

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

**Kaleden Yıldız Kale'ye: Lefkoşa ve Mağusa Kuşatmaları Örneğinde
Kale Mimarisindeki Değişim**

Kemal ERSENAL

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

Kaleden Yıldız Kale'ye: Lefkoşa ve Mağusa Kuşatmaları Örneğinde Kale Mimarisindeki
Değişim

Kemal ERSENAL

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

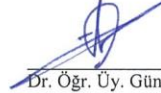
Kemal Ersenal tarafından hazırlanan “Kaleden Yıldız Kale’ye: Lefkoşa ve Mağusa Kuşatmaları Örneğinde Kale Mimarisindeki Değişim” başlıklı bu çalışma, 28.05.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ (Başkan-Danışman)

Doç. Dr. Fatih YEŞİL

Dr. Öğr. Üy. Güner DOĞAN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM
Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğumu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayımlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

21.06.2019

Kemal ERSENAL

¹“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir; gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. Emine Erdoğan ÖZÜNLÜ danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Kemal ERSENAL

ÖZET

ERSENAL Kemal, *Kaleden Yıldız Kale'ye: Lefkoşa ve Mağusa Kuşatmaları Örneğinde Kale Mimarisindeki Değişim*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Avrupa Orta Çağı'nın yüksek ve aşılmaz duvarlı kaleleri, ateşli silahların kuşatma sahalarna girmesiyle birlikte etkisini giderek yitirmeye başlar. XVI. yüzyıla gelindiğinde Orta Çağ kalelerinin düz ve yüksek duvarları, toprakla dövülerek yerle bir edilmeye başlanır. XVI. Yüzyılı boyunca, barut ve ateşli silah teknolojisinde gerçekleşen ilerlemeler, savunma sistemlerinin de yeniden gözden geçirilmesine yol açar. Bu süreçte toprak karşı dayanıklı tahkimatların nasıl inşa edilmesi gerektiğine dair bir risale külliyyatı ortaya çıkar. Albrecht Dürer, Daniel Specklin ve Matthias Dögen gibi isimlerin merkezinde konuşlandığı bu değişim, bahsi geçen dönemler arasında gerçekleşen kuşatma savaşlarının seyrinin değişmesine yol açar. Kale bedenleri genişleyip yatay bir açı olarak hendekle buluşur ve bedenler üzerine inşa edilen tabyalar toprakla güçlendirilir. Hendek, düşmanı yavaşlatan bir öğe olmaktan çıkarak savunulması elzem olan bir öğe haline gelir. Keza hendek kaybedildiği zaman kalenin düşmesi de an meselesidir. İşte kuşatma savaşlarında ortaya çıkan bu yeni koşullar beraberinde yeni savunma önlemlerinin alınmasını gerektirir. Bu değişim sürecinin neredeyse tüm aşamaları, 1571 senesinde Osmanlılar tarafından fethedilen Kıbrıs'ın, Lefkoşa ve Mağusa müstahkem şehirlerinde gözlemlenebilir.

Anahtar Sözcükler

Kale, Müstahkem Şehir, Tahkimat, Tabya, Kıbrıs, Ateşli Silahlar, Osmanlı Devleti

ABSTRACT

ERSENAL Kemal, *From Fortress to Star Fort: The Development Process of Fortress Architecture through sieges of Nicosia and Famagusta Examples*, Master's Thesis, Ankara, 2019.

The effectiveness of high and impenetrable walled castles of the European Middle Ages began to diminish when the firearms entered the siege warfare. In the beginning of XVI. Century, these high walls could no longer resist firepower of artillery. Thus, the advancements in gunpowder and firearm technologies during the XVI. century lead to the reconsideration of fortification systems. During this process, a corpus on the way which artillery resistant fortifications should be built emerged. The reconsideration of fortification systems developed around the names, such as Albrecht Dürer, Daniel Specklin and Matthias Dögen. This process started to alter the course of siege warfare during the mentioned period. Curtains of the fortresses expanded in a horizontal angle to meet the moat and the new type of bastions, which are implemented in order to allow the stationing of artillery on the fortifications. Moreover, the ditch not only served to slow the enemy but became an element that is essential for defence. Thus, if the ditch fell into the hands of enemy, the fall of fortress might have happened anytime soon. These new conditions that arose in the siege warfare required new defence measures. Almost all stages of this process can be observed in the fortified towns of Nicosia and Famagusta in Cyprus which was conquered by Ottomans in 1571.

Keywords

Castle, Fortified Town, Fortification, Bastion, Cyprus, Gunpowder weapons, Ottoman Empire

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ	ix
HARİTALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ	1
1. KONUNUN KAPSAMI VE ÖNEMİ	1
2. KAYNAKLAR HAKKINDA	5
1. ASKERİ DEVRİM TARTIŞMALARI	8
1.1. ÇANLAR DEĞİŞİM İÇİN ÇALIYOR.....	8
1.2. ‘‘TAKTİKSEL DEVRİM’’İN ARKA PLANINDA YATAN TEKNOLOJİK İLERLEME.....	11
1.3. TAKTİKSEL DEVRİM.....	15
1.4. LOJİSTİK SIKINTILAR.....	19
1.5. ORDUNLARIN DAİMİLEŞMESİ VE BÜYÜMESİ.....	21
1.6. YENİ TARZ TAHKİMATLAR.....	26
2. KALEDEN MÜSTAHKEM ŞEHRE	31
2.1. BİR TERİM VE MİMARİ YAPI OLARAK <i>KALE</i>	31

2.2. TRACE İTALİENNE.....	38
3. TAHKİMAT TEKNOLOJİSİNİN DEĞİŞİMİ IŞIĞINDA LEFKOŞA VE	
MAĞUSA KUŞATMALARI.....	64
3.1. KIBRIS ADASININ FETHİ.....	64
3.2 LEFKOŞA MÜSTAHKEM ŞEHRİ.....	69
3.3 LEFKOŞA KUŞATMASI.....	71
3.4 MAĞUSA MÜSTAHKEM ŞEHRİ.....	77
SONUÇ.....	82
KAYNAKÇA.....	84
EKLER.....	95
Ek 1: Günümüzde Mağusa tahkimatları.....	96
Ek 2: Nestore Martinengo'nun <i>Warhaftige Relation Vn Bericht, Was Massen Die Gewaltig Statt Unnd Beuestigung Famagosta, İn Cipro, So Von Maniglich Für Gantz Ungewünlich Gehalten, Von Dem Türcken İn Augusto Des 1571. Jars, Mit Unerhörtem Gewalt Erobert Unnd Eingenommen Worden</i> Eserinin Türkçe Tercümesi.....	99
Ek 3: Etik Kurul İzni Muafiyet Formu.....	115
Ek 4: Orijinallik Raporu.....	116

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Bkz.	: bakınız
BPL	: Boston Public Library
BSB	: Bayerische Staatsbibliothek
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
gös. yer.	: Gösterilen yer
Haz.	: Hazırlayan
KKTC	
CMAvAD	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi
Krş.	: karşılaştırmamız
MC	: Museo Correr
NEBIS	: Network of Libraries and Information Centers in Switzerland
nu.	: numara
s.	: Sayfa
SLUB	: Sächsische Landesbibliothek–Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
SuSbA	: Staats- und Stadtbibliothek Augsburg
TDK	: Türk Dil Kurumu
vd.	: ve devamı
YUL	: Yale University Library

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil I: Niccolo Machiavelli'nin <i>The Arte of Warre</i> 'sinde yer alan bir (square) kare nizam taslağı.....	13
Şekil II: Trace italienne.....	27
Şekil III: Maçın Kalesine ait 1813 tarihli kale planında yer alan tahkimat yan kesiti...36	
Şekil IV: Matthias Dögen'in Orta Çağ kalesinden yeni tarz tahkimatlara geçişini gösteren çizimi.....	40
Şekil V: Albrecht Dürer'in 1. tip burç hesaplamaları.....	41
Şekil VI: Dürer'in burç yan kesit çizimi.....	43
Şekil VII: Dürer'in hesaplamalarından yola çıkarak Zastrow'un yaptığı çizimler.....	43
Şekil VIII: Dürer'in birinci tip burç tasarımında topların ateş hattı.....	44
Şekil IX: Dürer'in birinci tip burcu.....	46
Şekil X: Dürer'in ikinci tip burcu.....	47
Şekil XI: Dürer'in dört köşeli müstahkem şehir planı.....	49
Şekil XII: Matthias Dögen'e ait kamp planı.....	50
Şekil XIII: Daniel Speckin'e ait <i>radial</i> müstahkem şehir planı.....	51
Şekil XIV: Machiavelli'ye ait müstahkem şehir planı.....	52
Şekil XV: İki tabya arasında bulunan Ravelin.....	54
Şekil XVI: Dürer'in rondelle'si (daire burç).....	55
Şekil XVII: İtalyan tarzı tahkimatlarda tabyaların evrimi.....	56
Şekil XVIII: Specklin'in istinat duvarına dair çizimleri.....	59
Şekil XIX: Specklin'in tam teşekküllü güçlendirilmiş Tahkimat tasarımı.....	60
Şekil XX: Dögen'e ait tahkimat hesaplamaları ve tahkimatların yan kesiti.....	62
Şekil XXI: Daniel Specklin'e ait orillon çizimi.....	70
Şekil XXII: Kuşatmaların nasıl icra edilmesi gerektiğine dair Dögen'in planı.....	73

HARİTALAR DİZİNİ

Harita I:1560 tarihli bir Kıbrıs haritası.....	66
Harita II: 1557 tarihli Mağusa haritası.....	78

GİRİŞ

1. Konunun Önemi ve Kapsamı

Barutun icadı, ateşli silahların ve topun takdimiyle birlikte Orta Çağ'ın askeri örgütlenmesi ile Orta Çağ sosyal yapısının temelini oluşturan, en büyük sembollerden biri olan şövalyelik kurumunun yok oluşu başlar.² Bir zamanların yenilmez efendilerinin zırhları küçük küçük bilyelerle delik deşik edilebilir hale geldi. Ariosto'nun ifadesiyle bu "şeytani icat"

*"Geriyeye sadece küçük bir delik kalır;
Öyle ki alev alır almaz,
Öyle öfkeli bir rüzgarla uçar ki kurşun,
Sanki bulutlardan gelen bir Yıldırım,
Ve önüne her ne çıkarsa,
Yakar, yırtar, parçalar ve mahveder.
Hiç şüphe yok ki cehennemden gelen bir
iblis;
İnsanoğlundan hıncını almak için onu
icat etti."*¹

sadece şövalyelerin zırhlarını değil aynı zamanda dokunulmazlıklarının sembolü olan kalelerini de yerle bir edecekti. 1453'te İstanbul'un aşılmaz surları Osmanlı top bataryaları tarafından yerle bir edilir. Osmanlı topları sadece İstanbul'un surlarında gedik açmakla kalmaz, Orta Çağ'ın Hristiyan dünyasının surlarında da gedik açılır. Zaman geçtikçe Orta Çağ'ın yaşam tarzı, idari yapısı, askeri örgütlenmesi bu gedikten giren modern dünya tarafından yok edilir. Diğer bir deyişle Askeri Devrim tezini ortaya atan Michael Roberts'in ifadesiyle: *"Askeri tekniklerde yaşanan büyük devrimler genellikle beraberinde çok dallı budaklı neticeler getirir. ... Gerçekleştiği zaman Avrupa tarihinin seyrini derinden etkileyen, beraberinde getirdiği değişimlerle askeri devrim tanımlamasını yapmanın hiç de yanlış olmayacağı bu devrim, Orta Çağ toplumu*

¹ "All closed a little hole behinde,
Whereat no sooner taken is the flame,
The bullet flies with such a furious winde,
As though from clouds a boult of thuder came,
And whatsoever in the way it finde,
It burnes, it breakes, it tears & spoiles the same.
No doubt some fend of hell or duillish wight,
Deused it to do man kind a spite."

Bkz. Lodovico Ariosto, *Orlando Furioso in English, Heroical Verse by John Haringto*, (Çev. Thomas Cockson), 1591, s. 67.

² Felix Gilbert, "Machiavelli: The Renaissance of the Art of War", *Makers of Modern Strategy: From Machiavelli to the Nuclear Age* (Ed. Peter Paret), Princeton University Press: Princeton & New Jersey 1986, s. 11.

ile modern dünyayı ortadan ikiye bölmüş gibi gözükür.”³ Feodal devlette yurtluk karşılığı krala hizmetini sunan şövalyeler yarı zamanlı bir askeri örgütlenme yapısındaydılar. Ateşli silahlar beraberinde daha sistemli ve mekanik savaş tarzını getirir. Bunun neticesinde Rönesans düşünürleri güncel sorunlara çare bulmak için Roma’ya dönerler.⁴ Roma İmparatorluğu’nun askeri örgütlenmesinin tarihi seyri, vatandaş askerden maaşlı piyadelere geçiş ve daha sonra maaşlı yabancı piyadelerin kullanımı şeklinde seyrederek.⁵ Modern Çağ’da ise bu seyir tam tersinedir.⁶

Topun Orta Çağ kalelerini yerle bir etmesiyle XV. yüzyılın sonlarında trace italienne (İtalyan tarzı) olarak bilinen yeni bir savunma mimarisi şekillenmeye başlar. XVI. yüzyıl boyunca İtalyan Tarzı tahkimatlar, neredeyse tüm Avrupa devletleri tarafından en iyi tahkimat yöntemi olarak tanındı.⁷ Askeri devrim tezini bir adım öteye götüren Geoffrey Parker’a göre orduların büyümesi ve askeri örgütlenmede yaşanan değişimin ana sebebi İtalyan tarzı tahkimatlardır ve Parker, İtalyan tarzı tahkimatların inşa edilmediği bölgelerde askeri devrimin yaşanmadığını dile getirdi.⁸ Mahir Aydın’ın da dile getirdiği üzere: ‘*Sınırlar bir ülkenin tenidir; ten zarar görürse, can acır. Bu acının ilk duyulduğu sınırlar, kalelerdir. Bu nedenle kale, tek kelime ile güvenlik demektir. Bu güven şemsiyesi, ilk önce varoşta yaşayan sivil halk için geçerlidir. Kalelerin dibindeki varoşun sınır çizgisi, kaleden atılan top güllesinin düştüğü yerdir.*’⁹

Görünüşe göre Tahkimat mimarisindeki değişimin ana sebebi, Fransa Kralı VIII. Charles (1470-1498)’in 1494’te başlayan İtalya işgalidir.¹⁰ Erken Modern Çağ’da Tahkimat mimarisi, Leonardo da Vinci (1452-1519), Michelangelo di Lodovico

³ Michael Roberts, *The Military Revolution 1560-1660: An Inaugural Lecture Delivered Before the Queen's University of Belfast*, M. Boyd: Belfast 1956, s. 13.

⁴ Niccolo Machiavelli’nin askeri örgütlenme tartışmaları kapsamında Roma ve Antik Yunan askeri örgütlenmeleriyle ilgili tartışmalarının İngilizce çevirisi için bkz. Niccolo Machiavelli, *The Arte of Warre*, (Çev. Peter Withorne), 1527.

⁵ John Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, (Çev. Mihriban Doğan), Say yayınları: İstanbul 2013, s. 103-125.

⁶ Krş. Christer Jörgensen-Michalis F. Pavkovic vd., ‘‘Piyadenin Rolü’’, *Dünya Savaş Tarihi: Erken Modern Çağ 1500-1763* (Çev. Özgür Kolçak), Timaş yayınları: İstanbul 2011, s. 7-67.

⁷ Heinrich Adolf von Zastrow, *Geschichte der beständigen Befestigung oder Handbuch der vorzüglichsten Systeme und Manieren der Befestigungskunst*, Verlag von A. Winter: Leipzig 1854, s. 19.

⁸ Geoffrey Parker, ‘‘The ‘Military Revolution,’ 1560-1660- a Myth?’’, *The Journal of Modern History*, vol. 2, no. 48, 1976, s. 204-205.

⁹ Mahir Aydın, ‘‘Kaleler’’, *Dünya Savaş Tarihi: Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918* (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş yayınları: İstanbul 2013, s. 11.

¹⁰ Orietta Pedemonte, ‘‘Mathematics and Fortifications: Inheritance and Applications in the Sixteenth Century’’, *Festungsbau* (Ed. Bettina Marten, Ulrich Reinisch, Michael Korey), Lukas Verlag: Düsseldorf 2012, s. 29; Christer Jörgensen-Michalis F. Pavkovic vd., ‘‘Kuşatma Teknikleri’’, *Dünya Savaş Tarihi: Erken Modern Çağ 1500-1763* (Çev. Özgür Kolçak), Timaş yayınları: İstanbul 2013, s. 172.

Buonarroti Simoni (1475-1564) ve Niccolò di Bernardo dei Machiavelli (1469-1527) gibi pek çok Rönesans düşünürünün meşguliyeti haline gelir.¹¹ Ateşli silahların tahkimat teknolojisi üzerinde yarattığı etki Machiavelli'nin; *“Bilmelisiniz ki şehirler veya müstahkem mevkiiler ya doğa ya da endüstri kaynaklı muhkem olabilirler. Doğa kaynaklı muhkem olanlar Mantua ve Ferrara gibi çevresi bir nehir veya bataklıkla çevrili olanları ya da Monaco ve Saint Leo gibi bir yamaç veya sarp bir dağ üzerinde kurulu olanlarıdır. Günümüz topçuluk ve lağımcılığının gelmiş olduğu noktada, tırmanması çok zor olmayan bir yamaç üzerinde olanları oldukça zayıftırlar. Dolayısıyla günümüzde endüstriyle muhkem kılınmak istenen bir yapı için daha çok düz alanlar tercih edilir.”* ifadesiyle daha belirgin bir hal alır.¹²

Askeri örgütlenme ve savunma mimarisine dair sorunlar, XVI. yüzyılın en çok tartışılan konularından biri olarak karşımıza çıkar. Görünüşe göre Avrupa'da değişen iç dengeler ve doğudan gelen ‘‘Türk’’ tehdidi XVI. yüzyılın Batılı düşünürlerini meşgul eder. Yeni tarzda tahkim edilen müstahkem şehirler özel bir yer tutar. Bu minval üzere yeni tarz tahkimatlar sadece kuşatma savaşlarının işleyişine değil aynı zamanda şehirlerde yaşayan nüfusun yaşam tarzına da etki eder. Nitekim XVI. yüzyılın bu prototip tahkimatları, bir asır sonra Sébastien Le Prestre de Vauban (1633-1707)¹³ ile tam teşekküllü sınır savunma sistemlerine dönüşecekti. Bu noktada Christopher Duffy'nin *‘‘Müstahkem mevkiiler belirli ekonomik ve stratejik hususlar göz önünde bulundurularak belirli yerlere inşa edilirler. Her biri canlı mühendisler ve ordular tarafından kuşatılır veya savunulurdu. Çoğu zaman sivil bir kent nüfusu buralarda yaşardı. Başarılı bir savunma veya yenilgi bir devletin başka bir devlet üzerindeki üstünlüğünü belirlerdi. Duvarların ve hendeklerin incelenmesi, elbette ki değerli bir*

¹¹ Bkz. Pedemonte, *a.g.m.*; Nicola Aricò, ” Die Rezeption der Schriften Polybius' und Machiavellis in den Architekturtraktaten von Dürer bis Palladio”, *Festungsbau* (Ed. Bettina Marten, Ulrich Reinisch, Michael Korey), Lukas Verlag: Düsseldorf 2012, s. 36-66; Kim Williams, ” Leonardo da Vinci's Military Architecture”, *Festungsbau* (Ed. Bettina Marten, Ulrich Reinisch, Michael Korey), Lukas Verlag: Düsseldorf 2012, s. 107-118.

¹² Bkz. Machiavelli, *a.g.e.*

¹³ 48 kadar kuşatma savaşını yönetmiş ve 160'a yakın proje çizmiş olan Fransız askeri mühendis Vauban, yeni tarz tahkimat mimarisini mükemmeliyetine kavuşturur ve gelmiş geçmiş en iyi tahkimatçılardan biri olarak anılır. Vauban'a değin salt şehirleri korumaya yönelik bir amaca hizmet eden yeni tarz tahkimatlar Vauban ile birlikte tam teşekküllü sınır savunma sistemlerine dönüştü. Vauban yeni tarz tahkimatların işlevselliğini değiştirmekle kalmadı, aynı zamanda bu tahkimatların en sistemli şekilde nasıl ele geçirilebileceğini de ortaya koydu. Tahkimatların ekonomik boyutuna büyük önem veren Vauban, bir müstahkem mevkiinin etkili bir savunma yapabilmesi veya ele geçirilebilmesine dair istatistiki çalışmalara da yer verdi. Christopher Duffy, *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great: 1680-1789*, Routledge & Kegan Paul: London 1985, s. 71-97.

araştırma olacaktır, ancak kanıtlarını yalnızca dini mimariden alan bir din tarihi kadar eksik olacaktır.” ifadelerine yer vermekte fayda olacaktır.¹⁴

Osmanlılar sefer ve fetihleri esnasında pek çok kuşatma savaşıyla karşılaşmışlardır. Veysel Göger’in aktardığına göre Osmanlıların karşılaştıkları ilk ciddi kuşatma muharebeleri 1285 Kulacahisar ile 1288 Karacahisar kuşatmalarıdır. Kuruluş dönemi Osmanlı kuşatmalarında da izlenen yöntem tipi Orta Çağ’ın tipik kuşatmalarından farklı değildir. Topun takdimiyle birlikte muhasara savaşlarında kinetik kuşatma silahlarının kullanımı giderek azalırken top daha etkin rol üstlenmeye başlar. 1453’e gelindiğinde İstanbul’un surları Osmanlı topçuları ve lağımcıları karşısında yenik düşer.¹⁵

Bahsettiğimiz üzere tahkimat mimarisi ateşli silah teknolojisine paralel bir gelişim gösterir. XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu, Batı’ya yaptığı seferlerde giderek daha fazla yeni tarz tahkimatla karşılaşır. Bu kuşatmaların bir kısmı fetihle sonuçlanırken bir kısmı başarısızlıkla sonuçlanır. Kuşatma savaşlarının sonucu; teknoloji, lojistik, coğrafi koşullar, liderlik ve komuta gibi pek çok farklı etmen tarafından belirlenir.¹⁶ Osmanlılar 1570 senesinde Kıbrıs adasını fethetmek için sefere çıkar. Bu sefer esnasında adanın en önemli iki şehri olan Lefkoşa ve Mağusa muhasara altına alınır. Lefkoşa ve Mağusa Venedikliler tarafından yeni tarzda tahkim edilmiş müstahkem şehirlerdir. Mağusa ve Lefkoşa tahkimatlarını özel kılan, tasarımlarının çağın ilerisinde olan prototipler olmasıdır. Perbellini’nin aktardığına göre Lefkoşa ve Mağusa vakaları, kuşatma teknikleri çalışmalarında başlıca örnekler konumundadır.¹⁷

Lefkoşa, Vauban’ın doruklarına ulaştırdığı ve 19. yüzyıla kadar geçerliliğini korumaya devam eden tahkimat teknolojisinin sıfırdan inşa edilen ilk prototiplerinden biriyken, Mağusa Orta Çağ’dan kalma tahkimatlarının yenilenmesiyle muhkem kılınan bir şehirdi. Bu noktada doğal olarak beklenen sonuç Mağusa’nın kısa sürede fethedilirken, Lefkoşa kuşatmasının daha uzun zaman alacağıdır; fakat durum bunun tam tersidir. Lefkoşa iki aydan kısa bir sürede fethedilirken Mağusa, araya kış mevsiminin girmesiyle ertelenen kuşatmanın etkisiyle bir yıla yakın direnir. Çalışmamızın amacı,

¹⁴ Christopher Duffy, *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World, 1494-1660*, Routledge & Kegan Paul: London & Henley 1979, s. xi.

¹⁵ Veysel Göger, *16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 1-13.

¹⁶ Göger, XVI. yüzyıl Osmanlı kuşatmalarında sonucu etkileyen değişkenlere dair oldukça kapsamlı bir araştırma yapar. bkz. Göger, *a.g.t.*, s. 143-189.

¹⁷ Gianni M. Perbellini, *The Fortress of Nicosia, Prototype of European Renaissance Military Architecture*, The Anastasios G. Leventis Foundation: Nicosia 1994, s. 11.

XVI. yüzyıl kuşatma savaşlarının seyri konusunda genel bir yargıya varmadan, Kıbrıs'ın fethi kapsamında yeni tarz tahkimat teknolojisinin seyrini ve bu değişimin yine Kıbrıs'ın fethi kapsamında kuşatmaların seyrine olan etkilerini incelemektir. Bu noktada her kuşatmanın kendine has faktörler tarafından etkilendiğini, genel bir yargıya varabilmek için çok sayıda kuşatmanın kendi değişkenleri de incelenerek değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamakta fayda olacaktır.

2. Kaynaklar Hakkında

XVI. yüzyılda tahkimat teknolojisinde yaşanan değişim incelenirken faydalanılan çağdaş kaynaklar, değişime damgasını vurmuş kilit eserlerden seçilmiştir. Tahkimat teknolojisindeki değişimi incelerken araştırmanın omurgası olarak kullandığımız risale Albrecht Dürer'in *Etliche Unterricht zu Befestigung der Stadt, Schloß und Flecken*'idir. Dürer'in risalesini kıymetli kılan, kalıcı tahkimatlar üzerine basılmış olan ilk sistemli risale olmasıdır. Dürer'in 1527'de yayınlanan risalesi tahkimat literatüründe yeni bir sayfa açar.¹⁸ Zastrow'a göre, "Bir ressam, heykeltıraş, gravür ustası, sivil ve askeri mimar olan Albrecht Dürer, şüphesiz ana vatanımızın yetiştirdiği en büyük adamlardan bir tanesidir. Askeri mimari kabiliyeti olağanüstüydü ve ondan sonra gelen mühendislerin hiçbirinin onun kadar keskin görüşlü, özenli ve hünerli olmadığını iddia edersek kıymeti abartılmış olmaz."¹⁹

Daniel Specklin'in 1589'de yayınlanan *Architectura von Vestungen* adlı risalesi, faydalanılan diğer kaynaklardan bir tanesidir. 1536'da Strasburg'da doğan Specklin, matematik ve askeri mimari eğitimi görmüş, tüm Alman diyarında ün kazanmış, pek çok prensin tahkimat meseleleri ile ilgili danışmak istediği kişi haline gelmişti.²⁰

Lefkoşa ve Mağusa kuşatmaları incelenirken, Kıbrıs ile ilgili en temel baş yapıtlardan bir tanesi olan, *Excerpta Cypria*'dan faydalanılmıştır. *Excerpta Cypria*, Claude Deleval Cobham'ın Kıbrıs ile ilgili çeşitli tarihi metinleri tercüme edip derleyerek bir araya getirdiği bir çalışmadır. Bu vesileyle *Excerpta Cypria*'nın Kıbrıs'ın fethi ile ilgili yapılacak olan araştırmalarda vazgeçilmez bir eser olduğunu söyleyebiliriz. *Excerpta Cypria*, haricinde başvurulan kaynaklardan bir tanesi, KKTC Cumhurbaşkanlığı Milli

¹⁸ Christopher Duffy, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁹ Zastrow, *a.g.e.*, s. 44.

²⁰ Zastrow, *a.g.e.*, s. 82.

Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde bulunan Nestore Martinengo'nun²¹ *Warhaftige Relation vn Bericht, Was massen die gewaltig Statt unnd Beuestigung Famagosta, in Cipro, So von manigklich für gantz ungewünlich gehalten, von dem Türcken im Augusto des 1571. Jars, mit unerhörtem gewallt erobert unnd eingenommen worden* adlı eseridir. Bu eser, Mağusa kuşatması sırasında yaşananlara dair en çok başvurulan tarihi metinlerden bir tanesidir.²²

Tercümesini yapıp çalışma içerisinde yer verdiğimiz *Warhaftige Relation vn Bericht, Was massen die gewaltig Statt unnd Beuestigung Famagosta, in Cipro, So von manigklich für gantz ungewünlich gehalten, von dem Türcken im Augusto des 1571. Jars, mit unerhörtem gewallt erobert unnd eingenommen worden* adındaki metin, 1572 yılında Melchior Kriegstein adında bir matbaacı tarafından Almanya'nın Augsburg kentinde yayınlanmıştır. Raporun İngilizce tercümesi, Giovanni Mariti'nin yazdığı ve Claude Deval Cobham'ın tercüme ettiği *Travels in the Island of Cyprus* 'un, Report made by sign. Count Nestor Martinengo of all that befell at Famagusta to the most serene Prince of Venice kısmında bulunmaktadır. Raporun daha eski bir İngilizce tercümesi ise 1572 yılında William Malim tarafından yapılmış ve *The true Report of all the successe of Famagosta, of the antique writers called Tamassus, a Citie in Cyprus* adıyla, John Daye tarafından Londra'da basılmıştır.²³

Kıbrıs'ın fethi incelenirken faydalanılan diğer bir kaynak ise Harid Fedai'nin transkripsiyonunu yaptığı, Pîrî'nin *Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs*'ıdır. 1571 tarihinde tamamlanmış olan *Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs*'ta; Kıbrıs ile ilgili bilgilerin yanısıra fetih

²¹ Nestore Martinengo, Kuzey İtalya'nın Lombardiya bölgesinde bulunan Brescia kentinde dünyaya gelmiştir. 20'li yaşlarının başında, yaklaşan Venedik Cumhuriyeti – Osmanlı İmparatorluğu savaşı arifesinde, Venedik Cumhuriyeti'nin doğu Akdeniz'de bulunan tahkimatlarını takviye etme çabaları kapsamında önce Girit'e gider ve daha sonra 1570'de Mağusa'ya gelir. Mağusa'nın kuşatılması esnasında iki kez yaralanır ve daha sonra esir düşer. Esaretten kurtulup önce Trablusşam'a oradan tekrar Kıbrıs'a ardından Girit'e gider ve en nihayetinde Venedik'e varır. Venedik'e vardktan sonra Mağusa'nın kuşatılmasını konu alan raporunu yazar. Nestore Martinengo'nun kaleme aldığı ve Mağusa kuşatmasını konu alan rapor İtalyanca dilinde farklı baskılar halinde yayınlanmıştır. Martinengo'nun raporuna çevrim içi erişim için bkz. <https://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10159125.html>

²² KKTCMAvAD, Nadir Eserler, N268: Nestore Martinengo, *Warhaftige Relation vn Bericht, Was massen die gewaltig Statt unnd Beuestigung Famagosta, in Cipro, So von manigklich für gantz ungewünlich gehalten, von dem Türcken im Augusto des 1571. Jars, mit unerhörtem gewallt erobert unnd eingenommen worden*, 1572.

²³ Bkz. Yale University Library, Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Gnv45 Bg572S: *The true report of all the successe of Famagosta, of the antique writers called Tamassus, a citie in Cyprus: Englished out of Italian*, 1572. Çevrim içi erişim için bkz. <https://brblzoom.library.yale.edu/viewer/1453051> (Son erişim: 10.05.2019)

nedenleri, adadaki kalelerin özellikleri ve adanın fethine dair bilgiler yer alır.²⁴ Fedai'nin çalışması içerisinde bulunan bir diğer metin ise Lefkoşa Mevlevîhanesi meşâhiyinden olan Ârif Dede'ye ait olan, Pîrî'nin *Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs*'ının sadeleştirilmiş ve özetlenmiş şekli olan *Kıbrıs Tarihçesidir*.²⁵ Yararlanılan bir diğer Osmanlı kaynağı ise Divân-ı Hümâyûn'da görüşülerek karara bağlanıp merkez ve taşradaki birimlere gönderilen hükümlerin kaydedildiği Mühimme defterlerinden biri olan 12 numaralı Mühimme defteridir. Bu defter, Kıbrıs'ın fethi ile ilgili en kapsamlı hükümleri içeren Mühimme defteridir.²⁶

²⁴Nuri Çevikel, "*Pîrî'nin Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs'ının Viyana Nüshası*", Belleten c. LXVIII 253, s. 3-4.; Harid Fedai, *Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs*, K.K.T.C. Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, Nr. 18, Ankara 1997, s. XXIII.

²⁵Çevikel, gös. yer.

²⁶Recep Dünder, *Kıbrıs Beylerbeyliği*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya 1998, s. XV.

1. ASKERİ DEVRİM TARTIŞMALARI

1.1 Çanlar Değişim için Çalıyor

Orta Çağ Avrupası'nda savaş daha çok muhariplerin bireysel mücadelesine dayanıyordu²⁷ ve Orta Çağ'ın büyük bir bölümünde silahlı güçlerin en önemli kısmını ağır süvari teşkil ediyordu. XIV. yüzyıla gelindiğinde ağır süvariye karşı ok salvolarının ve kargı yığınlarının engel olabildiği görüldü. Böylece ağır süvari savaş alanlarındaki hakimiyetini yitirmeye başladı. Daha sonra kargılı piyade yığınların sadece savunma amaçlı değil aynı zamanda saldırı amaçlı da kullanılabileceği keşfedildi ve bununla birlikte süvari ağırlıklı ordudan daha çok piyade ağırlıklı ordulara doğru bir geçiş yaşandı.²⁸ Dahası iyi eğitilmiş, kargı ve uzun menzilli silah kullanan, kitleler halinde hareket eden piyade ile süvari karışımı bu ordu, neredeyse her zaman süvariden oluşan veya süvari ile yetersiz ekipman veya eğitimsiz köylü karışımı orduları alt edebilmekteydi. Elde taşınabilir ateşli silahların ve mızrağın bir arada kullanılmaya başlanmasıyla birlikte savaş meydanı giderek daha karmaşık hale geldi ve yeni bir savaş tarzına evirildi.²⁹

Orta Çağ askeri örgütlenmesi, Orta Çağ sosyal yapısının tipik bir ürünüydü. Dolayısıyla sosyal yapıdaki herhangi bir değişiklik askeri yapıya da yansırı. Para ekonomisindeki hızlı değişim tarıma dayalı Orta Çağ toplumunu sarstığı zaman bunun askeri enstitüler

²⁷ Roberts, *a.g.e.*, s. 14.

²⁸ Parker, *a.g.m.*, s. 207-208. Bernard S. Bachrach, Orta Çağ'da süvarilerin ana savaş unsuru olduğunun düşünülmesinin bir yanlığı olduğunu dile getirir. Pek çok seferde piyade süvariye oranla daha yoğun olarak bulunurdu. Bu oran Bizanslılarda 4:1 civarındayken Batı'da 5:1/6:1 dolaylarındaydı. Bu dönem savaşlarının büyük bir kısmında süvari atlarından inerek yaya bir şekilde çatışmaya girer; süvari hücumları diğer piyade unsurları tarafından desteklenmedikleri taktirde büyük oranda başarısızlıkla sonuçlanırdı. Bachrach, Orta Çağ savaşlarının karakteristiğinin, bireysel dövüş tarzında çarpışan, disiplinsiz savaşlardan teşekkül olduğuna dair görüşün de hatalı olduğunu dile getirir. Orta Çağ romantik edebi metinleri at sırtında savaşan şövalyeyi kutsallaştırmış ve bu inanış Orta Çağ'ın sonrasında da popülerliğini korumaya devam etmişti. Oysa bu şövalyeleri Orta Çağ savaşlarının askeri örgütlenmelerindeki konumu görece önemsizdi. Atlı birliklerin yaya savaşmak üzere eğitilmeleri ve savaşların giderek kuşatmalar ekseninde şekillenmesi piyadenin önemini gözler önüne serer. Bkz. Bernard S. Bachrach, "Roma'nın Surlarında (300-1300)", (Çev. Füsün & Tunç Tayanç), *Cambridge Savaş Tarihi* (Ed. Geoffrey Parker), İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul 2017, s. 86, 91-92.

²⁹ Richard Bean, "War and the Birth of the Nation State", *Journal of Economic History*, no. 33, (1973), s. 208; Christer Jörgensen-Michalis F. Pavkovic vd., "Piyadenin Rolü", s. 7-8.

üzerindeki etkisi hemen kendini gösterdi. Bu şekilde feodal derebeyi askeri hizmeti yerine getirmek istemeyenlerden artık hizmet yerine para alabilmekte ve böylelikle orduda kalan şövalyeleri de daha uzun süre istihdam edebilmekteydi. Böylece profesyonel ordunun temelleri atıldı. Feodal ordudan profesyonel orduya geçiş; feodal devletten bürokratik ve mutlakiyetçi devlete geçiş oldukça yavaş bir süreçti ve XVIII. yüzyıla gelindiğinde doruğuna ulaştı. Fakat feodal orduların ruhu bundan çok daha önce, tarihin tozlu sayfalarına karıştı.³⁰

1400 senesinde Avrupa'da bağımsız ya da yarı bağımsız pek çok devlet, krallık, prenslik veya dukalığa rastlanırken 1600'lere gelindiğinde bu sayının keskin bir şekilde azaldığı ve geriye kalan devletlerin merkezi otoritesinin büyük ölçüde arttığı görülür.³¹ Profesyonel orduların önemli bir askeri güç olarak yükselişi merkeziyetçi devleti, merkeziyetçi olmayan devlete karşı ve hükümdarları da baronlara karşı güçlendirmiş ve kaleleri yerle bir eden topun uzun soluklu kuluçkasının ardından 1450'lerdeki ani olgunlaşmasıyla askeri değişim, hükümdarları feodal baronlara karşı avantajlı konuma getirmişti.³² Erken Orta Çağ'da çok sayıda kale bulunması savaşların doğasını kuşatmalar etrafında şekillendiren bir yapıya kavuşturmuştu. Orta Çağ kuşatmalarında kullanılan teçhizatların, kuşatmanın sonuna faydalı olabilmesi için de bu teçhizatları kullanan askerlerin eğitimi ve uyum içerisinde olması gerekiyordu. Kuşatma savaşlarının artmasıyla birlikte büyük meydan muharebelerinin sayısı azaldı.³³

XV. yüzyılın ortalarında kuşatma toplarının olgunlaşması kaleleri, savaşta önemli bir faktör olmaktan çıkardı. XV. yüzyılın devamında daimî ordular Avrupa'da boy göstermeye başladı ve sonlarına doğru ordu mevcutları ile merkezi devlet gelirleri ve savaş giderlerinde keskin bir yükseliş yaşandı. Piyadenin artan etkisinin savunma üretiminde bir değişime yol açmasıyla devletin etkili asgari genişliğinde artış yaşandı; böylece mutlakiyetçi devletler diğer devletlere karşı daha avantajlı konuma geldi. Top da XV. yüzyılın ortalarında bu etkiye katkıda bulunarak feodal soyluların merkezi devletlerin otoritesine karşı durma becerilerini büyük oranda kısıtladı. Tüm Batı Avrupa boyunca feodal beyler merkezi hükümetlerin emrine girdi. Bu süreç 1500'lere

³⁰ Felix Gilbert, *a.g.m.*, s. 13.

³¹ Bean, *a.g.m.*, s. 203.

³² Bkz. Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West 1500-1800*, Cambridge University Press: USA 2013, s. 7.

³³ Bachrach, *a.g.m.*, s. 89-91.

gelindiğinde büyük ölçüde tamamlanmıştı. Son olarak 1450-1550 döneminde Avrupa ulus devletlerinin ilk jenerasyonu merkezi otorite kontrolü altında birleşti.³⁴

Erken Modern dönemden önce Batı ve Orta Avrupa'daki savaşlar giderek statik ve sonucu belirsiz hale geldi. Uzun menzilli silahların ve hareket süratliliğinin oluşturduğu öldürücü kombinasyon; devasa, ateşli silahlı ve kargılı piyade formasyonlarıyla değiştirildi. Bu devasa ve derin formasyonlar süvarinin saldırısını etkisiz hale getirse de saldırı kabiliyetini kısıtlıyordu. Taktikten doğan yavaşlık bir de lojistik ve stratejik faktörlerden etkileniyordu. Çok az sayıdaki bölge orduları idame ettirmeye yeterli iâşe sağlayabiliyordu ve iletişim oldukça kısıtlıydı. Askerler önceden belirlenmiş alanlarda tutulan, genellikle kalelerdeki depolarda muhafaza edilen erzaklara bağımlıydı. Fakat bu önemli noktalar artık yeni İtalyan tarzıyla tahkim edilmekte ve top tarafından kolayca ele geçirilememekteydi. Bunlar ağır top, mühimmat ve erzaklara ihtiyaç duyulan düzgün kuşatmalarla ele geçirilebilmekteydi. Böylece seferler Erken Modern Çağ'da, meydan muharebeleri yerine kuşatma savaşları etrafında şekillenmeye başladı.³⁵ 1530-1630 yılları arasında tahkimat tasarımında yaşanan devrim, ateş gücünün savaşta giderek daha fazla önem kazanması ve ordu mevcutlarında yaşanan büyüme Batı savaş tarzında köklü değişikliklere neden oldu.³⁶

Michael Roberts, 1956 yılında Belfast'da sunduğu "*The Military Revolution, 1560-1660*" ile askeri devrim tezini ortaya attı. Bu kuram, Orta Çağ ve modern dönem Avrupa toplumlarındaki belirgin yapısal değişimleri, ilgili dönemde vuku bulan askeri gelişmelerden yola çıkarak açıklamaya çalıştı. Roberts'e göre 1560-1660 yılları arasındaki dönemi kapsayan bu süreçte gerçekleşen, toplumun idari ve sosyal yapısını kökten değiştiren teknoloji temelli bu askeri gelişmeler, Avrupa'da eskisinden çok farklı yeni bir dünyanın kapılarını araladı. Bu da neticede savaş meydanında yeni taktiklerin tatbikine yol açtı ve böylece Orta Çağ'ın geleneksel silah ve taktikleri ortadan kalktı.

³⁴ Bean, *a.g.m.*, s. 208, 220-21.

³⁵ Gunthere E. Rothenberg, "Maurice of Nassau, Gustavus Adolphus, Raimondo Montecuccoli, and the 'Military Revolution' of the Seventeenth Century", *Makers of Modern Strategy: from Machiavelli to the Nuclear Age* (Ed. Peter Paret), Princeton University Press: Princeton & New Jersey 1986, s. 32-33.

³⁶ Geoffrey Parker, "Hanedan Savaşları (1494-1660)", (Çev. Füsün & Tunç Tayanç), *Cambridge Savaş Tarihi* (Ed. Geoffrey Parker), İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul 2017, s. 163; Max Weber'e göre değişimi esas başlatan barut değil disiplindi. Teknolojik gelişmelerden ziyade değişimin sosyal ve ahlaki boyutları, Erken Modern Çağ'ın yeni askeri kurumları için temel parametreleri sağladı ve Maurice ile kuzenlerinin uyguladığı yöntemler daha sonraki Avrupa orduları için normatif standartlar haline geldi. Bkz. *Max Weber: Essays in Sociology* (Çev. ve Ed. Hans H. Gerth ve C. Wright Mills), New York 1946'den aktaran, Rothenberg, *a.g.m.*, s. 36.

Ateşli silahların sahadaki taktiklere entegrasyonu, beraberinde yeni taktiksel değişimlere yol açtı; teknolojik gelişmelerin ekseninde şekillenen bu taktiksel değişimler Orta Çağ'ın savaş tarzını ortadan kaldırarak yeni tarz bir savaşın ortaya çıkmasına yol açtı. Yeni tip savaşın ve taktiklerin gerektirdiği askeri gücü sağlayabilmek için ordu mevcutlarında olağanüstü artışlar yaşandı. Fakat Orta Çağ devletlerinin kurumsal yapısının bu olağanüstü artışı idame ettirecek enstrümanlardan yoksunluğu, kurumsal yetersizliğe bir çare olarak kiralık orduların kullanımıyla giderilmeye çalışıldı. Akabindeyse doğurduğu maddi sıkıntıların yanı sıra kiralık orduların hem güvenilmez olmaları hem de hükümdar ve devlet için teşkil ettikleri tehdit, daimî ve ulusal orduların takdimiyle sonuçlandı. Yeni tip ordu mutlakiyetçi devletin doğuşu için gerekli şartları yaratmış oldu. Daimî orduların finansal gereksinimi, hükümdarları yeni finansal kaynaklar yaratmaya itti ve bu ihtiyaç neticesinde devlet bürokrasisinde genişleme yaşandı. Kiralık orduların getirdiği finansal yükü baş etmek için takdim edilen yeni bürokrasi ve devletin giderek artan otoritesi ile artan ordu mevcutları, savaşı toplum tarafından daha çok hissedilir hale geldi. Taktiksel ve stratejik devrimlerin neticesinde mutlakiyetçi devletin yükselişine giden bu süreç Roberts tarafından *askeri devrim* olarak tanımlanır.³⁷

1.2 "Taktiksel Devrim"in Arka Planında Yatan Teknolojik İlerleme

XIII. yüzyıl boyunca Avrupa'da piyade giderek daha büyük rol oynamaya başlar. Arbaletin yaygın olarak kullanılmaya başlanması süvari için büyük bir tehdit yaratmıştı. Zincirli zırhı kolaylıkla delebilen arbalete karşı biniciyi koruyabilecek ekipman arayışı,

³⁷ Roberts, *a.g.e.*, s. 13, 17-20, 21, 23, 26-29; Jeremy Black, askeri değişimin mutlakiyetçiliğe yol açmasından ziyade mutlakiyetçiliğin askeri değişime neden olduğunu savunur. Bkz. Jeremy Black, *A Military Revolution? Military Change and European Society 1550-1800*, Macmillan: London 1991.; Erken Modern Dönem'de "ulus" kavramını irdeleyen John H. Elliott, Erken Modern Dönem'deki ulus kavramına baktığımızda, 19. yüzyıldaki ulus modelinden farklı bir modelle karşılaştığımızı dile getirir. Çağdaşları tarafından *Patria* olarak tanımlanan bu kavramın, en azından daha çok bir kasaba veya vilayete olan aidiyet olması muhtemeldir. 19. yy. tarih yazımında ulusal bir ayaklanma olarak resmedilen Felemenk isyanı gibi isyanlar milliyetçi düşünceden ziyade ayrılıkçı bir tezahür sergiliyor olabilir. *Patria* ilk başlarda bir şehre duyulan aidiyet tanımı için geçerli olsa da bazen genişleyip bir bölgede yaşayan tüm toplumu da kapsayabiliyordu. Fakat bu topluluk yerli veya ulusal olsun, ne olursa olsun buna bağlı ifadelerin temelinde aynı form yatıyordu: Yabancılar karşı olan içgüdüsel antipati. Erken Modern dönem boyunca bu antipati popüler isyanların başlaması için güçlü bir kıvılcım olmuştu. Bkz. John H. Elliott, "Revolution and Continuity in Early Modern Europe", *The General Crisis of the Seventeenth Century* (Ed. Geoffrey Parker ve Lesley M. Smith), Routledge: Londra ve New York 1997, s. 118-119.

levhalı zırhın takdimiyle sonuçlandı; fakat levhalı zırh zincirli zırha göre çok daha ağırdı ve süvarinin hareket kabiliyetini büyük oranda kısıtlıyordu. Bu aynı zamanda savaşı soylu süvariler için daha maliyetli bir duruma getirmişti. Savaş maliyetlerinin artmasına paralel soyluların azalan gelirleri, savaşa iştirak konusunda onları daha isteksiz hale getirmişti. Ağır süvarinin kullanımına elverişli olmayan, büyük oranda dağlık bir coğrafyaya sahip İsviçre'de piyade süvariye karşı daha avantajlı bir konumdaydı. Baltalı kargının süvariye karşı etkili bir silah olması; bununla birlikte İngiltere'de uzun yayın "*en masse*" kullanımını süvari kümelerine karşı piyadeyi etkili bir kuvvet yapıyordu. XIV. yüzyılda yaşanan gelişmeler, piyade desteksiz süvarinin savunmasız bir kuvvet olduğunu gösterdi. Yanaşık nizamda harbeden milis piyadelerin süvariler karşısındaki zaferi yeni bir savaş tarzının habercisiydi.³⁸

XVII. yüzyılda, Orta Çağ'da kullanılan pek çok silahın kullanımından vazgeçilip silah çeşitliliğinde bir tekdüzelik eğilimi gözlemlenir. Orta Çağ silahlarının ortadan kalkması arkebüzün savaş alanlarında giderek daha yaygın kullanılmasıyla paralel gelişir.³⁹ XVI. yüzyılın sonlarında süvarinin mızrak kullanımına son verilmiş ve bunun yerine tabanca kullanımına geçilmişti. Süvari artık mızrak veya kılıçla düşmanın üzerine hücum etmek yerine *caracole*⁴⁰ taktiğini kullanmaya başladı. Mızraklı süvari hücumundan vazgeçilmesinin en büyük sebebi bu tarz bir hücumun binici ve binek için oldukça zorlayıcı olması ve yeni çağla birlikte bu zorlukları karşılamanın giderek daha da artmasıydı. Mızraklı süvari hücumu piyadenin *square* (kare nizam) formasyonu karşısında etkisiz kalıyordu.⁴¹ Kargılı piyadenin *square* formasyonu süvari saldırısına karşı etkili bir savunma sunuyordu; fakat sahra topları ve elde taşınabilir ateşli silahların karşısında kolay hedef oluyordu.⁴²

³⁸ Christopher Allmand, "Yeni Silahlar, Yeni Taktikler (1300-1500)", (Çev. Füsun & Tunç Tayanç), *Cambridge Savaş Tarihi* (Ed. Geoffrey Parker), İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul 2017, s. 93-96.

³⁹ Wijn, *a.g.m.*, s. 214.

⁴⁰ Birkaç saf derinlikten müteşekkil süvari *caracole* taktiğini uygulamak için düşmana yaklaşır; birinci saf silahlarını düşmanın üzerine boşaltmasının ardından silahını doldurmak için en arka safı döner ve sıra bir sonraki safı gelir. Bu taktiğin amacı düşman saflarında gedik açmaktır; fakat kare formasyondaki piyadeye karşı kullanıldığında *caracole* taktiğini uygulayan süvari daha çok zayıf veriyordu. Bkz. John A. Lynn, "Tactical Evolution in the French Army, 1560-1660", *French Historical Studies*, vol. 14, no. 2, 1985, s. 182.

⁴¹ Dr. J. W. Wijn, "Military Forces and Warfare 1610-48", *The New Cambridge Modern History*, vol. 4, 1971, s. 214; Lynn, *a.g.m.*, s. 182-83.

⁴² Parker, "Rise of the West", s. 18.

Şekil I: Niccolo Machiavelli'nin *The Arte of Warre* 'sinde yer alan bir (square) kare nizam taslağı.⁴³

XVI. yüzyılın başlarında ilk ateşli silahlar, yayaya nazaran daha az etkili menzile sahipti ve doldurup yeniden ateşlemesi çok daha uzun süre alıyordu. Yine de arkebüzün neredeyse hiç eğitim gerektirmeden kullanılabilmesi, bir okçuyu yetiştirmek için gereken zaman dilimi göz önünde bulundurulduğunda büyük avantaj sağlıyordu. 1550'lerde İtalya'daki İspanyol kuvvetlerince misket tüfeğinin takdimiyle birlikte ateşli silahların savaş sahnesinde yarattığı değişim daha da hızlandı. 1520'lerde İsveç *phalanx*'i ve Fransız *gendarmerie*'sinin İspanyol arkebüzücüleri ve toplarının ateşi karşısında darmadağın olması, ateşli silahların artık savaş sahnesinde giderek daha belirgin boy göstereceğinin habercisiydi. 1550'lerden itibaren piyadenin ateşli silah kullanma oranında giderek artan bir eğilim gözlemlenir. Dolayısıyla ateşli silahların giderek artmasıyla birlikte piyade formasyonlarının toplam mevcudunda azalmaya gidilmesi, en yoğun ateş gücünü sağlama adına mantıksal bir gelişme olarak karşımıza çıkar.⁴⁴ Daha hafif piyade misket tüfeğinin takdimiyle birlikte, ateşli silahların çatal

⁴³ .: Kalkanlı piyade; c: Kargılı piyade; u: Onbaşı; V: Sıradan *veleti*'ler; C: Yüzbaşı. BPL, G.573 .M18Ar no.1: *The Arte of Warre*, 1573: Ağ içi erişim için bkz. <https://archive.org/details/arteofwarre00mach> (Son erişim: 10.05.2019)

⁴⁴ Parker, "Rise of the West", s. 17-18; David A. Parrott, "Strategy and Tactics in the Thirty Years' War: The 'Military Revolution' ", *Militärgeschichtliche Mitteilungen* 2, 1985, s. 8.

desteği ortadan kalkar ve azami atış sayısı daha da artar. Bu artış ateşli silah kullanan piyadelerin saf diziliminde mevcut azalması yapılmasına olanak sağlar.⁴⁵

Gilbert, barutun icadının ilk olarak para ekonomisindeki artış, daha sonra feodal derebeyinin vasallara olan bağımlılıktan kendini kurtarıp güvenilir bir kuvvet oluşturma girişimi ve son olarak da feodal bağların zayıflamasıyla sonuçlanan yeni askeri yapı denemelerinin ışığında değerlendirilmesi gerektiğini; askeri değişimin evrimsel bir yapıya sahip olduğunu ve ateşli silahlar ile topun bu gelişmelerin bir sebebi olmadığını fakat evrimin temposunu artıran önemli bir etmen olduğunu dile getirir. Her şeyden önce bunlar derebeyini, vasallar karşısında avantajlı konuma getirmekteydi. Seferlerde topun kullanımı oldukça meşakkatli bir işti ve sefer masraflarının hatırı sayılır bir kısmı top için yapılırdı. Dolayısıyla sadece en zengin hükümdarlar topun getirdiği ağır mali yükleri karşılayabilirdi. Topun icadı büyük glerin, daha kk devletlere karşı avantajlı konuma gelmesini sağlamıştı.⁴⁶

Yeni teknolojinin temelinde yatan bilim, savaş sanatının tecrübeyle dayanan öğrenimine son getirdi; dolayısıyla subayların ve komutanların bilim insanlarının sunduğu yeni araçları kullanabilmek için artık matematikle uğraşması gerekiyordu. Askeri devrim sadece modern savaşın değil, aynı zamanda modern askeri zihniyetin ortaya çıkmasını sağladı. Yeni savaş tarzı artık daha ekonomi odaklı bir boyut kazanmıştı. Dolayısıyla ekonomik savaş da modern savaşların giderek daha fazla bir parçası olmaya başladı. Artık düşmanın kaynaklara olan erişimini engellemek, stratejik kaynaklara erişim sağlamak gibi stratejiler yeni savaş tarzının bir parçası haline geldi.⁴⁷ Otuz Yıl Savaşları'nda devlet meselelerindeki değişim; büyüyen ordu mevcutları, bunların karmaşık ihtiyaçları, ilk başta devletin bu arzı karşılama noktasında sıkıntı yaşaması ve orduların hayatta kalabilmesi için yağmaya yönelmesi gibi teknik değişimler sonucunda ortaya çıktı. 1660'lara gelindiğinde yeni savaş sanatı meydana gelmiş oldu. Büyük ordular, sıkı disiplin, devlet kontrolü, bireyselliğin ortadan kalkışı zaten takdim edilmiş; finansal gle uygulamalı bilimlerin müşterek yükselişi sağlanmış, propaganda, psikolojik savaş ve terörizmin askeri silah olarak kullanımı ağdaş teorisyenlere ve komutanlara aşına hale gelmişti. Yeni uzun menzilli silahların, göğüs göğse çatışmada etkili ateş gücü, hareket kabiliyeti ve savunma direncinin sağlanması için nasıl

⁴⁵ Wijn, s. 217-218.

⁴⁶ Gilbert, *a.g.m.*, s. 14-15.

⁴⁷ Roberts, *a.g.e.*, s. 25-27.

kullanılacağına dair taktiksel sorunların çözümü için yapılan girişimler sonucunda 1560-1660 dönemini kapsayan askeri devrim ortaya çıktı. Bunun için önde gelen isimler Nassaulu Maurice (1567-1625) ve ardından Gustavus Adolphus (1594-1632)'tur.⁴⁸

1.3 Taktiksel Devrim

Maurice'in savaş alanına getirdiği yenilikler; İspanyol *tercio*'ların kalabalık, derin ve hantal *square* formasyonu yahut İsviçre taktikleri yerine, daha küçük formasyonda, ateşli silahların muharebede daha etkin kullanıma olanak sağlayan, Roma muharebe modellerinden esinlenen taktiksel reformlardı. Derin ve hantal formasyonun sıkıntısı hareket etmekte zorluk çekmeleri ve aynı anda sadece bir safın muharebeye etkin katılımına olanak vermesiydi. Bir kere yakın çatışmaya başlandı mı derin formasyon yanlardan ve arkadan saldırıya açık hale geliyordu. Bu sorunlar Maurice'in reformlarına sebep olan etmenlerdir. Maurice, formasyonların askeri mevcudunu azaltmış, topçuları ve tüfekçileri kargılı piyadenin sağ ve sol kanatlarına yerleştirmiş ve tüfekçi atışlarının da saflar halinde yapılmasını sağlamıştı.⁴⁹ Maurice'in bu küçük formasyonları, etkili manevra kabiliyetinin sağlanabilmesi için askerlerin iyi eğitilmiş olmalarını gerektirmiş ve bu da subay kadrosunun önemini artırmıştı. Askerlerin iyi eğitilebilmesi, barış zamanı dahi düzenli talime ihtiyaç doğurmuştu. Adolphus, düzenli talimi daha da ileri safhaya taşımış; *caracole* taktiğini yasaklayarak süvarinin düşman üzerine taarruz etmesini yeniden takdim etmiş ve kolay taşınabilir hafif sahra toplarıyla piyade ile süvarisine çatışma desteği sağlayarak savaş alanında çığır açmıştı. Yeni *linear* (çizgisel) taktikler, sıradan bir askerin eğitimi ve disiplini konusunda yeni standartları da beraberinde getirdi.⁵⁰

⁴⁸ Roberts, *a.g.e.*, s. 13, 27, 29.; 14. yüzyılda İngilizlerin Fransa'da küçük birliklerle yürüttükleri akınlar, düşmanın moralini ve ekonomik gücünü zayıflatmak için özellikle halkı hedef alarak, yerel halkın savaş direncini kırmak amacıyla gerçekleştiriliyordu. Bu da psikolojik savaş ve terörizm gibi öğelerin savaş çevrelerine daha önce de aşına olduğunu gösterir. Bkz. Allmand, *a.g.m.*, s. 98.

⁴⁹ Wijn, *a.g.m.*, s. 215-216.

⁵⁰ Roberts, *a.g.e.*, s. 13-15; Geoffrey Parker, Roberts'i eleştirerek Nassaulu Maurice ve kuzeni William-Louis'nin Felemenk Cumhuriyeti'nde yaptıkları yeniliklerin "devrimci" karakterinin "devrim öncesi" XVI. yüzyıldan aldığı ve Roberts'in Maurice'in reformlarına dikkat çekmek için kullandığı İspanya ordusunun etkileyici askeri verimlilikte bir güç olduğunu dile getirir. Parker, *a.g.m.*, s. 197-198; David A. Parrot, sadece "daimi" bir ordunun çekirdeğinden yoksun devletlerin Felemenk reformlarının özelliklerinde talimlere ve küçük nizama ihtiyaç duyacağını öne sürülebileceğini dile getirir. Parrott, *a.g.m.*, s. 8; Jeremy Black, askeri sahadaki benzerliklerden dolayı savaşların genellikle dağılımı iyi ayarlanmış deneyimli ve motive olmuş askerler tarafından kazanıldığını; savaşların

Geoffrey Parker, Roberts'in askeri devrim kuramının dört basamağı olan; taktiksel devrim, taktiksel devrimin yol açtığı stratejik devrim, bunun akabinde ordu mevcutlarında yaşanan olağanüstü artış ve bu artışın Avrupa toplumları üzerinde yarattığı etkiye dair sunduğu tezine ilk en kapsamlı eleştiriyi getirir.⁵¹ Roberts'in bu yenilikleri Felemenk ve İsveç ordularına mal etmesine karşın, devrimsel olarak tabir edilen; küçük birimlere bölünmüş düzenli talime tabi profesyonel orduların hâlihazırda XV. yüzyıl İtalyan devletlerinin bünyesinde bulunduğunu, ve askeri devrimin başlangıç tarihi olarak belirlenen 1560 senesinin hatalı olduğunu dile getirir. Roberts tarafından Maurice'in devrimsel olarak nitelendirilen taktiksel yeniliklerinin, bir kısmını "devrim öncesi" XVI. yüzyıldan alınmıştı. 1560'larda İspanyol piyadesi, 1.200 ile 1.500 arasında değişen mevcudu bulunan *tercio*'ların içerisinde 120 ile 150 asker mevcutları değişen küçük yeknesak *company*'lerden oluşuyordu.⁵² İspanyolların Mağriblilere karşı yürüttükleri *reconquista* (722-1492) döneminde, İspanyol orduları sınır çatışmalarına uygun hafif silahlı birliklere dönüştü ve XV. yüzyılın sonlarına doğru daimî bir yapıya kavuştu. İspanyol kuvvetlerinin Mağribliler karşısındaki zaferi ve İtalyan Savaşları (1494-1559) döneminde İspanyol ağır süvarisi ile kılıç, kalkan, arbalet ve arkebüzle donatılmış hafif silahlı ve mızraklı piyadesi başarısını kanıtlamıştı.⁵³ 1534'te V. Charles (1500-1558), egemenliğindeki İtalyan devletleri Napoli, Sicilya ve Lombardiya'da

kazanılmasında şansın da büyük bir rol oynadığını; fakat komutanların ve rezervlerin becerilerinin de plansız gelişmeler karşısında önemli rol oynadığını, Felemenk ve İsveçlilerin yeni taktikleri adapte ederken diğerlerinin oldukları gibi kaldığını iddia etmenin hatalı olacağını dile getirir. Black, *a.g.e.*, s. 10.

⁵¹ Bkz. Parker, "The 'Military Revolution,' 1560-1660- a Myth?", *The Journal of Modern History*, vol. 2, no. 48, (1976), 195-214.

⁵² Parker, "The 'Military Revolution'", s. 197-99; Rothenberg, askeri devrim kavramının, yeni silah ve taktik formasyonların adaptasyonundan daha fazlasını, ordu ile savaşların doğasında toptan ve temel bir değişikliğe yol açtığı ifade ediyorsa bu tarz bir değişimin 1560'dan sonra, yani Maurice, Adolphus ve Montecuccoli'nin çağlarında gerçekleştiğini savunur. Ancak o zamanlar, hiyerarşik itaat, disiplin ve sosyal yükümlülük ilkesi üzerine kurulu modern ordular, bugüne kadar korudukları şekli aldılar. Bu üç komutanın çabaları, pratikleri ve teorileri tarafından büyük ölçüde gerçekleştirilen bu dönüşümün, gerçek bir "askeri devrim" teşkil ettiğini dile getirir. Bkz. Rothenberg, *a.g.m.*, s. 36-37; Lynn, Fransız ordusunda gözlemlenen taktiksel değişimin, devrimden ziyade evrimsel bir doğaya sahip olduğunu aktarır. Bkz. Lynn, *a.g.m.*, s. 187; Askeri devrimin tarihlendirilmesiyle alakalı diğer bir eleştiri de Black'dan gelir. Black, 1560-1660 zaman sınırlamasının önceki yüzyıllarda yaşanan gelişmelerin askeri değişim üzerindeki etkisini görmezden geldiğini ve 1660'a geldiğinde askeri devrimin sonlanmaya yaklaştığını dahi söylemenin mümkün olamayacağını; geleneksel olarak askeri devrimle bağdaştırılan gelişmelerin 1660'tan sonraki yüzyılda yoğunlaştığını dile getirir. Buna ilaveten Roberts'in taktiksel değişime gereğinden fazla önem atfettiği ve diğer askeri gelişmelere yeterince dikkat etmediğini; Avrupa' genelindeki askeri durumun detaylı analizinin olmaması nedeniyle bu değerlendirmelerin bölgesel olarak değerlendirilebileceğini ifade eder. Bkz. Black, *a.g.e.*, s. 6, 8.

⁵³ Jörgensen, Michalis vd., *a.g.e.*, s. 13-15.

tercio olarak bilinen sürekli İspanyol alaylarını kurdu.⁵⁴ Yoklamalarının gösterdiği üzere, İspanyol *tercio*'ları sanılanın aksine daha fazla ateş gücüne dayanan birliklerdi ve zaman içerisinde bölükler içerisindeki ateşli silah oranı giderek artış göstermişti.⁵⁵ Fransız süvarisi de XVI. yüzyıla ortaçağ tarzında savaşmaya devam etti; fakat kare piyade formasyonunun mızraklı süvari tarafından hasara uğratılmaması dolayısıyla XVI. yüzyılın ortalarına doğru Fransızlar, Alman *reiter*'ların silah, zırh ve taktiklerini benimsediler. Lynn, İsveç ordusunda Adolphus tarafından yapılan yeniliklerin Adolphus'tan çeyrek asır önce Fransız ordusunda filizlenmeye başladığını belirtir.⁵⁶ Öte yandan Maurice'in Roma muharebe modellerinden esinlenerek takdim ettiği, *countermarch*⁵⁷ tekniği savaş sahnesine önemli bir taktiksel yenilik getirir. *Countermarch* ile ağızdan dolma tüfek potansiyel ateş gücüne kavuşturulmuş ve düşman saflarını kesintisiz yayılım ateşine maruz bırakmıştı. Maurice, *countermarch*'ın etkin bir şekilde kullanımı için taktik birimlerin mevcudunda ciddi bir azaltma gerçekleştirmiş ve gereken disiplini sağlamak için askerleri sıkı eğitim ve talime tabi tutmuştu.⁵⁸ Fakat disiplini sağlamak için eğitim ve talim yoluna başvurulması Maurice'den önce de mevcuttu. XVI. yüzyıl İspanya'sında da askerler için kompleks bir eğitim şeması bulunuyordu. En azından 1530'lardan itibaren yeni askere alınmış kişiler, aktif hizmete başlamadan önce iki yıl boyunca çeşitli garnizonlarda görev alıp eğitim ve talime tabi tutulurdu. Avusturya Habsburgları da 1570'li yıllarda Osmanlı ile olan Hırvatistan ve Macaristan sınırlarındaki daimî orduları için benzer bir sistem uyguluyordu. Fransa, İngiltere ve İtalyan devletleri de *column*, *square* ve hatta *linear* taktiklerle savaşma kabiliyetinde, küçük taktik birimler içeren daimî ordular geliştirmişlerdi. Kısaca geç Orta Çağ'daki Yüz Yıl Savaşları veya XVII. yüzyılın Otuz Yıl Savaşları gibi sürekli veya kısmen sürekli savaşların olduğu tüm yerlerde daimî ordular, daha profesyonel askerler, iyileştirilmiş askeri örgütlenmesi ve kesin taktiksel gelişmelere rastlandı. Maurice'in 1590'larda ve Adolphus'un 1620'lerde ihtiyaç duydukları yeniliklere ilham olması için klasik dönem yazarlarına döndükleri doğrudur;

⁵⁴ Geoffrey Parker, "Hanedan Savaşları", s. 166; Jörgensen, Michalis vd., *a.g.e.*, s. 14.

⁵⁵ Bkz. Parker, "Hanedan Savaşları", s. 172; Jörgensen, Michalis vd., *a.g.e.*, s. 14-15; Aynı şekilde *tercio*'ların birim mevcudlarında da azalma gözlemlenir. Ayrıca bkz. Rothenberg, *a.g.m.* s. 42; Michalis F. Pavkovic vd., *a.g.e.*, s. 15.

⁵⁶ Lynn, *a.g.m.*, s. 182-184.

⁵⁷ *Countermarch* ardışık piyade saflarının ilerleyip düşman üzerine ateş açması ve ardından silahlarını doldurmak için arka safa geri dönmesiyle devingen ateş gücünün sağlandığı bir tekniktir. Bkz. Parker, *a.g.m.*, s. 198.

⁵⁸ Parker, "Hanedan Savaşları", s. 172-73.

fakat diğer hükümdarlar gibi diğer başarılı çağdaş askeri pratisyenlerden de faydalandılar. Bunlar da özellikle İspanyol generalleriydi. Elizabeth (1558-1603) döneminin en iyi üç İngiliz yazarının tümü de İspanyol Flanders ordusunda görev yapmışlardı. Alçak Ülkeler'deki savaş, Almanya Otuz Yıl Savaşları'nın komutanları için bir seminer niteliğindedi. Kuzey Avrupa askeri terminolojisinin büyük bir kısmının İspanyol literatüründen alınmış olması da bir rastlantı değildir.⁵⁹

Maurice, İspanyol ve İsveç nizamlarının aksine, küçük birimlerden oluşan, yüksek manevra kabiliyetli ve bulundurdukları silahların en etkin şekilde kullanılmasına olanak sağlayan iki ile üç saf halindeki nizamı, tamamen savunma amaçlı kullanıyordu. Ateşli silahların takdimi ve İsviçre kargılı piyade *column*'ları, Orta Çağ'ın uzun süreli eğitimleri neticesinde yetişen pahalı asker geleneğine son vermişti. Kargılı *square* formasyon içerisinde bulunan paralı asker daha az eğitime ve beceriye ihtiyaç duyuyordu. Tüfekli piyadenin eğitimi de bir okçuyu yetiştirmek için gereken zamanla kıyaslandığında oldukça kârlıydı.⁶⁰ Parrot, İspanyol piyadesinin Roberts'in resmettiği gibi düşman saldırısını göğüslemek için arkadaki safların ortaklaşa desteğine dayalı hareketsiz bir yığın veya etki için çarpışma ağırlığına bel bağlayan katı bir grup olmadığını dile getirir. Muhariplerin rahatça silah kullanmasına olanakları olması için aralarında yarım adımlık bir boşluk olması gerekiyordu. İlerleme düzenindeyse bu mesafe her bir kargılı için üçer adımdı. Kargılı piyade, yoldaşlarının desteğine ihtiyaç duymamaktaydı. Kargının kullanımı da kılıç kadar karmaşık hale gelmişti. Kargılı piyadenin sadece ilk altı safı kargılarını düşmana doğrultabiliyordu, toplam saf sayısı genellikle on olarak kabul edilse de diğer saflar sadece boşlukları doldurmak için bir rezerv görevi görüyordu. Kargılı piyade, benzer derinlikteki tüfekli piyadenin iki yanına konuşlandırıldığı, merkezi bir dörtgen blok halindeydi. Ancak düşman çok yaklaştığı

⁵⁹ Parker, "The 'Military Revolution'", s. 200-201.; Parrot, birim mevcutlarındaki azalış eğilimi konusunda Parker'ın İspanyol *tercio* örneğine katılır ve bu azalmanın elde taşınabilir ateşli silahlarda yaşanan ateş oranındaki iyileştirmelerden kaynaklandığını belirtir. 1560'tan sonra piyade birimlerinin ortalama mevcutlarındaki azalma yaşanmasında genel bir eğilim söz konusudur. Parrot, *a.g.m.*, s. 8; Felemenk ve İsveç taktiklerinin Roberts tarafından devrimsel olarak nitelendirilmesine diğer bir eleştiri de John A. Lynn tarafından yapılır. Lynn, Roberts'in iddia ettiğini aksine Fransızların, Felemenk etkisine girmeden önce piyadenin saha formasyonlarında değişikliğe gittiğini ve dolayısıyla Felemenk saha formasyonlarının imite edilmesinin, Roberts'in bahsettiği açıdan bir 'askeri devrim' olarak nitelendirilmesinin pek de mümkün olmayacağını; yine de Fransa'nın piyade kalitesini artırmak için daha sonra yüzünü Felemenk ve İsveçlileri dönmesi konusunda bir soru işareti olmadığını dile getirir. Bkz. Lynn, *a.g.m.*, s. 179-180.; Ateşli silah teknolojisinde yaşanan ilerlemelerde elde edilen ateş gücü artışı, daha çizgisel taktiklerin kullanılmasının doğal bir sonucudur. Bkz. Wijn, *a.g.m.*, s. 218.

⁶⁰ Roberts, *a.g.e.*, s. 14.

zaman tüfekli piyade, kargılı piyadenin arasından geriye çekilir ve mızraklı piyadenin koruması altına girerdi. Eğer mızraklı piyade çok sıkı bir nizamda olsaydı bu tarz bir manevrayı yapmak imkânsız olmasa bile tehlikeli olurdu. *Tercio* ya da diğer büyük birimlerde kullanılması bir kenara, *square* ortadan kalkmakta olan eski bir formasyon değildi. Teoride bir yeri vardı ve ara sıra pratikte de düşmanın sayısal olarak oldukça üstün olmasıyla çevrelenme tehlikesinin bulunduğu durumlarda, muhariplerin bir savunma düzeni almasında kullanılırdı. Piyade birimlerinin mevcudunda azalmaya gidilmesini sağlayan ilk aşamanın ateşli el silahlarındaki gelişmelere tepki olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Taktik birimlerdeki genel mevcut azalmasının esas amacı, savaş kazanmaya tek başına yeterli olmayan ikincil silah tüfeğin daha etkin kullanımını sağlamaktı. Derin tertipteki formasyon, askerlerin ateşli silah kullanmasını oldukça kısıtlıyordu. Dolayısıyla ateş gücünün daha etkin kullanılabilmesi için piyadenin daha uzun veya sığ bloklar halinde tertip edilmesi gerekiyordu. Parrott, 1560'tan sonraki dönemin ana karakteristiğinin bir devrimden ziyade yeni orduların tertiplenmesi ve idaresi konusundaki güçlüklerin aşılmasında tamamen bir başarısızlık periyodu olduğunu söylemenin mümkün olduğunu; savaşların sonucunu, dönemin taktiksel yeniliklerinden ziyade büyük oranda bundan bağımsız etmenler tarafından belirlendiğini dile getirir.⁶¹

1.4 Lojistik Sıkıntılar

Orduların genel mevcut artışını etkileyen diğer bir faktör de lojistik, ikmal ve konaklama imkanlarının yetersizliği idi. Ancak XVI. yüzyılın sonlarına doğru devletler daha büyük orduları takdim edebilecek temel insan ihtiyaçlarını sağlama imkanlara sahip olmaya başladı. XVII. yüzyıldan önce büyük orduları, kafilesini ve topları Avrupa'da yürütmek mümkün değildi; çünkü bunların kolay nakline izin verecek yollar mevcut değildi. Ancak XVII. yüzyılın sonlarına gelindiği zaman devletler bu amaçla yollar inşa etmeye başlayacaklardı.⁶² Orduların artan mevcudu karşısında, bunları idame ettirmenin giderek zorlaşması, orduları ganimet ve yağmayla geçinmek durumunda

⁶¹ Parrott, *a.g.m.*, s., 7-12; Piyadenin kare formasyon olarak süvariye karşı bir savunma taktiği kullanması, 19. yüzyıl edebiyat literatüründe dahi yerini korur. Bkz. Alexandre Dumas, *Sainte-Hermine Şövalyesi* (Çev. Haldun Bayrı), İş bankası Kültür Yayınları: İstanbul 2016, s. 873.

⁶² Parker, "Military Revolution", s. 209-10.

bıraktı. Ordunun lojistik ihtiyaçlarının karşılanamaması neticesinde, stratejik kaynakların bulunduğu noktaların hükümdarlar tarafından elde tutulması daha önemli bir hal aldı.⁶³

Otuz Yıl Savaşları'nda gerçekleşen muharebelerin sonuçları İtalyan Savaşları'nda gerçekleşen meşhur karşılaşmaların aksine genel olarak farklı taktik ve silahlar neticesinde belirlenmiyordu. Aksine muharebelerin sonucu; deneyim, moral ve orduların tecrübe denkliği veya diğer pek çok faktör ile belirleniyordu. Elbette zaferler, Felemenk tarzı taktikleri benimseyen ordular yerine genellikle daha büyük olan ve daha deneyimli olan kuvvetler tarafından kazanılıyordu. Bu dönemde genel itibariyle seferlerin sonucu belirsizdi ve Roberts'in ortaya sürdüğü "devrim", muzaffer belirleme konusunda temel askeri sorunları çözmemiş gibi görünür. Savaşın sonucunun belirsiz karakteri; adam, para ve iâşe temini ile tahkimatların gücüyle alakalı problemlere bel bağlıyordu.⁶⁴

Orduları ödeme ve ikmal etmenin boğucu ihtiyaçları, Erken Modern Dönem devletlerinin kapasitesinin üzerinde olması neticesinde, stratejiyi bölgesel işgale ve düşmanı bölgeden uzak tutmaya kadar indiren kaba bir endişe haline gelir. Devlet, askerleri tedarik edebilmekte fakat uzun süreli savaşlar için onların iâşe ihtiyaçlarını karşılayamamaktaydı.⁶⁵ Otuz Yıl Savaşları esnasında Orta Avrupa'daki iâşe kaynaklarının, devasa seferler yürüten orduları idame ettirmekte yetersiz kalması ve orduların iletişim ağındaki zayıflık; iâşe önceden belirlenen menzillere getirilmediği veya nehir ağıyla taşınmadığı taktirde, uzun süreli sefer yürüten orduların idame ettirilmesini olanaksız kılıyordu. Dolayısıyla bu orduların yürüttüğü hareketler stratejik kaygılardan ziyade ordunun idamesini gerektiren iâşe kaynaklarının temini ekseninde gelişen lojistik kaygılarla belirleniyordu.⁶⁶ Yeni İsveç ordusu stratejik bir enstrüman olarak çok daha etkisizdi. Adolphus savaş alanındaki hareket kabiliyetinin önemini ve bunun disipline bağlı olduğunu kavradı. Disiplin ise etkin idareye bağlıydı. Gustavus her ne kadar özenli lojistik ayarlamalar yapsa da İsveç kaynakları Almanya'da büyüyen ordunun ikmal ihtiyacını karşılamıyordu. Dolayısıyla ne kadar disiplinli olsa da İsveç

⁶³ Roberts, *a.g.e.*, s. 27.

⁶⁴ Black, *a.g.e.*, s. 10-13.

⁶⁵ Parrott, *a.g.m.*, s. 19.

⁶⁶ Gilbert, *a.g.m.*, s.54.

ordusu bulunduğu topraktan kendini idame ettiriyordu. Bu da zengin bölgelerin kaynaklarının bile tüketilmesine yol açıyordu.⁶⁷

1.5 Orduların Daimileşmesi ve Büyümesi

Hızla büyüyen ordular, devletin kurumsal yetersizliğiyle birlikte disiplinsizlik ve kontrol edilemezlik sorunlarını da beraberinde getirdi. Bunun neticesinde devletler kiralık profesyonel askerler tutma yoluna başvurdular. Sözleşmeyle hizmete alınan profesyonel askerler hızlı bir çözüm sunsa da getirdikleri ağır mali yükler ve düzenli ödenmedikleri taktirde disiplinsizlerinin yarattığı ciddi sorunlar zaman içerisinde daimî orduların temellerinin atılmasına giden sürecin kapılarını araladı.⁶⁸ XIII. yüzyılın sonlarından itibaren kiralık ordu yoluna başvurma artmasıyla birlikte, bu pahalı uygulamayı ancak merkezi otorite karşılayabiliyordu. Böylece hükümdarlar iş veren konumuna gelmişti ve İngiltere'de *İndunture*, Fransa'da *Lettre de retenue* ve İtalya'da *Condotta* olarak bilinen bir tarz askeri sözleşmeyle askeri hizmet alımları gerçekleştiriliyordu. Erkeklerin savaşa hazır olma yükümlülüğü dair uygulamalar, İngiltere'deki *Assize of Arms* (1181) ve *Statue of Winchester* (1285) gibi belgelerle erken bir dönemde de karşımıza çıkar. İngiltere'de disiplin ayrıca Yüz Yıl Savaşları'nda geliştirilmiş olup büyük ölçüde İngiliz uygulamasına dayanan düzenli denetim sistemiyle dayatılıyordu.⁶⁹

XV. yüzyıla gelindiğinde profesyonel paralı ordular İtalyan şehir devletlerinin bünyesindeki kuvvetlerin büyük bir kısmını meydana getiriyordu; fakat bunlar Avrupa'nın geri kalanında hâlâ feodal orduyu destekleyen bir öge olarak bulunuyordu.⁷⁰ Askeri devrimi gerçekleştiren veya bundan etkilenen orduların neredeyse tümü kiralık ordulardı. XVII. yüzyılın başlarında askerler kısa süreliğine hizmet etmek için kiralanırlardı.⁷¹ Devlet politikasının güvenilir bir enstrümanı olacak etkili bir ordunun yetiştirilmesi, XV. yüzyılda dahi fark edilmişti. Klasik dönem medeniyetlerinin canlandırılması da askeri teori ve pratik üzerinde belirgin bir etki yaratmıştı. Özellikle Roma askeri metotları, reformcular için bir ilham kaynağı haline geldi. Niccolo

⁶⁷ Rothenberg, s. 48-49.

⁶⁸ Parker, "Hanedan Savaşları", s. 164-66.

⁶⁹ Allmand, *a.g.m.*, s. 106-107.

⁷⁰ Bean, *a.g.m.*, s. 219.

⁷¹ Wijn, *a.g.m.*, s. 202.

Machiavelli'nin (1469-1527) *Arte della Guerra*'sı bu tarz sayısız risale arasında en meşhurdur. Klasik dönemden ilham alınan pek çok reform kısa süreli olacak ve hızla tanımlanabilirliğinin ötesinde değişecekti. Machiavelli'nin, Roma lejyon sisteminden benimsenmiş emir komuta zincirinin hiyerarşisine bağlı disiplin, sürekli talim ve eğitim ile elde edilen askeri yeterlilik, Hollanda Bağımsızlık Savaşları'nda etkin savaş gücüne hâkim ve kontrol edilebilir güçlerin ortaya çıkışında etkili olmuştu. En yüksek ateş gücü ve hareket kabiliyetinin elde edilebilmesi için geliştirilen taktiksel birimlerin, tıpatıp Roma taktiksel modellerini temel alarak kopyalanması yetersizdi. Bu, feodal şövalyelerin bireysel ve anlamsız cesareti ile kişisel servetleri için bencilce mücadele eden paralı askerlerden farklı, yeni bir askeri anlayış ile desteklenmeliydi. Bu sorunu çözebilmek için Felemenk reformcular yeni tip bir profesyonel asker ve savaş lideri yarattılar. Felemenk reformlarının ilham kaynağı ise Justus Lipsius (1547-1606)'tu. Lipsius bir Machiavelli hayranıydı ve 1589'da yayınlanan *Politicorum libri six*'i Felemenk reformlarının entelektüel temelini teşkil ediyordu. Lipsius'a göre savaş, kontrolsüz bir şiddet gösterisinden ziyade yetkili ve meşru bir otorite tarafından yönetilen gücün, devletin yararına sistemli olarak uygulanmasıydı. Her ne kadar Felemenk reformcular, vatandaş ordu konseptini uzun süreli profesyonel paralı asker istihdamına karşı rafa kaldırmış olmak zorunda kalsalar da disiplin, talim ve eğitim temellerini sürdürdüler.⁷²

Herhangi bir bağlılıkları olmaması ve ulusal duyarlılıktan uzak olmaları, kiralık orduları kargaşaları bastırmakta oldukça değerli kılıyordu. Kiralık ordular düzenli olarak ödendikleri zaman disiplinli olabiliyordu. Maurice ve Frederick Henry (1584-1647) altındaki Felemenk ordusu mükemmel bir disipline sahipti. Fakat düzenli olarak ödenmedikleri zaman kiralık ordular sık sık isyan edip ciddi sorunlara yol açabiliyordu. Kiralık orduların diğer bir dezavantajı da düzenli ödeme almadıkları zaman düşman topraklarında olduğu kadar dost topraklarında da yaygın bir şekilde yağma, cinayet ve hırsızlık gibi girişimlerde bulunmalarıydı.⁷³ Askeri girişimciler aracılığıyla hizmete alınmaları idareyi büyük bir bürokratik yükten kurtarıyordu. Buna karşılık paralı askerlerin disiplinsiz, güvenilmez ve oldukça maliyetli olmalarının sorun yaratmasıyla

⁷² Rothenberg, *a.g.m.*, s. 33-35.

⁷³ Wijn, *a.g.m.*, s. 205-207; Colin Jones, "The Military Revolution and the Professionalization of the French Army under the Ancien Regime", *The Military Revolution and the State 1500-1800*, (Ed. Michael Duffy), University of Exeter Press: Great Britain 1980, s. 33.

birlikte; kiralık ordular sefer mevsiminde işe alınmakta, sefer mevsimi sona erdiğinde ise işlerine son verilmekteydi.⁷⁴ Bu durumun getirdiği ağır finansal yükler ile savaş meydanındaki güvenilmezlikleri, daimi orduya geçişin arka planını oluşturdu.⁷⁵ Roberts'e göre modern daimi ordunun temellerini Maurice attı ve daimi ordu her ne kadar mutlakiyetçilik için hükümdarların eline güçlü bir enstrüman sağlamış olsa da mutlaki gücü elde etmeleri için hükümdarlar tarafından oluşturulduğunu öne sürmek temelsiz olurdu. Modern daimî ordunun yükselişinin altında yatan sebep siyasi bir sebepten ziyade ekonomik ve askeri bir doğaya sahipti. Fakat ordular sadece daimileşme girişimi içerisine girmedi, aynı zamanda hızla büyümeye de başladılar. Bu da Otuz Yıl Savaşları'nın şartlarının gerektirdiği taktiksel devrimle mümkün kılınan stratejik devrimin bir neticesiydi.⁷⁶

Adolphus tahta geçtiği zaman Maurice'ten esinlendiği reformları model olarak kendi ordusunda reform yapma yoluna gitti. Fakat İsveç'teki asker celp etme yöntemi Felemenk yönteminden farklıydı. Felemenkler, çekirdeği Felemenk olan fakat uluslararası paralı bir orduya sahipken, İsveçliler zorunlu hizmet yoluyla, Avrupa'daki ilk tamamen ulusal orduyu kurdular.⁷⁷ Roberts'e göre dönüm noktasını getiren Otuz Yıl Savaşları olmuştu. Otuz Yıl Savaşları esnasında Adolphus'un başarıyla birleştirdiği yeni saldırı stratejisi ve sistemli menzil bölgeleri ile işgal stratejisi, İsveç savaş makinesinin üstünlüğünün kaynağıydı. Bu daha önce görülmedik bir stratejik düşüncenin ürünüydü. Adolphus savaş meydanında hayatını kaybetmişti fakat, ardında bıraktığı tahribat stratejisi daha kusursuz ve mantıksal bir çerçevede uygulanmaya başlandı; bunun neticesinde savaş nihai bir hareket haline büründü. Yeni Stratejilerin

⁷⁴ Roberts, *a.g.e.*, s. 15-16; Rothenberg, *a.g.m.*, s. 33.

⁷⁵ Jörgensen, Michalis vd., *a.g.e.*, s. 25; Wijn, *a.g.m.*, 202; Bean, *a.g.m.*, s. 220; Roberts, *a.g.e.*, s. 17-18.

⁷⁶ Roberts, *a.g.e.*, gös. yer.; Avrupa'da daimî orduların evrimi iki bağımsız gelişme çizgisinden ilerler. Elbette Felemenk modeli daha geniş çaplı imite ediliyordu; fakat aynı zamanda Osmanlılara karşı sürdürülen uzun savaşlardan elde edilen bir de imparatorluk modeli mevcuttu. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun düşünürleri ve komutanları, Osmanlı askeri sistemine hayranlık duymakta ve benzeri bir sistemin takdimi için tekrar tekrar uyarılarda bulunmaktaydılar. İsveçliler ve Osmanlılara karşı savaş deneyimi olan Raimondo Montecuccoli (1609-1680), Erken Modern Dönem'de savaşın, stratejik, taktiksel, idari, politik ve sosyal boyutlarına ışık tutan ilk sistematik yaklaşımı sergiler. Bkz. Rothenberg, *a.g.m.*, s. 36.

⁷⁷ Wijn, *a.g.m.*, s. 217; Adolphus, 1625'te askere alma metodunu elden geçirmeye başladı. Yerel dini idarenin bölgede yaşayan 18 ile 40 yaş arasındaki erkekleri kaydettiği kantonal bir sistem tanzim edildi. Hizmet süresi 20 yıldır, fakat sadece on adamdan bir tanesi askere çağrılmakta ve ailevi veya mesleki muafiyetler bulunmaktaydı. Askerler ülke içi hizmetteyken ücret almamakta fakat arazi tahsisi ile desteklenmekteydiler. Süvariler soylular ile zengin çiftçiler arasından seçilmekteydi. Şehirli donanmada görev yapıyordu. Ekipmanlar halkın geri kalanına uygulanan vergi tarhları sayesinde sağlanıyordu. Bu sistem bünyesinden 40.000 kadar asker barındırabilen, Avrupa'daki ilk daimî ulusal orduydü. Bkz. Rothenberg, *a.g.m.*, s. 47.

getirdiği en büyük değişiklik savaşın boyutunda yaşandı. Bu yüz yıl içerisinde Avrupa'daki büyük güçlerin ordu mevcudlarında olağanüstü bir artış gözlemlenir.⁷⁸

Askeri genişlemenin ilk aşamasında gereken örgütlenmesi, büyük oranda XV. ve XVI. yüzyıl devletlerinin asker celp etme ve finansal kaynaklarının ötesindeydi. Dolayısıyla devletler askeri girişimcilere yöneldi. Bu aşamada askeri girişimciler devletin eksildiği alt seviye askeri örgütlenmeyi sağlıyordu. Otuz Yıl Savaşları'na gelindiğinde askeri girişimci Albrecht von Wallenstein (1583-1634) tam teşekküllü bir askeri örgütlenme sağlıyordu. Bu askeri girişimcilik sistemi temelde yağmaya dayanıyordu ve bunun ekonomiye oldukça ağır etkileri bulunuyordu. Dolayısıyla devletler yeni kuvvetleri direkt olarak kendi kontrolleri altında celp edilen, organize edilen ve ödenen bir yapıyla yağmayı sınırlama yoluna gitti. Askeri devrimin bu son geçiş aşamasının basamağı Fransa ordusunda gözlemlenir.⁷⁹

Ordu mevcutlarındaki artış devlet otoritesinin de artmasına yol açtı; feodal yapı ortadan kalktı ve neticede yeni bir devlet yapısı ortaya çıktı. Büyük çaptaki düşmanlıkların gerektirdiği idari, teknik ve finansal kaynaklar, artık sadece bu devletler tarafından karşılanabilir hale geldi. Silahlı güçlerin tamamen merkezi devlet otoritesi altına alınması, çağdaşlığın bir göstergesi durumuna geldi. Bu yeni savaş tarzı, yeni idari yöntemlerin ve standartların geliştirilmesine neden oldu. Bu gelişmeler başından itibaren merkeziyetçi bir yapıya sahipti. Buna karşılık askeri ihtiyaçlar hükümdarları, tebaalarının gündelik hayatlarına daha fazla müdahil olmaya itti. Yeni çizgisel taktiklerin gerektirdiği sıkı disiplin ve düzenli talim, devletin merkeziyetçileşmesiyle uyumlu ve hatta bunu desteklemiş de olabilir. Askeri ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıkan

⁷⁸ Roberts, *a.g.e.*, s. 19-20; Roberts, 1690'lardaki İspanyol ordu mevcudunun 1590'lardakine nazaran daha büyük olmadığını, Adolpus'un 175.000'e varan ordusunun İsveç için istisnai bir durum teşkil ettiğini ve Fransız ordusunun 300.000'e varan mevcudunun kâğıt üzerindeki rakamları temsil ettiğini dile getirir. Bkz. Roberts, *a.g.e.*, s. 20; İspanya'nın ordu mevcudu 1550'lerde 150.000 civarındayken 1660'larda bu rakam iki katına çıktı. Felemenk Cumhuriyeti'ninki ise XVI. yüzyılın sonlarından XVII. yüzyılın sonlarına kadar 5 kata yakın artış gösterir. İsveç ordusu 1590'larda 15.000 civarında bir mevcut sergilerken XVII. yüzyılın sonlarında bu rakam 100.000 civarına ulaşır. Fransa da ise çok daha keskin bir artış söz konusudur. Fransız ordusu XVI. yüzyılda 50.000'i geçmeyen bir askeri mevcuda sahipken, 1610'larda bu rakam 20.000'in altındaydı; fakat Kardinal Richelieu (1585-1642) and XIII. Louis (1601-1643) zamanında, 1635'te ise Fransız ordu mevcudu 150.000 adama ulaştı ve 1642'den XVII. yüzyılın sonlarına kadar Fransız ordusu bünyesinde 250.000 civarında asker bulunduruyordu. Bu rakamlar orduların savaş zamanı toplanması ve savaş bittikten sonra dağıtılmasıyla oldukça belirgindir. Yeni ordular ilk olarak yarı daimi idame ettirilen kuvvetlerdi. Bkz. Jones, *a.g.m.*, s. 30; Öte yandan Black, belgelerde geçen rakamların genellikle şişirildiğini dolayısıyla ilgili dönemdeki ordu boyutlarında dair bir değerlendirme yapmanın oldukça güç olduğunu dile getirir. Bkz. Black, *a.g.e.*, s. 7.

⁷⁹ Michael Duffy, *a.g.m.*, s. 2.

bu gelişmelerin finansal yapıya çok büyük bir etkisi olmuştu. Daha büyük ordu, donanma ve daha pahalı savaş aletleri ile uzun süren eğitimlerin daha büyük bir idari kadroya doğurduğu ihtiyaç sonucunda ortaya çıkan savaş maliyetleri, Avrupa'daki tüm devletlerin ekonomisini sıkıntıya sokmuştu. Bu ekonomik darboğaz da devletleri meşrutiyetçi bir krizle karşı karşıya getirdi. Askeri devrimin bir sonucu olarak; hükümdarların, askeri kaygıları neticesinde ortaya çıkan parasal ihtiyaç, Otuz Yıl Savaşları zamanındaki neredeyse tüm büyük isyanların sebebi olmuştu. Ordunun büyümesi disipline olan ihtiyacı daha da artırdı. Hükümdarlar ve askeri girişimciler arasındaki ilişki askeri disiplin çerçevesinden ziyade endüstriyel bir yapıya sahipti. Dolayısıyla hükümdarların kendilerine ait orduları olabilmesi için bu yapıdan vazgeçilip; hükümdarın savaş malzemelerini tedarik etmesi ve savaş endüstrisini yönetmesi gerekmektedir.⁸⁰

Talim neticesinde askerler üzerinde sağlanan üstün kontrol, 1610'dan sonra Fransız ordusunda devasa bir büyümeyi olanaklı kılmıştı. Orduların büyüebilmesi için idare edilebilir olması gerekiyordu ve ordunun idare edilebilirliği devletin idari kapasitesini geliştirmesine ihtiyaç duymaktaydı. Öte yandan yeni ve büyük orduların kendi hükümdarı ve halklarına tehdit teşkil etmemeleri için sürekli olarak gözetim altında tutulup kontrol edilmeleri gerekiyordu. Fransız ordusu vergilerin artırılması neticesinde ortaya çıkan isyanları bastırmak için göreve çağrılmaya başlanmıştı. Askerlerin sivil kontrolü sağlaması ve bunu yaparken de halkı düşmanlaştırmaması için yüksek disipline ihtiyaç duyuluyordu. Talim sadece subay ve sadık askerler arasında disiplini yükseltmiş olabilir. Dolayısıyla mutlak monarşi etkili ve emir altına giren birliklere ihtiyaç duymaktaydı. Parker, orduların ve askeri bürokrasinin büyümesi ile idari yapıdaki uygulamaların düzenlenmesini sağlayan askeri devrim bağlantısını reddetse de Fransa örneğine bakarak böyle bir bağlantının var olduğunu; bu bağlantının Roberts'in resmettiği şekilde şekillenmiş olmasa da yine de reddedilemeyeceğini dile getirir.⁸¹

Tüm devletler kiralık bir ordu tutmaya yetecek mali güçte değildi. Dolayısıyla bu açığı kapatmak için yerel popülasyondan oluşan ulusal milisler de diğer bir savunma kuvvetini teşkil ediyordu ve bu durum zorunlu askerlik hizmetiyle paralel gelişmişti. Merkezi idare eksikliği, bürokratik yetersizlikler, subay eksikliği, verimsiz eğitim, soyluların köylülerin silahlandırılmasına karşı olan ön yargıları gibi sebepler neticesinde

⁸⁰ Roberts, *a.g.e.*, s. 20-22.

⁸¹ Lynn, *a.g.m.*, s. 190-91.

bu yerel savunma güçleri, Otuz Yıl Savaşları başladığı zaman başarısızlığa uğramıştı bile. Zorunlu hizmete tabi milis güçlerinin oluşturulmasına dair her denemenin başarısızlıkla sonuçlanması, XVI. yy. ve sonrası Avrupası'ndaki sosyal ve politik yapı göz önüne bulundurulduğunda, ihtiyaç duyulan profesyonel yapıdaki ordunun bir kanıtıdır.⁸²

Gustavus Adolphus'un ortaya koyduğu yeni savaş şartları, beraberinde krala bağlı yeni bir ordu standardı getirdi. Bu yapı büyük oranda kiralık ordu mevcudu bulunan devletler tarafından da taklit edildi. Yüzyılın sonuna gelindiğinde hükümdarlar orduları üzerindeki kontrolü büyük oranda sağladı ve orduların krala bağlı olması da orduların ulusallaşmasına giden kapıyı araladı. Askeri devrimin sosyal etkileri, neredeyse meşruti etkileri kadar önemliydi. Orta Çağ'da sadece belli bir zümreye ait olan savaş sanatı artık çok daha geniş kitlelerin yaşam tarzı olacaktı.⁸³

1530 ve 1710 yılları arasında büyük Avrupa devletlerinin ordu mevcudlarında ve savaşa katılım sayısında 10 kata varan artış gözlemlenir. Ordu mevcudlarında olağanüstü bir artışın gerçekleşmiş olması noktasında Roberts'e katılan Parker, ordu mevcudlarındaki artışın Roberts'in iddia ettiği üzere Maurice ve Adolphus'un taktiksel ve stratejik reformların bir neticesi olmadığını, bu hızlı ve kesintisiz artışın Maurice ve Adolphus'tan önce başladığını; ordu mevcudlarındaki artışın ana sebebinin 1450'lerde İtalya'da filizlenmeye başlayan, top atışlarına karşı durabilen, yeni tahkimat mimarisinin neticesinde şekillendiğini savunur. *Trace Italienne* olarak adlandırılan bu yeni tarz tahkimatlar, geleneksel yöntemlerle ele geçirilemiyor ve müdafiler açlık veya diğer sebeplerden teslim olana kadar kuşatma altında tutulması gerekiyordu.⁸⁴

1.6 Yeni Tarz Tahkimatlar

1200'lerde neredeyse tüm Batı Avrupa, ele geçirmesi oldukça güç olan taştan kalelerle doluydu. Kale Sakinleri sadece açlığa karşı savunmasızdı ve bu süreç bazen yıllar sürebiliyordu. Çok sayıdaki kalenin varlığı, oldukça küçük bölgelerin kendilerinden çok

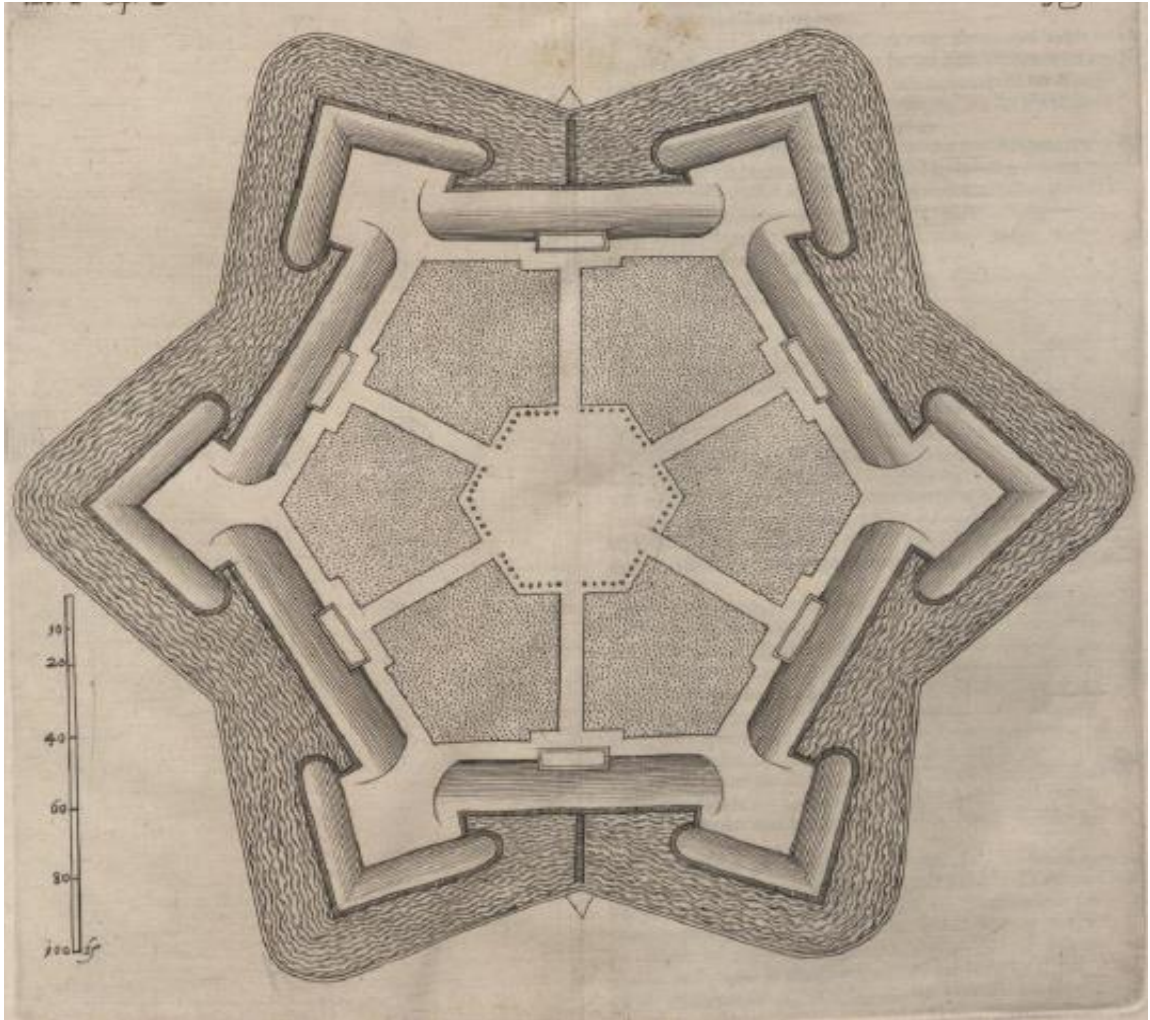
⁸² Roberts, *a.g.e.*, s. 16; Wijn, *a.g.m.*, 202-204.

⁸³ Roberts, *a.g.e.*, s. 16, 22.

⁸⁴ Parker, "Military Revolution", s. 203-207.; Parrot, bu noktada Parker ve Roberts'e eleştiri getirerek askeri büyümenin esasen devletin idari ve finansal koşullarına bağlı olduğunu dile getirir. Rakibe oranla sayısal olarak daha az askeri mevcudu olmasının, herhangi bir strateji veya taktik yeniliğin üstesinden gelemeyeceği bir dezavantaj olduğu düşünülürse, en büyük orduları yetiştirmek büyük devletlerin görevi haline geldi. Parrott, *a.g.m.*, s. 17.

daha büyük rakiplere karşı ayakta kalmasına olanak sağladı. Basitçe bir bölgeyi fethetmek o bölgenin değerinden daha maliyetli geliyordu. Kaleler tek tek açılığa maruz bırakılarak ele geçirilmek durumundaydı ve kuşatan ordunun yeterli büyüklükte olması gerekiyordu. Eğer değilse beklenmedik bir anda ortaya çıkan ihtiyat kuvvetleri tarafından darmadağın edilebilirdi. Fakat büyük bir kuşatma ordusunu aylarca idame ettirmek de oldukça güçtü; çünkü kale çevresinde işgalci orduyu idame ettirmeye yetecek kadar kaynak bulunmuyordu. Sonuç olarak kuşatan ordu, genellikle kuşatılardan çok daha erken açılığa maruz kalıyor ve kuşatma başarısız oluyordu. Savunmanın bu şekilde daha üstün olması sonucunda, 1100-1450 arası Batı Avrupa'da yaşanan pek çok savaşa rağmen, politik haritada pek az değişik yaşandı.⁸⁵

Şekil II: Trace italienne.⁸⁶

⁸⁵ Bean, a.g.m, s. 206-207.

⁸⁶ SLUB, 264654064.

Top Avrupa'da ilk kez 1326 tarihli İngilizce bir risalede karşımıza çıkar. XV. yüzyılda top kuşatmalarda düzenli olarak kullanılmaya başlanır.⁸⁷ XII.-XV. yüzyıllar arasında saldırı ve savunma arasındaki askeri dengenin savunan tarafın lehine olması dolayısıyla bu zaman zarfında tahkimat dizaynlarında çok az değişikliğe ihtiyaç duyulmuştu.⁸⁸ Kuşatmalarda kullanılan mancınık gibi kinetik kuşatma silahlarına ek olarak topun takdimi ve özellikle XV. yüzyılın ortalarında toplara daha esnek hareket kabiliyeti sağlayan teçhizat ve kundakların geliştirilmesiyle birlikte, kuşatma savaşları saldıran tarafın lehine dönmeye başladı. İyi toplarla teçhiz edilmiş bir ordu karşısında, kuşatanlar için sorun kuşatılıp kuşatılmamak değil, artık kuşatma karşısında ne kadar dayanacaklarıydı.⁸⁹ Böylece XV. yüzyılın ortalarında top, savunma ve saldırı arasındaki dengeyi dramatik bir şekilde değiştirdi. 1453 senesinde ise İstanbul'un surlarında Osmanlı kuşatma silahları tarafından gedik açılması, tahkimatların giderek azalan etkisini daha da gözler önüne sermişti. Tahkimat sanatının yeni kuşatma aletlerine yetişmesi için 50 yıldan fazla zaman gerekecekti.⁹⁰

Topların oldukça ağır olmaları; ek ekipmana, mühendis ve teknisyenlere ihtiyaç duyulmasına dolayısıyla seferlerde kullanımı, savaş maliyetlerini oldukça masraflı hale getiriyordu. Ancak en zengin hükümdarlar cephanelerine top ekleyebiliyordu; bu da hükümdarları vasallarına karşı daha güçlü konuma getiren bir durum yaratmıştı. Dolayısıyla topun icadıyla birlikte küçük devletler, kendilerinden daha büyük ve zengin rakipleri karşısında daha avantajsız konuma gelmişti.⁹¹ XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Avrupa'daki neredeyse her kasaba veya şehir eski tarz Orta Çağ kaleleriyle donatılmıştı. Orta Çağ tahkimatlarının kuşatma savaşlarında giderek daha fazla boy gösteren toplara karşı pek bir şansının bulunmaması, küçük devletlerin, büyük rakipleri tarafından yutulmalarını önlemek için topa dayanaklı tahkimat teknolojisini geliştirme ihtiyaçlarını ortaya çıkardı.⁹² Bir tahkimatın, topa karşı dayanıklı olabilmesi için; üzerine top konuşlandırmaya olanak verecek sağlam platformlara sahip, top atışına dayanabilecek yeterlilikte geniş ve alçak surlarının; düşmanın surları tırmanmasına

⁸⁷ Christopher Duffy, *a.g.e.*, s. 1.

⁸⁸ Parker, "Rise of the West", s. 7.

⁸⁹ Allmand, *a.g.m.*, s. 99.

⁹⁰ Bean, *a.g.e.*, s. 207; Parker, "Rise of the West", s. 8-10.

⁹¹ Gilbert, *a.g.m.*, s. 14-15.

⁹² Wijn, *a.g.m.*, s. 222.

engel olmaya yeterli genişlik ve derinlikte bir hendek ile düşmanın zarar görmeden surlara yanaşmasına olanak verecek kör açılarının bulunmaması gerekiyordu.⁹³

İtalyan mimar Leon Battista Alberti (1494-1472) *bombard*'a karşı durabilecek etkili bir tahkimat konusunda ilk düzgün cevabı veren kişiydi. Alberti, yıldız şeklindeki bir kalenin topa karşı en uygun savunmayı sunacağını dahi dile getirmişti. XV. yüzyılın son çeyreğinde İtalyan devletler *bombard*'a karşı koyabilecek yeni tarz tahkimatlar inşa etmeye başladı. Tahkimatların top atışına dayanıklı hale gelebilmesi için ilk olarak duvarlar alçaltılıp kalınlaştırıldı; fakat bu *bombard*'lara karşı daha etkili olsa da surların dibi gözlenemez olmuş ve sürpriz saldırılara açık hale gelmişti. Dolayısıyla etkili *flank* ateşine ihtiyaç duyuluyordu ve bunlar da yalnızca düşmanın ana savunma hattına saldırı yapmasını engellemekle kalmayan, düşmanın toplarını uzakta tutan ve aynı zamanda komşu burçların çevresindeki kör alanları koruyabilen, surların dışına taşan, topla desteklenmiş kulelerin inşasıyla mümkündü. İlk girişim 1515'te Civitavecchia'daki Papalık limanında yapıldı. Daha sonra tahkimatlara geniş ve derin hendekler eklendi. Hendeği korumak içinse harici tahkimatlar inşa edilmeye başlandı.⁹⁴ Machiavelli'ye göre bir şehri modern bir tahkimatla çevirmek için mevcut duvarların yıkılması veya bunların ötesindeki tüm varoşları çevreleyen bir savunma sisteminin inşası ya da öncekinden daha küçük bir çember inşa ederek, savunulamayacağı düşünülen tüm alanların terkedilmesi gerekiyordu. Fakat bu iki yöntem de devasa maliyetlerdeydi; çünkü yeni tarz tahkimatlar artık öncekilerden çok daha geniş bir alanı kaplıyordu. Bu nedenle Machiavelli diğer yöntemlere göre daha az maliyetli ama aynı zamanda daha az etkili bir tahkimat inşa yöntemi sunar. Buna göre surların yüksekliği azaltılırken genişlenmesi sağlanacak, kuleler ve kapılar yeniden tasarlanacaktı.⁹⁵ İlk kapsamlı tahkimat risalelerinden birini kaleme alan Albrecht Dürer (1471-1528) ise yeni tarz kaleler ne kadar maliyetli olursa olsun, hiçbir faydalı işlevinin bulunmamasına rağmen Mısır firavunlarının inşa ettirdiği piramitlerin de devasa masraflarla yapıldığını; fakat tüm masraflara rağmen inşa edilen bir kalenin hükümdarın büyük faydasına olacağını dile getirdi.⁹⁶

⁹³ Christopher Duffy, *a.g.e.*, s. 2.

⁹⁴ Parker, "Rise of the West", s. 8-11; Parker, "Barut Devrimi", s. 118.

⁹⁵ Parker, "Rise of the West", s. 164.

⁹⁶ BSB, Rar. 2156: Etliche vnderricht zu befestigung der Stett Schlosz vnd flecken, 1527. Çevrim içi erişim için bkz. <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0008/bsb00084366/images/> (Son erişim: 10.05.2019)

Kuşatan taraf ihtiyat kuvvetlerinin gelme ihtimaline karşı kendi mevkiini tahkim ettikten sonra, top atışlarının koruması altında zikzak sıçan yolları kazarak bir burca yanaşırdı. Korunaklı yol genellikle ancak çok zorlu bir mücadelenin ardından ele geçirilirdi; fakat kuşatmanın en zorlu aşamasına şimdi gelinmiş olurdu, hendeği aşmak. Bir kez duvara erişildi mi artık duvarın altına lağımlar kazılmaya başlanırdı; fakat kuşatılanlar genellikle işlerin bu kadar ileri gitmesine izin vermeden teslim olurdu. Böylece zaman içerisinde kuşatmalar daha metodik bir hale gelmiş ve ana savunma hattı korunaklı yol haline gelmişti. Çoğu savaşın uzun sürmesinin sebebi sefer mevsiminin kışta sona ermesiyle operasyonların da sonlandırılmasıydı. Bu da zayıf olan tarafın yeniden güç toplamasına olanak sağlıyordu ve operasyonlar genellikle kuşatma savaşlarına bürünmüştü. Otuz Yıl Savaşları'nda meydan muharebelerinin oranı yine artacaktı; fakat yine de meydan muharebesinden fazla kuşatma savaşları yapılıyordu. Ordular düşman ordusunu arayıp meydanda yenmek yerine, kasabaları veya şehirleri kuşatmayı tercih ediyordu ve kuşatma esnasında aynı zamanda saha operasyonları yürütebilecek büyüklükte değildi. İki üç kalenin alınmasının ardından sefer sezonu sona eriyordu.⁹⁷

Topla güçlendirilmiş yeni tarz tahkimatları güç kullanarak ele geçirmenin giderek zorlaşması ve etkili bir kuşatma için gereken asker sayısı, teçhizat ve örgütlenme ihtiyacındaki artış kuşatma sürelerinin uzamasına ve sefer maliyetlerinin artmana yol açmıştı.⁹⁸ Neticede Erken Modern Dönem'de Avrupa'da yaşanan askeri devrim ilk olarak XV. yüzyılda topçulukta yaşanan ilerlemeler ve buna bağlı olarak tahkimat tekniklerinde yaşanan değişim ile savaş alanlarında ateş gücünün giderek daha fazla etkin hale gelmesi, piyadenin ve yeni taktiklerin yükselişini sağladı. Ordu mevcutlarındaki yaşanan devasa artış da bu gelişmeleri takip etti. Askeri değişime dair tüm gelişmeler, yeni tarz tahkimat çalışmalarının en yoğun yürütüldüğü, Habsburglar ve komşu devletlerin bulunduğu coğrafyada yoğunlaşır. Dolayısıyla askeri devrimin ana unsuru *trace italienne*'nin bir bölgedeki varlığıyla ilintilidir.⁹⁹

⁹⁷ Wijn, *a.g.m.*, s. 223-224.

⁹⁸ Parker, "Barut Devrimi", s. 121-123.

⁹⁹ Parker, "Rise of the West", s. 24-26; Parker'ın İspanya, İtalya, Hollanda ve Fransa'yı askeri devrimin merkezi olarak nitelendirmesine eleştiri getiren Black, Avrupa'nın kuzeyi ve doğusunda da pek çok seferin önemli tahkimatlar etrafında şekillendiğini, Doğu Avrupa'da inşa edilen tahkimatların Avrupa'nın doğu sınırlarını stabilize ettiğini dile getirir. Bkz. Black, *a.g.m.*, s. 55; Lynn, 17. yüzyılın ortalarına kadar Fransa'da kuşatılan pek çok kasabanın "teknoloji harikası" tahkimatlar olmadığını; fakat makul bir yatırım ile Orta Çağ surlarının, hendekle çevrili, top ateşine dayanıklı toprak

2. KALE'DEN MÜSTAHKEM ŞEHRE

2.1 Bir Terim ve Mimari Yapı olarak *Kale*

Kale'nin tanımını yapmadan önce bazı kavramlar üzerinde durmak yerinde olacaktır. Türk Dil Kurumu'nun *Güncel Türkçe Sözlük*'üne göre *kale*, "*düşmanın gelmesi beklenen yollar üzerinde, askeri önem taşıyan şehirlerde, geçit ve dar boğazlarda güvenliği sağlamak için yapılan kalın duvarlı, burçlu, mazgallı yapı, kermen*" şeklinde tanımlanır.¹⁰⁰ Püsküllüoğlu'nun *Türkçe Sözlük*'ünde ise *kale*, "*'savunma ve güvenlik amacıyla yapılan ve kullanılan, kalın ve yüksek duvarlı, burçlu, mazgallı yapı'*" olarak tanımlanır.¹⁰¹ Eski Türkçede *kal'a* (قلعه) olarak geçen *kale*, *Kâmûs-ı Türkî*'de "*'içine asker kapânuh düşmana mukâvemet itmek üzere kalın ve muhkem divarlardan yapılmış geniş ve her taraftan silâh atmağa müsâ'de burçları ve ta'biyeleri olân binâ-yı metîn, hışn, hışâr, âşldır.*" şeklinde tanımlanır.¹⁰²

Kaleler, insanoğlunun doğal savunma ihtiyacını karşılamak amacıyla inşa ettiği yapılarıdır. Bu noktada kavramsal bir karmaşaya dikkat çekmek gerekir. Duvarlarla çevrili, kuleleri, burçları, mazgalları bulunan her yapıyı *kale* olarak tanımlamak, terminolojik birtakım sıkıntılara yol açar; keza 1570 senesinde Osmanlı Devleti tarafından kuşatılan Lefkoşa ve Mağusa; çevresi surlarla çevrili, hendeğin dışında şarabolü bulunan, burçlarla tahkim edilmiş devasa müstahkem mevkilerdi. "*Kale* aslında askerî mimari çerçevesinde ele alınır. Ancak Türkçede bugün tahkim edilmiş her türlü yapıya *kale* denilmekte ve bu durum birtakım karışıklıklara yol açmaktadır. *Kale*yi benzeri olan hisar, sur ve onlara nazaran çok yeni bir terim olan *tabyadan* ayırt etmek gerekir."¹⁰³

tahkimatlarla modern bir şablonda savaşa uygun hale getirilebileceğini; dolayısıyla tam teşekküllü *trace italienne*'nin olmazsa olmaz olmadığını; öte yandan bir kalenin etkili bir şekilde kuşatılabilmesini belirleyen ana faktörün yeni tarz kalelerin boyutlarından ziyade toprakların menziline bağlı olduğunu dile getirir. Lynn, *a.g.m.*, s. 305-308.

¹⁰⁰ TDK, *kale*, Ağ içi erişim için bkz. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c767bd0b25830.09173567 (Son erişim: 27.02.2019)

¹⁰¹ Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük*, Arkadaş yayınevi: Ankara 2012, s. 1076.

¹⁰² Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı yayınları: İstanbul 2015, s.1078.

¹⁰³ Semavi Eyice, "Kale", *DİA*, C. 24, s. 234.

Türk Dil Kurumu'nun *Güncel Türkçe Sözlük*'ünde *Tabya*; ‘‘Bir bölgeyi savunmak için yapılan ve silahlarla güçlendirilen yapı.’’; Püsküllüoğlu tarafından ise ‘‘ Bir yerin savunulması için özel olarak yapılmış ve silahlarla donatılmış istihkâm.’’ şeklinde tanımlanır.¹⁰⁴ Dilimize Arapçadan geçmiş olan *tahkîm* (تحكيم), sağlamlaştırma ve berkitme anlamlarında kullanılır.¹⁰⁵ *Tahkîm* ‘‘metîn ve muhkem itme ma'nâsıyla kullanılıyor.’’. *Tahkîm*'in çoğulu olan *tahkîmat* (تحكيمات) ise ‘‘Bir yeri düşmanın hücumuna karşı sağlamlaştırma veyâ düşman saldırmasına karşı sağlamlaştırılmış yer.’’ anlamına gelir.¹⁰⁶

İncelediğimiz kaynakların büyük bir kısmını İngilizce ve Almanca risaleler teşkil ettiği için ilgili terimlerin İngilizce ve Almanca tanımlamalarına da değinmek faydalı olacaktır. Türkçe-İngilizce bir sözlüğe göz gezdirdiğimiz zaman *kale* teriminin karşılığı olarak karşımıza *castle*, *fortress*, *citadel*, *bulwark*, *Bastion* terimleri çıkar.¹⁰⁷ Bu terminolojik karmaşayı aydınlatabilmek ve kaynak metinlerde yer alan teknik terimleri en doğru şekilde Türkçeye aktarabilmek için ilgili terimleri sırasıyla ele alacağız. Oxford İngilizce sözlükte *castle*; ‘‘A large building, typically of the medieval period, fortified against attack with thick walls, battlements, towers, and in many cases a moat.’’ olarak tanımlanır.¹⁰⁸ *Encyclopaedia Britannica*'nın *castle* terimi için tanımlaması şu şekildedir: ‘‘Castle, medieval stronghold, generally the residence of the king or lord of the territory in which it stands.’’.¹⁰⁹ *Fortify* yani tahkim etmekten türetilen *Fortification* için ‘‘Fortification, in military science, any work erected to strengthen a position against attack. Fortifications are usually of two types: permanent and field.’’ tanımlaması yapılır.¹¹⁰ Yine *Fortify*'dan türetilen, *Fortress* ise ‘‘A military

¹⁰⁴ TDK, *tabya*. Ağ içi erişim için bkz. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c8e2344d36825.79576482 (Son erişim: 17.03.2019); Püsküllüoğlu, *a.g.e.*, s. 1797.

¹⁰⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları: Ankara 2015, s. 1189.; Sami, *a.g.e.*, s. 386.

¹⁰⁶ gös. yer.

¹⁰⁷ Resuhi Akdikmen, *Langenscheidt's Standard Dictionary of the English and Turkish Languages: Second Part*, İnkılâp Kitabevi: İstanbul 2001, s. 218.

¹⁰⁸ Orta Çağ dönemine ait; saldırıya karşı geniş duvar, mazgal, kule ve genellikle hendekle tahkim edilmiş büyük yapı. Bkz. Oxford English Dictionary, *castle*. Ağ içi erişim için bkz. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/castle> (Son erişim: 17.03.2019)

¹⁰⁹ Kale, genellikle kralın veya derebeyin bulunduğu topraklarda yer alan konak, müstahkem mevki. Bkz. *Encyclopaedia Britannica*, *castle*. Ağ içi erişim için bkz. <https://www.britannica.com/technology/castle-architecture> (Son erişim: 17.03.2019)

¹¹⁰ Tahkimat, askeri bilimlerde, bir konumu saldırıya karşı kuvvetlendirmek için yapılan tüm çalışmalar. Bkz. *Encyclopaedia Britannica*, *fortification*. Ağ içi erişim için bkz. <https://www.britannica.com/technology/fortification> (Son erişim: 18.03.2019)

stronghold, especially a strongly fortified town.” şeklinde tanımlanır.¹¹¹ Görüldüğü üzere *Fortification*, sabit ve sahra olmak üzere genel olarak tahkimat anlamına gelirken; *Fortress* yani müstahkem mevki, özellikle tahkim edilmiş şehirleri ifade etmek için kullanılır. *Fortress* için verilen Türkçe karşılık *kale, hisar, istihkâm*’dır.¹¹² *Hisar* için ‘*Bir şehrin veya önemli bir yerin korunması için taştan yapılmış, yüksek duvarlı ve kuleli, çevresinde hendekler bulunan küçük kale, kermen, germen.*” ve ‘*Stratejik bir yeri, bir geçidi korumak amacıyla inşa edilen askerî yapı.*” tanımlamaları yapılır.¹¹³ *Hisar*, ‘*kuşatma, etrâfını alma. Etrâfı istihkâmlı mahall, müstahkem yer, kal’a.*”¹¹⁴ İngilizcesi *fortify* olan *tahkim etmek* teriminin Almanca karşılığı *befestigen*’dir.¹¹⁵ *Fortification* yani *tahkimat*’ın karşılığı ise *Befestigung*’dur; fakat aynı zamanda *Fortifikation* da kullanılır. Almanca ve İngilizceye, Fransızca *fortificare*’den geçmiş olan bu terim esasen Geç Latince *fortificatio*’dan gelir.¹¹⁶ *Befestigung*’un yanı sıra *Festung* da inceleyeceğimiz metinler içerisinde, müstahkem yapıları tanımlamak için kullanılan bir terimdir. İngilizce *fortress*’in Almanca karşılığı olan *Festung*’un kelime anlamı için ‘*Kuvvetli tahkim edilmiş, Stratejik savunma noktası, iç kale.*” tanımlaması yapılır.¹¹⁷ İngilizce, Almanca ve diğer Batı dillerinde bulunan birbirini karşılayan terimler, Latince ortak kelime hazinesi ve şüphesiz bahse konu tahkimat teknolojinin ortak deneyim ve bilgi birikimi neticesinde şekillenmesinden kaynaklı ortaya çıkan terminolojinin bir sonucudur. Almanca diliçi iki askeri sözlükte *Festung (la fortesse)*, ‘*Müstahkem mevki, düşman saldırısına karşı uzun süre karşı koyabilecek kalıcı tahkimatlarla çevrili yer.*’; ‘*Savaş alanında, düşmanın üstün olduğu koşullarda dahi*

¹¹¹ Askeri muhkem mevki, özellikle kuvvetli tahkim edilmiş şehir. Oxford English Dictionary, *fortress*. Ağ içi erişim için bkz. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/fortress> (Son erişim: 18.03.2019)

¹¹² Akdikmen, *a.g.e.*, First Part, s. 202.

¹¹³ TDK, *hisar*. Ağ içi erişim için bkz. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c8f6e9ec627b1.87958710 (Son erişim: 18.03.2019); TDV, İslam Ansiklopedisi, *hisar*. Ağ içi erişim için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hisar--kale> (Son erişim: 18.03.2019)

¹¹⁴ Sami, *a.g.e.*, s. 550.

¹¹⁵ Heinz F. Wendt, Hans-Jürgen Kornrumpf, Tevfik Turan, *Langenscheidt Taschenwörterbuch Türkisch*, Langenscheidt: Berlin & München 2009, s. 434.

¹¹⁶ Bkz. 116 Oxford English Dictionary, *fortification*. Ağ içi erişim için bkz. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/fortification> (Son erişim: 18.03.2019); Duden, *Fortifikation*. Ağ içi erişim için bkz. <https://www.duden.de/rechtschreibung/Fortifikation> (Son erişim: 18.03.2019)

¹¹⁷ ‘*Festung, die nennt man überhaupt einen Platz, welcher mit dauerhaften Festungswerken umgeben ist, die im Stande sind, lange Zeit den feindlichen Angriffen zu widerstehen.*’; ‘*Stark befestigte, strategisch Zwecken dienende Verteidigungsanlage; Zitadelle.*’ Bkz. Wolfgang Walther, *Langenscheidt Großes Taschenwörterbuch Englisch*, Langenscheidt: Berlin und München 2009, s. 848; Duden, *Festung*. Ağ içi erişim için bkz. <https://www.duden.de/rechtschreibung/Festung> (Son erişim: 19.03.2019)

uzun süre saldırıya karşı koyabilecek, kalıcı tahkimatlarla düzenlenmiş nokta.” şeklinde tanımlanır.¹¹⁸ *Befestigen*’in “Tahkim etmek, müstahkem hale koymak, istihkâmla takviye etmek.”, *Befestigung*’un “Tahkimat, istihkâm.”, *Festung*’un ise Türkçe karşılığı “*Müstahkem mevki, kale*”dir.¹¹⁹

Bu noktada net bir resim ortaya koyabilmek adına çalışmada değineceğimiz risalelerden birinde geçen *Befestigung* ve *befestigen* ifadelerine göz atmamız faydalı olacaktır. Mağusa kuşatmasının, Venedikli bir askeri mühendis olan Netore Martinengo tarafından kaleme alınan, *Warhaftige Relation vn Bericht, Was massen die gewaltig Statt unnd Beuestigung Famagosta, in Cipro, So von manigklich für gantz ungewünlich gehalten, von dem Türcken im Augusto des 1571. Jars, mit unerhörtem gewallt erobert unnd eingenommen worden* adındaki raporu, 1572 yılında Melchior Kriegstein adında bir matbaacı tarafından Almanya'nın Augsburg kentinde yayınlanır. Metnin başlığında da görüldüğü üzere Mağusa kentini tanımlamak için “*Beuestigung Famagosta*” yani *Befestigung Famagosta* ifadesi kullanılır.¹²⁰ Bu ifade kabaca Mağusa tahkimatları olarak çevrilebilir; fakat bağlam bütünlüğü içerisinde daha anlamlı bir ifade yapabilmek için bunu, Mağusa müstahkem şehri olarak tercüme etmek daha uygun olacaktır. Bahse konu rapor 1570 senesinde Osmanlılar tarafından kuşatılan ve bir yıla yakın kuşatma altında kalan Mağusa kentinde vuku bulan olayları ele alır. Metnin bizim için önemi incelediğimiz dönem içerisinde kaleme alınmış olması ve kuşatmada bizzat bulunmuş olan bir askeri mühendisin kaleminden çıkmış olmasıdır. Dolayısıyla metin hem kenti ele geçirmek için yapılan taarruzlar hem de tahkimatlar ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Metin içerisinde *befestigen*, “...şehri tahkim etmek için hiçbir çaba ve zorluktan kaçınmadan, öncekinden daha özenli çalışıyor...”¹²¹ ve “...gövde siperlerimizi de birbirine sıkıca bağlanmış; ıslak manda derisi, toprak, eski paçavra ve tamamen ıslatılmış pamuk kullanarak tahkim ettik...”¹²² olmak üzere iki kez yer

¹¹⁸ “ein durch die permanente Befestigungskunst so zugerichteter Punkt des Kriegstheaters, daß er selbstständig durch die für ihn bestimmte Zahl von Vertheidigern auch gegen eine feindliche Uebermacht eine längere Zeit behauptet werden kann. Bkz Theodor Hildebrandt, *Kriegs-Handwörterbuch oder Erklärung der vorzüglichsten und gebräuchlichsten in dem Kriegswesen vorkommenden Gegenstände und Kunstausdrücke*, Erlangen 1820, s. 114; W. Rüstow, *Militärisches Hand-Wörterbuch nach dem Standpunkte der neuesten Literatur und mit Unterstützung von fachmännern*, Erster Band, Friedrich Schultheiß: Zürich 1858, s. 257.

¹¹⁹ İhsan Yurdoğlu, *Almanca-Türkçe Askeri Terimler Lûgati*, Türkiye Yayınevi: 1944, s. 65, 178.

¹²⁰ Bkz. Martinengo, *a.g.e.*

¹²¹ ... welche an allen orten mer als zuuor nye die Statt zu beuestigen, kain fleyß noch mühe gespart, ...

¹²² ... auch vnsere Brustwern beuestiget, mit nassen Büffelsheüten, dieselben mit Erdtrich, alten Hädern, Baum woll alles wol genetzt, außgefüllet, vnd mit Stricken züsamen gebunden...

almaktadır.¹²³ Görüldüğü üzere *befestigen* metinde genel manada tahkim etmek ve kuvvetlendirmek manasıyla kullanılmıştır. Metinde bir kez geçen *Festung*, ‘‘...müstahkem mevki her noktadan, görülmedik şiddetle bombardımana başladılar. Öncekinden daha yakına, surların dibine yeni koruganlar inşa ettiler...’’¹²⁴ tüm kenti ifade etmek için kullanılır.¹²⁵ Görüldüğü üzere tüm şehri ifade etmek için kale yerine özellikle müstahkem ifadesi kullanılıyor. ‘‘ ...Bey Andrea Bragadino, denizin tam kenarında yer alan kaleye konuşlandı’’¹²⁶. Bildiğimiz manasıyla *kale* veya *iç kale*’yi ifade etmek için kullanılıyor. Elbette tarihsel çerçeve içerisinde, Osmanlı literatüründe *kale* tanımının kullanılıyor olması göz ardı edilemez.¹²⁷ Fakat detaylı olarak inceleyeceğimiz mimari bağlam içerisinde *kale* tanımı kısıtlayıcı kalmaktadır. Bu minval üzere *tracé Italienne* (İtalyan tarzı) ile tahkim edilmiş şehirleri ifade etmek için *kale*, *istihkâm* veya *hisar* terimlerinin, bahse konu bağlamda kullanılması terminolojik birtakım sıkıntılara yol açacaktır. Bizim burada esas olarak inceleyeceğimiz XVI. yüzyılda inşa edilmiş tahkimatlar, salt askeri stratejik amaçla inşa edilen yapılardan ziyade, şehirleri savunmak ereğiyle inşa edilen tahkimatlardır. Dolayısıyla inceleyeceğimiz yapılar için, her ne kadar Türkçe literatürde tahkim edilmiş tüm yapılar için *kale* terimi kullanılsa da *Müstahkem Şehir* tanımının kullanılması daha uygun olacaktır.

İnsanoğlunun tarih öncesi çağlardan beri belli başlı stratejik noktaları ve özellikle yaşam alanları olan kentleri korumak için tahkimatlar inşa ettiği bilinir.¹²⁸ Kaleler genellikle, coğrafik koşullardan en yüksek faydanın sağlanabileceği; nehir kenarı, tepe, dağ, deniz kenarı, boğaz veya ada ile yol kavşakları, ana yol veya geçit noktalarının bulunduğu stratejik konumlara şehir, önemli geçit ve limanların muhafazası için inşa edilen yapılardır.¹²⁹ Kaleler temel olarak bir yüksek beden, beden üzerinde belirli aralıklarla konuşlandırılmış burç ile kapılar ve bedeninin dışını çevreleyen bir hendekten oluşur.¹³⁰

¹²³ Martinengo, *a.g.e.*

¹²⁴ ... haben Sy von newem, hefftiger daß zuuor nye, an allen orten die Vestung anfahen zu beschiessen, haben wider neue Schüttene gemacht, nähner daß vor...

¹²⁵ Martinengo, *a.g.e.*

¹²⁶in das Schloß oder Castell, der Herr Andrea Bragadino, welcher gegen dem Meer hinauß...

¹²⁷ Kaleler için bkz. Mahir Aydın, *a.g.m.*, s. 11-33.

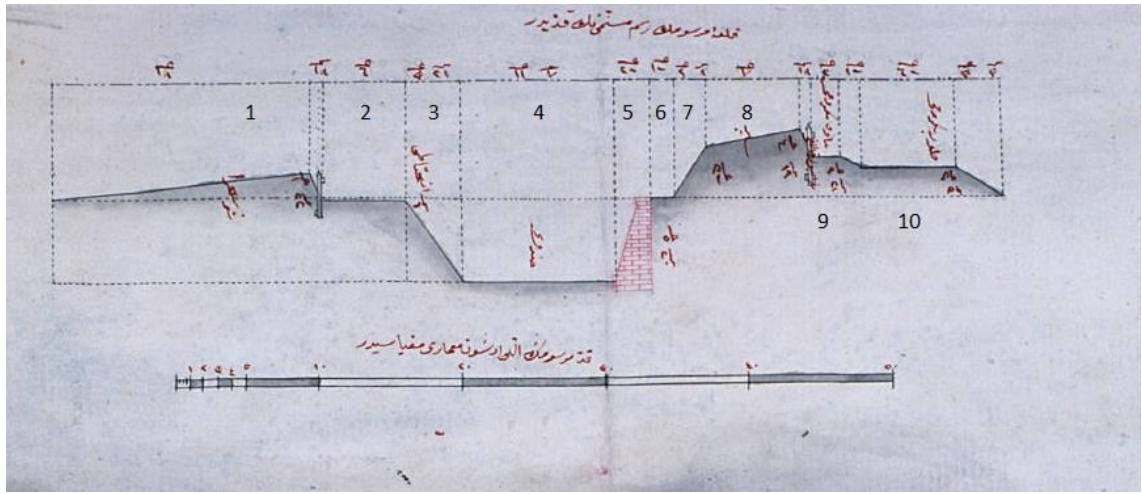
¹²⁸ Sidney Toy, *A History of Fortification from 3000 BC to AD 1700*, Pen and Sword: 2006, s. 11-12.

¹²⁹ Okan Güven, *İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri (1669-1683)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s. 17.; Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, İstanbul 2016, s. 9.

¹³⁰ Lawrence H. Keeley- Marisa Fontana- Russell Quick, ‘‘Baffles and Bastions: The Universal features of Fortifications’’, *Journal of Archaeological Research* 15 (1), s. 56-57.; Mahir Aydın, *Vidin Kalesi:*

Kaleler amacına, coğrafik koşullara ve önemine bağlı olarak toprak, ağaç, doğal veya kesme taş ile kerpiç gibi malzemelerden inşa edilebilir. Yüksek duvarlar müdafilerin düşmandan gizlenmesine ve üzerindeki platformlar sayesinde düşmana karşı daha etkili bir ateş gücü elde edilmesine olanak sağlamaktaydı. Kale bedenini çevreleyen hendekler kuru veya ıslak olabilmekte ve düşmanın kale bedenine yanaşmasını zorlaştırmak amacıyla inşa edilmekteydi.¹³¹ Hendekler, kimi zaman bir istinat duvarı ile örülebilmekteydi. Bedenin bitiş noktasında başlayan hendek duvarı *scarpe* (iç duvar) ve kalenin dış kısmında kalan tarafı *Kontrescarpe* (dış duvar) olarak adlandırılır.¹³²

Şekil III: Maçin Kalesine ait 1813 tarihli kale planında yer alan tahkimat yan kesiti.¹³³

Kalelerin ana yollar ile kesiştiği noktalara ana giriş çıkış kapıları yapılırdı.¹³⁴ Kapılar genellikle iki burcun arasına, demir veya bakır levhalarla kaplı sağlam ve kalın odundan yapılırdı.¹³⁵ Daha önce de bahsedildiği üzere bir kale temel olarak üç ana savunma bölümünden oluşur: Müdafilerin kullandığı uzun menzilli silahların etkili menzilini kapsayan alan yani varoş, kale bedeninin çevrelediği alan ve son savunma hattı olan iç kale.¹³⁶ Teoride tüm tahkimatlar düşmanı kale bedeninden olabildiğince uzak bir mesafede tutabilmek için tasarlanırdı. Çünkü düşman düşman kale bedeninin dibine girdiği zaman, düşmanı dışarda tutan yüksek duvarlar düşmanı müdafilerden perdeleyen

Tuna Boyundaki İnci, Ötüken: İstanbul 2015, s. 34-44.; *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, gös. yer.

¹³¹ Keeley vd., *a.g.m.*, s. 57-62.

¹³² Aydın, *a.g.e.*, s. 43.

¹³³ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, s. 150. 1: Glacis (Sahra şevi/Şaranpo inişi). 2: Seğirdim yolu. 3: Kontrescarpe (Hendek dış duvarı). 4: Hendek. 5: Scarpe (Hendek iç duvarı). 6-7: Kale bedeni. 8: siper. 9: Piyade seğirdimi. 10: Top seğirdimi.

¹³⁴ Keeley vd., s. 63-67.

¹³⁵ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, gös. yer.; Aydın, *a.g.e.*, s. 38.

¹³⁶ Aydın, *a.g.m.*, s. 17.

bir hal alırdı.¹³⁷ Kışla da askerlere sürekli konaklama olanağı sağlama açısından kalenin en önemli birimlerinden bir tanesiydi.¹³⁸ Temelde beden, burç ve hendekten gibi birimlerden oluşan kale bünyesinde, kalenin önemi ve inşa edildiği döneme bağlı olarak daha çeşitli ve detaylı istihkamlar barındırabilirdi.

Kaleler kimi zaman yüzlerce kimi zaman ise binlerce kişinin yaşadığı mekanlardı.¹³⁹ Kaleler salt askeri amaçlarının haricinde idari, politik, ekonomik bir önem de taşımaktaydı. Kalelerin bu fonksiyonları bünyesinde barındıkları kültürlerin yaşam tarzlarıyla şekillenir.¹⁴⁰ Osmanlı döneminde kaleler, askeri işlevlerinin yanı sıra hem idari hem de ekonomik merkez işlevi görürdü.¹⁴¹ Osmanlı'nın kullandığı ve önem verdiği kalelerin ve müstahkem şehirlerin büyük bir kısmı fethedilmiş olan yerlerdi.¹⁴² Osmanlı tarafından fethedilen kalelerde genellikle bir yılın ardından tamirat çalışmalarına başlanırdı.¹⁴³

Askeri devrim kapsamında yapılan tartışmalarda üzerinde durulan noktalardan bir tanesi de Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri devrimi gerçekleştirilmede başarısız olduğudur. Fakat son yıllarda yapılan araştırmalarda bu durumun aksini gösteren veriler açığa çıkmıştır.¹⁴⁴ Nitekim Lefkoşa ve Mağusa kalelerinin fethini takip eden yıl içerisinde, Lefkoşa'nın Venedikliler tarafından henüz tamamlanmamış olan istinat duvarlarının Osmanlılar tarafından örüldüğü ve Mağusa'da tamamen tahrip olmuş olan *ravelin* (yarım ay tabya) ile Canbulat tabyalarının temelden inşa edildiği bilinir.¹⁴⁵ Bu bilgiler ışığında Osmanlı Devleti'nin yeni tarz tahkimatların meyvelerini henüz vermeye başladığı çağda, yeni tarz tahkimat bilimine aşina olduğunu söylemek mümkündür. Kısaca değindiğimiz askeri devrim ve Osmanlı tartışmalarının, konumuz kapsamı

¹³⁷ Keeley vd., *a.g.m.*, s. 57.; Güven, *a.g.t.*, gös. yer.

¹³⁸ Aydın, *a.g.e.*, s. 54.

¹³⁹ Aydın, *a.g.m.*, s. 16.

¹⁴⁰ Milan Procházka, "An Outline of Transformation of Late Medieval Fortified Complexes on the Border of Western Bosnia and Croatia", *Fortifications, Defence Systems, Structures and Features in the Past: Proceedings of the 4th International Scientific Conference on Mediaeval Archaeology of the Institute of Archaeology Zagreb, 7th – 9th June 2017, Zornia Instituta Za Arheologiju Serta Instituti Archaeologici Knjiga 13*, , Tatjana Tkalčec, Tajana Sekelj Ivančan, Siniša Krznar, vd. (Ed.), Zagreb 2019, s. 371-72.

¹⁴¹ Güven, *a.g.t.*, s. 18-22.; *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, s. 9-10.

¹⁴² Aydın, *a.g.m.*, s. 12.

¹⁴³ Pál Fodor, "Bauarbiten der Türken an den Burgen in Ungarn im 16-17. Jahrhundert", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 35 (1), 1981, s. 56.

¹⁴⁴ Ömer Gezer, *Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2016, s. 101-127. Askerî devrim ve Osmanlı tartışmaları için bkz. Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askerî Devrim Tartışmaları* (Haz. Kahraman Şakul), İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul 2015.;

¹⁴⁵ Perbellini, *a.g.e.*, s. 8-10.

dışında olması ve bu konunun çok daha detaylı bir incelemeye ihtiyaç duyması sebebiyle, bu konu ile ilgili ifadelerimizi burada sonlandıracağız.

2.2 Trace Italienne

XV. yüzyılın ikinci yarısında, top atışına karşı dayanıklılığı artırmak için mimarlar yeni tahkimat tiplerini denemeye başlar; fakat bu dönemde yapılan denemeler hâlâ Orta Çağ karakterine sahiptir.¹⁴⁶ İstanbul'un Hristiyan dünya için kaybedilmiş olması, yeni ateşli silahlara karşı etkili bir savunma sunacak mimari arayışına dair matematik ve geometri çalışmalarını tetikleyen bir etki gösterir.¹⁴⁷ Francesco Guicciardini (1483-1540)'nin *Storia d'Italia* eserindeki notlarına göre ise askeri mimaride yaşanan değişimin arka planındaki neden, Fransa'nın 1494'te başlayan İtalya işgalidir. Çok sayıda mobil kuşatma silahı düşman tahkimatlarında, düşmanın tamir edebileceğinden daha fazla ve hızlı gedikler açılmasını sağlamıştı. Bu da İtalyan mühendislerin, halihazırdaki tahkimatları daha güçlü hale getirebilecek yeni yöntemler üretmesine ve daha sonra yeni silahların çalışma prensiplerine göre yeni tahkimat modelleri geliştirmelerine neden oldu. Böylece *tracé italienne* olarak bilinen temelde matematik bilgisine dayalı, hem düşman ateşine dayanıklı hem de karşı saldırıya olanak sağlayan, tabyalı tahkimatlar ortaya çıktı.¹⁴⁸

Topun kuşatma savaşlarında etkisini artırmaya başladığı zamandan 1527'ye kadar, Orta Çağ kalelerinin yeniden yapılandırılıp top atışına dayanıklı hale getirilmesi anlayışı hakimken, Albrecht Dürer, 1527'de yayınladığı *Etliche Underricht zur Befestigung der Stett Schloss und Flecken* risalesiyle bu tartışmalara bir son verdi.¹⁴⁹ Dürer'in Macaristan ve Bohemya kralı, Habsburg hanedanı ve sonradan Kutsal Roma İmparatoru olacak olan I. Ferdinand (1503-1564)'a adadığı risale, top tahkimatı alanında yayınlanmış olan ilk Almanca risaledir. Risale, iki tip burç tasarımının yanı sıra düzenli bir şehir planı ve bir de kıyı tahkimat tasarımı içerir. Dürer'in kıyı tahkimat tasarımının

¹⁴⁶ Marco Giorgio Bevilacqua, "The Conception of Ramparts in the Sixteenth Century: Architecture, Mathematics, and Urban Design", *Nexus Network Journal* 9, c. 9 nu. 2 2007, s. 250-51.

¹⁴⁷ Bettina Marten, "Festung im Spiegel der Wissenschaften", *Festungsbau* (Ed. Bettina Marten, Ulrich Reinisch, Michael Korey), Lukas Verlag: Düsseldorf 2012, s. 14.

¹⁴⁸ Pedemonte, *a.g.m.*, s. 29.

¹⁴⁹ Christopher Duffy, *a.g.e.*, s. 4.

etkileri İngiltere kralı VIII. Henry (1491-1547)'nin inşa ettirdiği kıyı tahkimatlarında gözlemlenebilir. İtalya'daki köşeli burç tahkimat gelişmelerinden etkilenmemiş olan risale, Almanya'da hali hazırda bulunan fikirlerin bir özeti niteliğindedir. 1545 senesine gelindiğinde VIII. Henry'nin inşa ettirdiği tahkimatların modası geçmişti bile.¹⁵⁰ Dürer'in çalışmaları kendi yöresinde görmezden gelinmişti. Sadece birkaç Kuzey ülkesi ve İngiltere'de Dürer'in tasarımlarını yansıtan tahkimatlara rastlanır. Pek muhtemeldir ki bunun en büyük sebebi tasarımlarının hali hazırda yeni teknolojinin gerisinde kalmış olmasıdır; fakat çalışması bu alanda yayınlanmış olan ilk sistemli risale olması açısından oldukça kıymetlidir. Keza daha sonra yayınlanacak olan risaleler Dürer'in çizdiği kalıp üzerine inşa edilecekti.¹⁵¹

İtalya'nın İspanya ile olan yakın bağları, yeni tahkimat teknolojisinin İspanya'da daha da gelişmesine katkıda bulundu. Osmanlıların Macaristan cephesinde giderek ilerlemesi de yeni tahkimatların Macaristan'da inşa edilmesine önyak oldu.¹⁵² Burçlu yeni tahkimat teknolojisiyle, top atışına olanak sağlayan platformlar sadece ateş altına alınamayan kör noktaların ortadan kaldırılmasını değil aynı zamanda müdafilerin düşmana saldırmasına olanak sağlama prensibi üzerine inşa edilirdi. Toprak dolgulu yeni kalın surlar top atışına karşı daha dayanıklı bir yapı sunmaktaydı.¹⁵³

Yeni savunma mimarisinin şekillenmesini sağlayan en büyük mesele duvarların hem düşman top atışına karşı hem de tahkimat üzerinden yapılacak top atışlarının sarsıntısına daha dayanıklı hale getirilmesiydi. Diğer bir sıkıntı da ateş altına alınamayan kör noktaların ortadan kaldırılmasıydı. Bunun için ilk olarak daire burçlar denendi. Daire burçlar dörtgen kulelere oranla, yan cephe noktalarından yapılan atışlarda daha az kör noktaya olanak veriyordu ve aynı zamanda dairesel yapısı top atışlarına karşı daha dayanıklı bir yapı sunuyordu. Daire burçlardan, kör noktaları tamamen ortadan kaldıran ok ucu tipi burçlara geçiş süreci de hızlı tamamlandı. Kör noktaları tamamen ortadan kaldıran ok ucu burçların önemi Dürer'in risalesinden önce, İtalyan mimar Francesco di

¹⁵⁰ Jane Campbell Hutchinson, *Albrecht Dürer: A Guide to Research*, Garland Publishing: New York 2000, s. 73.

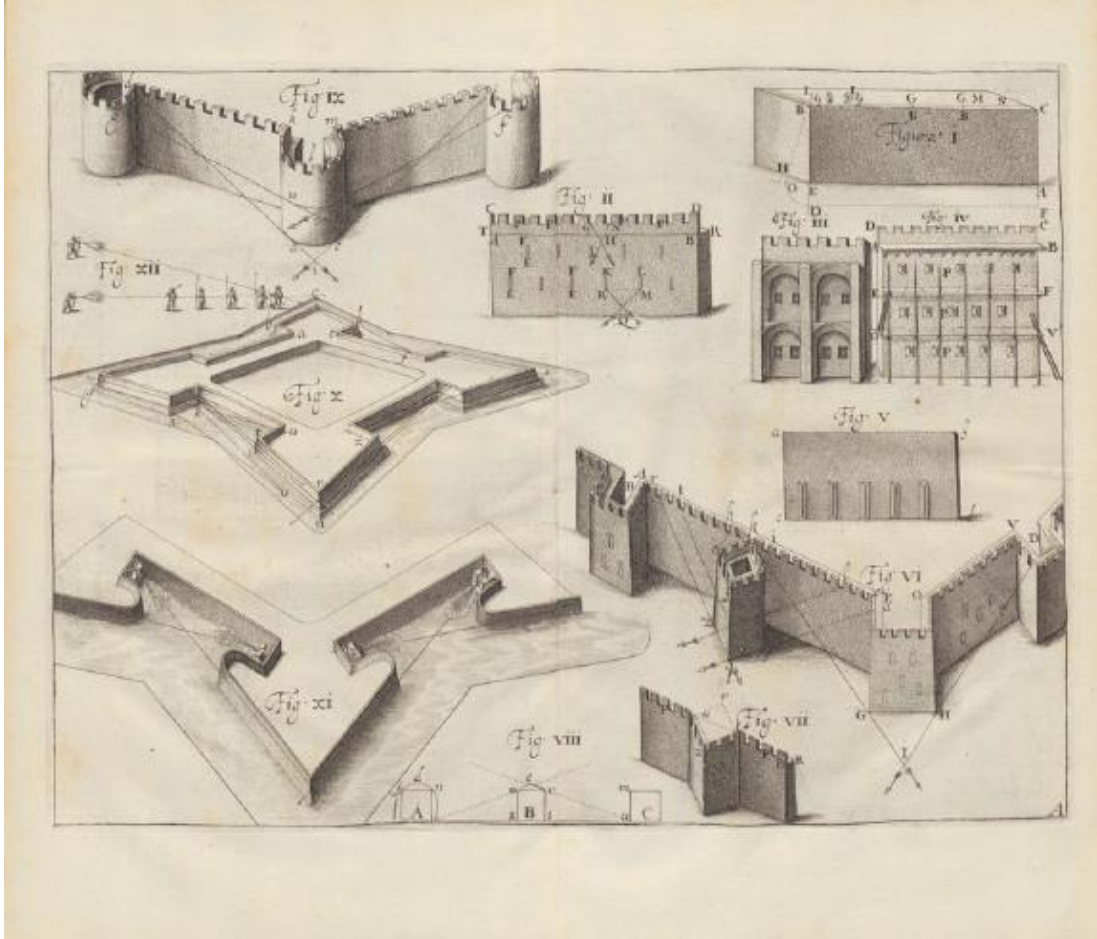
¹⁵¹ Christopher Duffy, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁵² L. Gerő, "Die Entwicklung der europäischen Festungsbauten im XVI. –XVII. Jahrhundert", *Acta Technica Academiae Scientiarum Hungaricae* 77 1974, s. 137'den aktaran Ferdinand Opll, "Der frühneuzeitliche Festungsbau in Theorie und Praxis", Ferdinand Opll, Heike Krause, Christoph Sonnlechner, *Wien als Festungsstadt im 16. Jahrhundert zum kartografischen Werk der Mailänder Familie Angielini*, Böhlau Verlag: Wien & Köln & Weimar 2017, s. 131.

¹⁵³ Ferdinand Opll, *a.g.m.*, 131-132.

Giorgio Martini (1439-1501) tarafından anlaşılıyordu.¹⁵⁴ Şüphesiz yeni tahkimat teknolojisinin en yoğun odak noktasının İtalya olmasının sebebi, İtalya’da sık sık yaşanan kuşatma savaşları ve işgallerdi.¹⁵⁵

Şekil IV: Matthias Dögen'in Orta Çağ kalesinden yeni tarz tahkimatlara geçişini gösteren çizimi.¹⁵⁶

Dürer, kent surlarının kesiştiği noktalara burçların inşa edilmesi gerektiğini aktardı. Tüm yapı, katı ve sağlam bir zemin üzerine oturtulmalı. Tahkimatların çevresinde en az 200 ayak genişliğinde ve 55 ayak derinliğinde bir hendek ile burçlar ve kale bedeninin hendeğe bakan cephesinde, 18 ayak genişlikte ve 12 ayak derinliğinde bir küçük hendek daha bulunmalı. Hendekler kuru veya ıslak olabilir; fakat Dürer ıslak hendeğin daha iyi

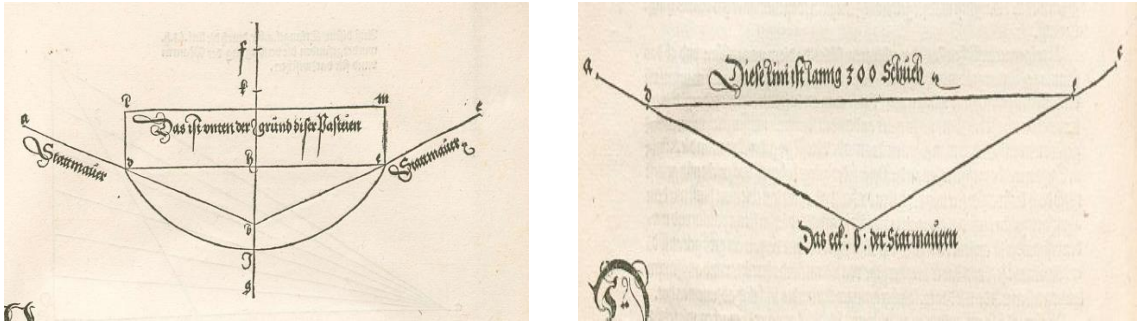
¹⁵⁴ Marco Giorgio Bevilacqua, *a.g.m.*, s. 252; Bkz. Francesco die Giorgio, *Trattato di architettura, ingegneria e arte militare.*; Burç tiplerine göre ortaya çıkan kör açılar ve burçların evrimi için bkz. Şekil III.

¹⁵⁵ Bkz. Christopher Duffy, *a.g.e.*, s.8-42.

¹⁵⁶ NEBIS, 002160124: Matthias Dögen, *Matthiae Dögens heutiges Tages übliche Kriges Bau-kunst : mit vilen ausserläsenen, so wol alten als neuen Geschichten bewähret und mit den vornämsten Fästungen der Christenheit lehr-bilds-weise aussgezieret*, 1648. Ağ içi erişim için bkz. <https://www.erara.ch/zut/content/pageview/2156342> (Son erişim: 10.05.2019)

olduğunu belirtti. Burçlar kale bedeninden dışarı taşacak şekilde inşa edilmeli ve öyle bir yerleştirilmeli ki burçlar birbirini koruyabilmeli.¹⁵⁷ Daha önce de bahsedildiği üzere Dürer iki tip burç tasarım önerisinde bulunur. Dışardan bakıldığında ikisi de daire biçiminde olan bu burçlar arasında büyük yapısal farklılıklar bulunur. Dürer birinci tip burcun geometrik hesaplamaları ile risalesine devam eder. Buna göre surları temsil eden a ve c çizgiler b noktasında birleşir. Burç bu noktada inşa edilmelidir. Daha sonra a ve c çizgileri arasında 300 ayak genişliğinde olacak bir çizgi çizilmelidir. Bu çizginin a çizgisi ile kesiştiği nokta d, c çizgisi ile kesiştiği nokta ise e olarak işaretlenir. Böylece bd ve be birbirine eş uzunlukta iki çizgi teşkil eder.¹⁵⁸

Şekil V: Albrecht Dürer'in 1. tip burç hesaplamaları.¹⁵⁹

Daha sonra d e çizgisini dik bir açıyla kesecek olan ve b noktasına gidecek şekilde bir f g çizgisi çizilir. D e çizgisinin tam ortadan bölündüğü nokta h olarak işaretlenir. H noktasından kale bedeninin birleştiği b noktasına doğru 90 ayak uzaklıkta bir i noktası işaretlenir. Bu nokta burcun en uç noktasıdır. Daha sonra d ve e noktalarından 60 ayak geride f g çizgisine paralel çizgiler çizilir. Bu noktalar l ve noktalarıdır. L ve m noktası d e noktasına paralel bir çizgiyle birleştirilir. Böylece burcun arka kısmı el edilmiş olur. A b, b c, d e, h i duvar kalınlıkları 18 ayak, l m ise 10 ayak genişliğinde olmalıdır. d i ve e i yükseldikçe içe doğru eğimli olarak inşa edilmeli ve burcun içerisinde d i ve i e'nin gerisinde iki tane daha eğimli duvar yapılmalıdır. L m ve d e paralel çizgilerinin orta noktasından bir paralel çizgiyle 10 ayak genişliğinde duvar ve bu duvarların arasında eşit aralıklarda dik açıyla 18 ayak genişliğinde 2 duvar ve bu duvarlar arasına yine eşit mesafelerde 10 ayak genişliğinde 4 duvar daha inşa edilmelidir.¹⁶⁰

¹⁵⁷ BSB, Rar. 2156: Etliche vnderriht zu befestigung der Stett Schlosz vnd flecken, 1527. Çevrim içi erişim için bkz. <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0008/bsb00084366/images/> (Son erişim: 10.05.2019)

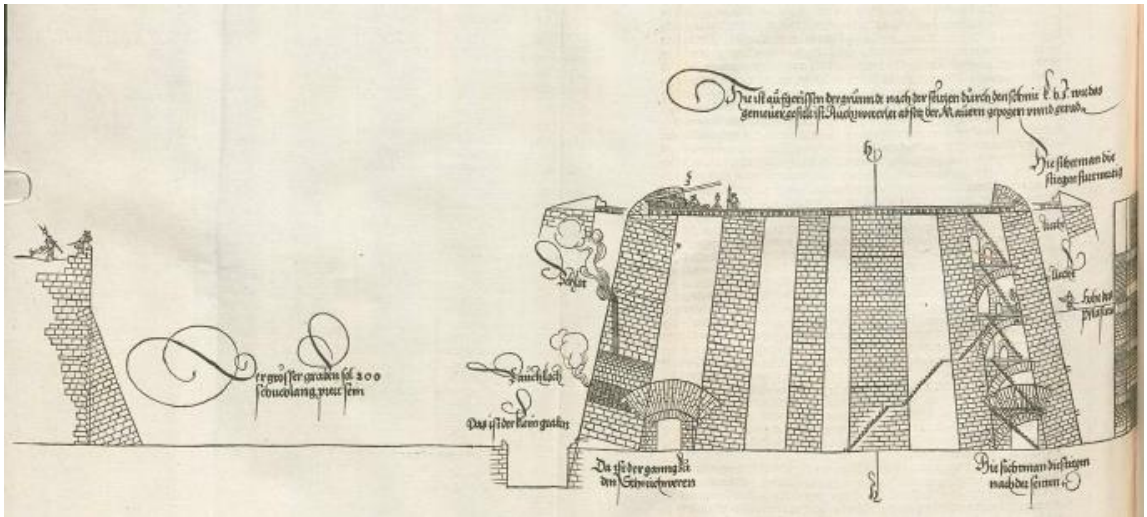
¹⁵⁸ BSB, Rar. 2156

¹⁵⁹ BSB, Rar. 2156

¹⁶⁰ BSB, Rar. 2156

Duvarların arası geniş kesme taşlarla örülmelidir.¹⁶¹ Böylece ortaya devasa boyutlarda bir yapı çıkmaktadır. Sıra burcun üzerindeki mazgalların nasıl konumlandırılacağına geldiğinde; i noktasına bir mazgal yerleştirilir ve i noktasından başlayarak d i ile i e noktaları boyunca birbirine eşit mesafelerde mazgallar yerleştirilir. Mazgallar arasındaki duvarların kalınlığı sabittir fakat mazgala yerleştirilen topun rahatça hareket ettirilebilmesi için mazgalın, burcun içine doğru olan kısmı dışından daha geniş olacak şekilde mesafe bırakılmalıdır. Mazgalın gövde siper kalınlığı 3 ayak genişliğinde, mazgalın ağzı 7 ayak ve içe doğru olan kısmı 10 ayak genişliğinde olmalıdır. Topun konuşlandırılacağı mazgal deliği geriye doğru en az 20 ayak genişliğinde olmalıdır. Böylece top rahatça hareket ettirilebilir. Fakat Dürer, burcun üzerine mazgal yerleştirmek yerine 3 ayak genişliğinde gövde siperleri bırakılmasının daha iyi olacağını belirtir. Böylece burcun üzerindeki toplar herhangi bir engel olmadan istenilen doğrultuya kolaylıkla ve süratle yönlendirilebilir.¹⁶² Dürer risalesinin devamında kazamatların nasıl inşa edileceğine dair detaylara yer verir. Bu noktada bu inşa faaliyetinin beraberinde getirdiği yüklü maliyetlerden kaçınmak isteyenler için sadece dış istihkam duvarının yapılmasını ve burcun içinde geriye kalan alanın toprakla doldurulmasını tavsiye eder. Bununla birlikte burcun çevresinde hendeğin içerisine, burçtan 30 ayak uzaklıkta, 23 ayak yüksekliğinde ve 4 ayak kalınlığında bir yapı inşa edilerek kazamat yapılabileceğini dile getirdi.¹⁶³

Şekil VI: Dürer'in burç yan kesit çizimi.¹⁶⁴

¹⁶¹ BSB, Rar. 2156

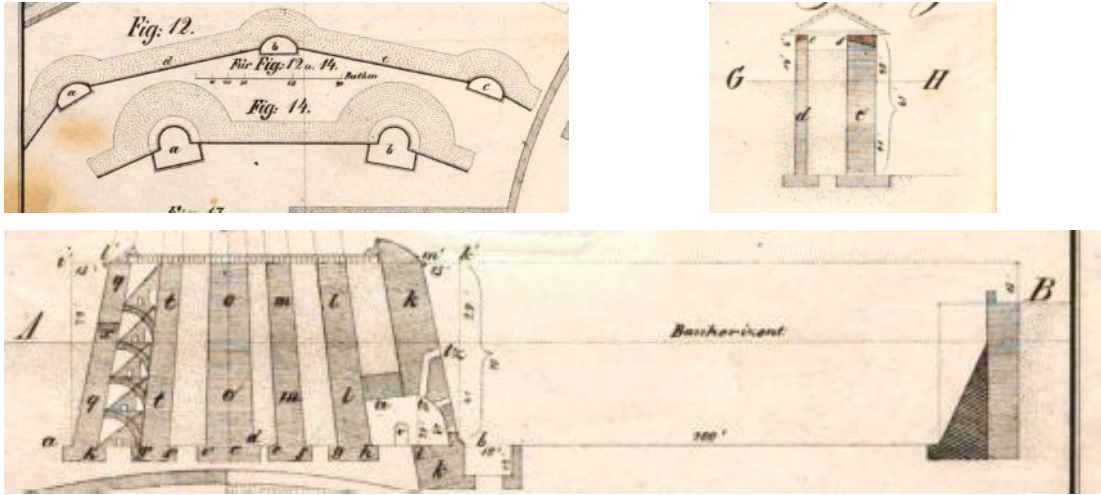
¹⁶² BSB, Rar. 2156

¹⁶³ BSB, Rar. 2156

¹⁶⁴ BSB, Rar. 2156

Yapının devasa boyutları ve kazamatlı burçlar olmaları dolayısıyla ortaya çıkan maliyetlerinin yanısıra bundan daha önemli olan bir nokta toplar yerleştirildiğinde ortaya çıkan kör açılardır. Dürer'in birinci tip burcunun en dikkat çeken noktalarından biri budur. Tahkimat teknolojisinin gelişimine dair en çarpıcı ve kapsamlı çalışmalardan birini yapmış olan Heinrich Adolf von Zastrow (1801-1875)¹⁶⁵, Dürer'in hesaplamalarından yola çıkarak oldukça detaylı çizimlere yer verir ve bu tasarımlara dair değerlendirmelerde bulunur. Zastrow'a göre Dürer burçların birbirine olması gereken uzaklık hesaplamalarını yaparken küçük topları göz önünde bulundurarak yapar.¹⁶⁶

Şekil VII: Dürer'in hesaplamalarından yola çıkarak Zastrow'un yaptığı çizimler.¹⁶⁷

Burçların ve kale bedeninin hendeğe bakan cephesine yerleştirilen diğer küçük hendek, düşmanın kazamatlara ulaşmasını engellemek ereğiyle yerleştirilmiştir. Burçlar kale bedeninin dışına taşacak ve birbirlerini korumaya olanak sağlayacak, aynı zamanda düşmanın eline geçtiği taktirde iyi bir savunma yapmayı sağlayacak şekilde yerleştirilmelidir.¹⁶⁸

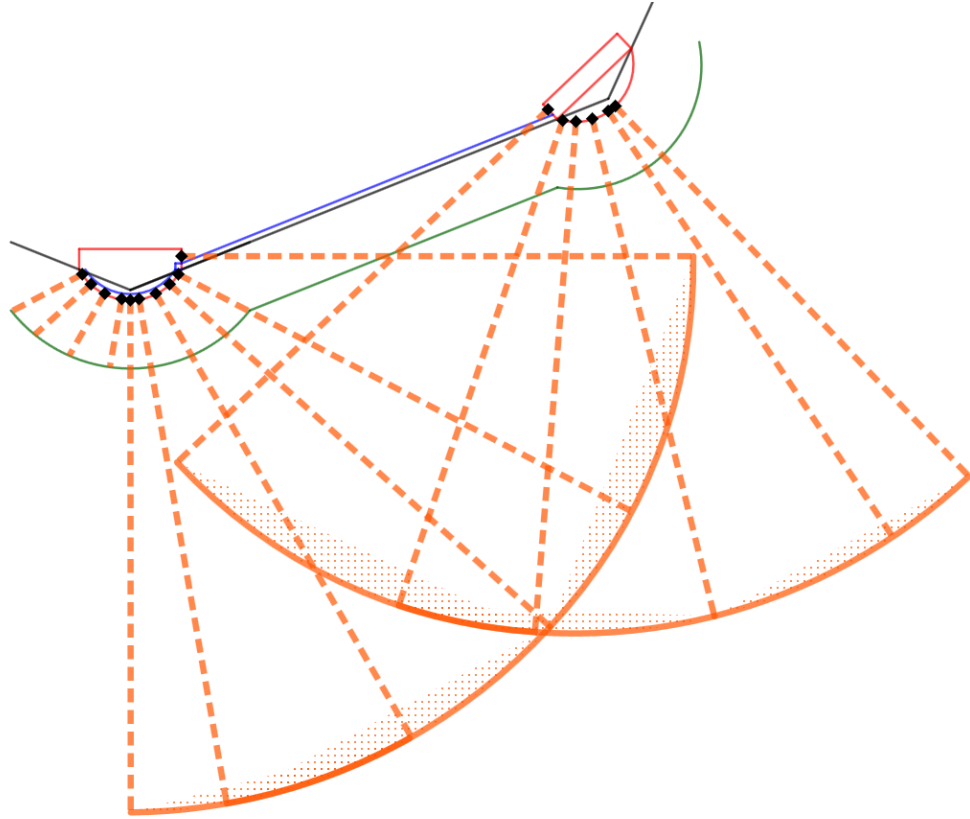
¹⁶⁵ Bkz. Zastrow, *a.g.e.*

¹⁶⁶ Zastrow, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁶⁷ Sol üst: Birinci ve ikinci tip burçlarla hendekleri gösteren çizim. Sağ üst: Burçlar arasındaki beden yan kesiti Alt: Dürer'in birinci tip burcu ve hendek yan kesiti. Bkz. Heinrich Adolf von Zastrow, *Geschichte der beständigen Befestigung oder Handbuch der vorzüglichsten Systeme und Manieren der Befestigungskunst: nach den besten Quellen bearbeitet und durch achtzehn Pläne erläutert*, C. 2, Leipzig 1839.

¹⁶⁸ Zastrow, *a.g.e.*, s. 45.

Şekil VIII: Dürer'in birinci tip burç tasarımında topların ateş hattı.¹⁶⁹

Burç, hendek zemininden 70 ve inşa zemininden 29 ayak yükselir. Burada inşa zemini olarak kastedilen ifade, müstahkem şehrin zemin seviyesidir. Kale bedeni hendek seviyesinden 61 ayak yükselir ve ahşap bir çatışı bulunur. Beden boyunca şehrin içine ve dışına bakan mazgallar bulunur.¹⁷⁰ Şehir tahkimatlarının zemine gömülü inşa edilmesi tahkimat teknolojisindeki yeniliklerin önemli adımını oluşturur. Orta Çağ kale veya tahkimatlarının zeminin üstüne bina edilmesinin aksine, bu yeni yaklaşım düşmanın kale bedeninde gedik açmasını oldukça güçleştirmekte ve müdafiler için daha sağlam bir atış platformu teşkil etmekteydi. Bu prensip hem yapının sağlam bir şekilde ayakta durmasını sağlamaktaydı hem de düşmanı, bedende gedik açabilmek için hendeğe girip lağımcılık faaliyetlerine girişmek durumunda bırakıyordu. Lağımcılık faaliyetlerinin giderek sistemli bir hal almasıyla hendek savunması daha elzem bir hal alacak ve harici tahkimatlar geliştirilmeye başlanacaktı. Bu noktada savunmadaki ana prensibin, düşmanı olabildiğince uzun süre müstahkem şehirden uzak tutup kuşatılan mevkiyi kurtarmaya gelecek olan ihtiyat kuvvetlerinin toplanıp gelmesi için yeterli

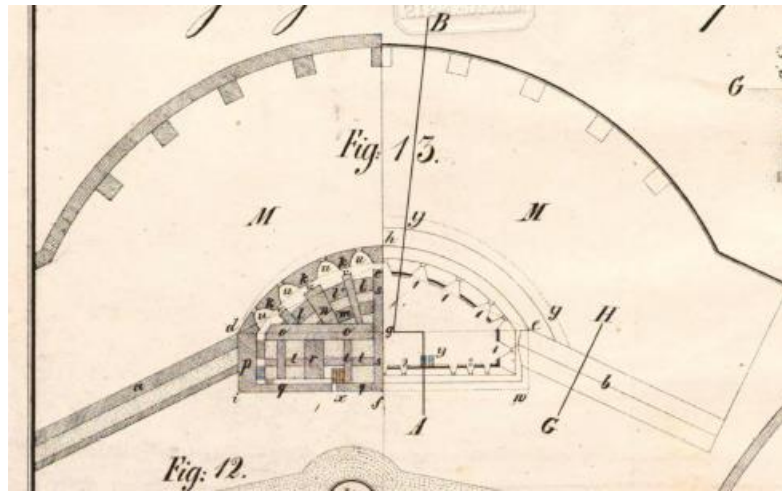
¹⁶⁹ Görüldüğü üzere beden büyük bir kısmı ve komşu burç topların ateş hattının dışında kalmaktadır.

¹⁷⁰ Zastrow, *a.g.e.*, s. 47-48.

zamanı kazanmak olduğu açıktır. Dürer'in birinci burç tasarımındaki kazamatların zemin seviyesinin altında olması hendek savunmasına dair bilincin yerleştiğinin bir işareti olarak kabul edilebilir. Fakat bu tasarımda, düşmanın sürekli ateş altında tutulmasını engelleyen kör açılardan mevcudu, tasarımı çağın savunma ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmaktadır.

“Barutun icadından bu yana, tahkimat sanatını bilimsel bir çerçevede ele alan ilk kişi olması dolayısıyla Dürer'in önerileri tüm zamanların en belirgin fenomeni olarak kalacaktır.”¹⁷¹ Dürer'in burçları; surları ve hendeği, özellikle de cepheleri koruma, düşmanı çapraz ateş altında tutmaya yarama ve kuşatma toplarının tahkimatlar üzerinde yerleştirilmiş topları hedef almasını engelleme, bir isyan durumunda şehrin kendisine karşı savunma sağlama ve en nihayetinde burçlardan biri düşmanın eline geçmesi halinde kendi kendini korumaya yetebilme ereğini taşıyor. Birinci burç tasarımının cephe savunması oldukça zayıftır. Neredeyse ne kazamatlardaki ne de burçların üzerindeki topların hiçbiri hendek boyunca ateş açabilmektedir. Neyse ki ikinci burç tasarımında bu durum ortadan kalkmıştır.¹⁷²

Şekil IX: Dürer'in birinci tip burcu.¹⁷³

Dürer'in ikinci tip burç tasarımı birincisinden de büyük boyutlardadır. Bedenin kesiştiği noktada 200 ayak yarı çapı olan bir daire çizilir ve bu dairenin beden ile kesişen noktaları burcun başlangıç noktalarını teşkil eder. Fakat birincisinin aksine dışa doğru dik bir çıkıntı yapıldıktan sonra burç yarım daire şeklinde birleştirilir. Böylece cephelere

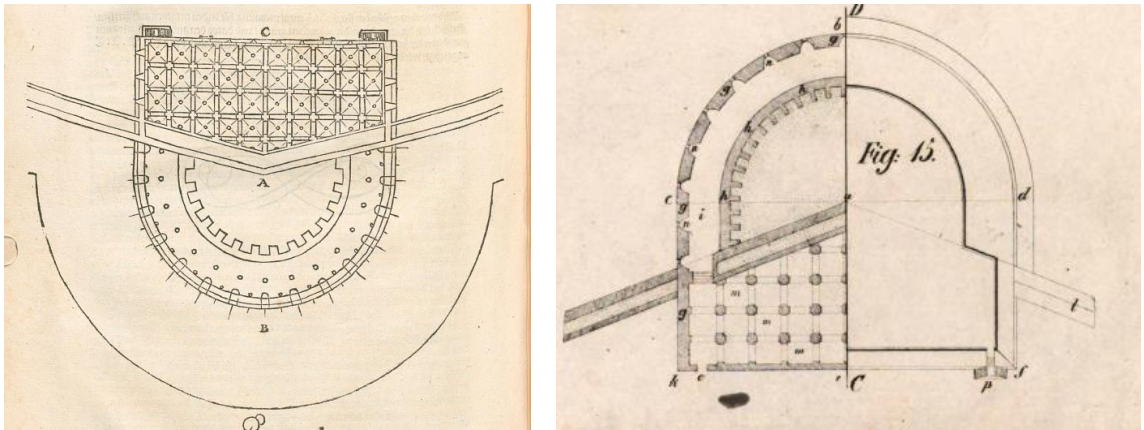
¹⁷¹ Zastrow, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁷² Zastrow, *a.g.e.*, s. 56-57.

¹⁷³ Zastrow, *a.g.e.*, C. 2.

yerleştirilen bataryalar hendek boyunca ateş açabilecek açığa sahip olur. Bu da burçların birbirini daha iyi korumasını sağlar. Birincisi gibi aynı şekilde kazamatlı olarak tasarlanan bu yapının içine ve üzerine daha çok sayıda top yerleştirilebilmektedir. Sütunlar ve kemerler ile desteklenen burcun arka kısmı içerisinde askerlerin konaklayabilmesine olanak sağlayan ve ayrıca erzak deposu veya cephanelik olarak kullanılabilen odalara sahiptir. Burcun etrafındaki hendek genişliği 250 ayak, beden çevresi ise bir önceki tasarımla aynıdır. Hendeğin derinliği 50 ayaaktır. Burcun dış istinat duvarı hendek dibinde 15 ayak, tepede ise 10 ayak genişliğinde olmalıdır. Burcun dış istinat duvarının iç kısmına 10 ayak kalınlığında ve 50 ayak yüksekliğinde bir duvar daha yapılır ve bu duvarın arkası kolonlar ile desteklenir. Burcun hendek içerisinde kalan kazamatlarına birbirine eşit mesafede 15 mazgal açılmalıdır. İki duvar arasındaki alan en az 30 ayak genişliğinde olmalıdır böylece topların rahatça hareket edebilmesi için yeterli alan sağlanır. Böylece ortaya bir uçtan diğer uca 400 ayak genişliğinde bir yapı çıkar. Burcun en yüksek noktası hendekten 70 ayak yükseklikte, kazamatların bulunduğu kısım ise 50 ayak yüksekliktedir.¹⁷⁴ Kazamatın üst kısmına verilen bu açılı yapı biçimi düşmanın top atışlarının sekmesini sağlamaktaydı. Böylece yapı düşman top atışlarına karşı daha dayanıklı bir hal alıyordu. İki burç tipinin de kendine yetebilen tasarımları, düşman bir burcu ele geçirse dahi şehri tamamen ele geçirebilmek için diğer burçların da alınmasını gerektiriyordu.¹⁷⁵

Şekil X: Dürer'in ikinci tip burcu.¹⁷⁶

¹⁷⁴ BSB, Rar. 2156

¹⁷⁵ Zastrow, *a.g.e.*, s. 57-59.

¹⁷⁶ Sol: Dürer'in kendi risalesinde yer alan çizimi. BSB, Rar. 2156; Sağ: Zastrow'un, Dürer'in hesaplamalarına göre çizdiği 2. Tip burç. Zastrow, *a.g.e.*, C. 2.

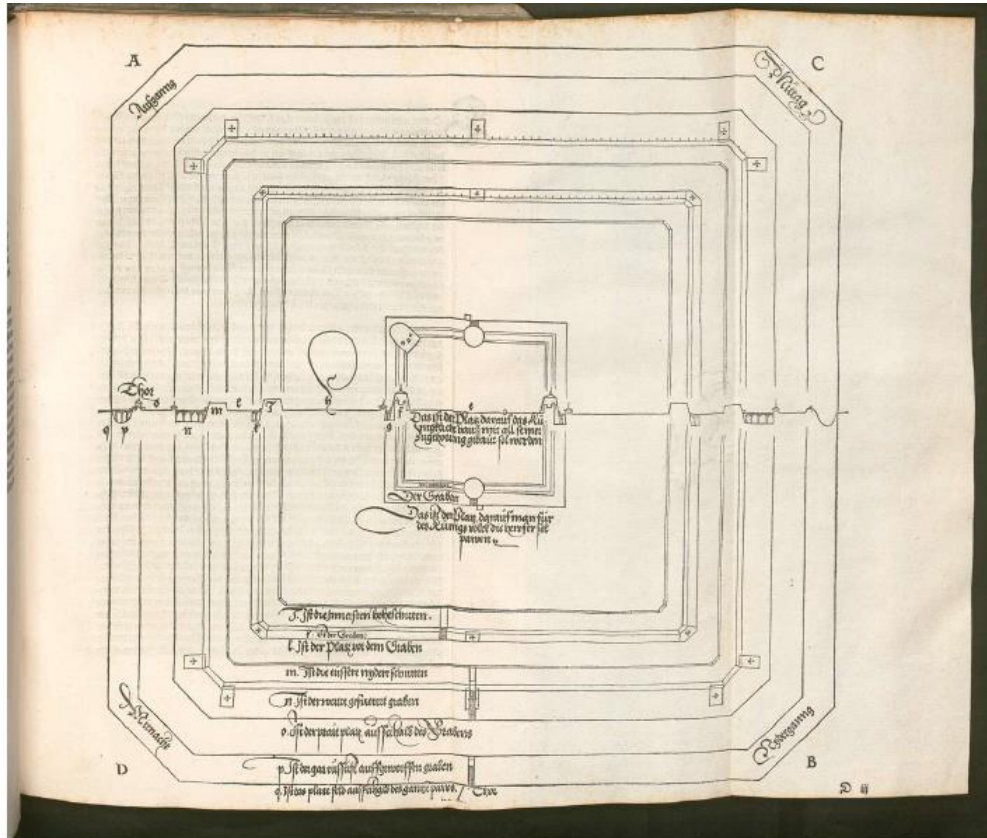
Dürer'in kazamatlı tahkimatların mucidi olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Çalışması yayınlanmadan bir yıl önce İtalya'da kazamatlı daire burçlar inşa edilmişti bile. Fakat Dürer kazamatların mucidi değilse dahi bunları sistematik bir şekilde ele alarak yazıya döken ilk kişidir. Burcun arka kısmında askerlerin konaklaması için bulunan bombardımana dayanıklı çok sayıdaki kubbeli oda, sağlam bir tahkimatın ilk şartıdır. Bedenin ve burçların büyük bir kısmının hendek istinat duvar seviyesinin altında yer alması, Dürer'in tahkimatları düşmanın görüş ve atış açısının olabildiğince dışında bırakma prensibini iyice benimsediğini gösterir.¹⁷⁷

Dürer'in risalesinde bir noktayı tahkim etmek için uygun koşullara dair öneriler de bulunur. Düşman saldırısına karşı inşa edilecek çetin bir kale için öncelikle kuzeyinde bol ağaçlı bir dağ olan verimli bir bölge seçilmelidir. Böylece yapı için gerekli olan odun ve taş noksanlığı yaşanmaz. Bu dağın üzerine çetin bir karakol yapılmalı ve bu karakolun gizli giriş çıkışları olmalıdır. Buna ek olarak düşmanın dağa çıkmasını zorlaştıracak düzenlemeler yapmak gerekir. Bu nokta dışardan bakıldığında hiçbir yerden görülmemeli ve aynı zamanda tüm çevre buradan gözetlenebilmelidir. Kale bu noktanın biraz uzağına, kuzeye doğru, bir nehrin bulunduğu yere inşa edilmelidir. Böylece bu su hendeklere yönlendirilebilir ve koruma sağlayabilir. İsteğe göre hendek kuru da bırakılabilir. Kale dört köşeli planın ortasına inşa edilmelidir ve köşelerin her biri birbirine 600 ayak mesafede olmalıdır. En dıştaki dörtgen plan aşağı yukarı 4300 ayak uzunluğunda olmalıdır. Dürer'in çizdiği şemanın temel öğeleri kale bedeni, burç ve hendekten oluşur. Tüm şemanın bu üçgen etrafında şekillendiğini görebiliriz. Kuzey (D), Güney (C), Doğu (A) ve Batı (B) yönleri temel alınarak tasarlanan şemanın, tam merkezinde kralın konağını (e) içeren bir iç kale (f) ve iç kalenin etrafını çevreleyen 60 ayak genişliğinde ve 50 ayak derinliğinde bir hendek (g) bulunur. İç kalenin 4 bedeninde de kapı bulunmalıdır ki kral istediği kapıdan çıkabilsin. Bu dört kapının korunabilmesi için de köşelere dört adet daire burç yapılmalıdır. İç kalenin dışında kalan alan (h) evlerin ve diğer binaların bulunduğu alandır. Bu alan 600 ayak genişliğindedir ve burada yer alan binalar iç kalenin bedeninden yüksek olmamalıdır. Evlerin bitiminde, zeminden 60 ayak yüksek bir beden (j) yer alır. Bedenin üstünün 100, tabanının ise 150 ayak genişliğinde olması gerekir. Bu bedeninin ardından 50 ayak derinliğinde ve kalınlığında bir hendek (k), hendeğin ardında ise 150 ayak genişliğinde bir döşeme yol

¹⁷⁷ Zastrow, gös. yer..

(l) bulunur. Bu alanın ardından önceki bedenle aynı özelliklerde, fakat içteki bedene göre 10 ayak daha alçak bir beden (m) yer alır. 1. halka bedenine üzerine 8, 2. halka bedenine üzerine 12 burç (+) inşa edilmesi gerekir. Bedenlerin üzerindeki siperlere 50 ayakta bir top mazgalı açılmalıdır. Toprağın altında kalan tüm odalara havalandırma delikleri açılmalıdır. 2. Halka bedeninin etrafında 150 ayak genişliğinde ve 50 ayak derinliğinde bir hendek (n) bulunur. Bu hendegün üzerinde bulunan köprünün tam korunaklı olması gerekir. Hendegün ardından 150 ayak genişliğinde bir düzlük (o) gelir. Bu düzlüğün ardına, yatay şekilde derinleşen geniş bir hendek kazılmalıdır. Hendekten çıkan toprak da kalenin olduğu tarafa doğru yığılmalıdır. Bu bölgeye de siper düzenlemeleri yapılması gerekir.¹⁷⁸ Dürer risalesinin devamında ise deniz kıyısına inşa edilecek olan daire biçiminde bir tahkimatın detaylarını anlatır. Bu tahkimat, müstahkem şehir bağlamı dışında kaldığından burada ayrı bir incelemeye tabi tutulmamıştır.

Şekil XI: Dürer'in dört köşeli müstahkem şehir planı.¹⁷⁹

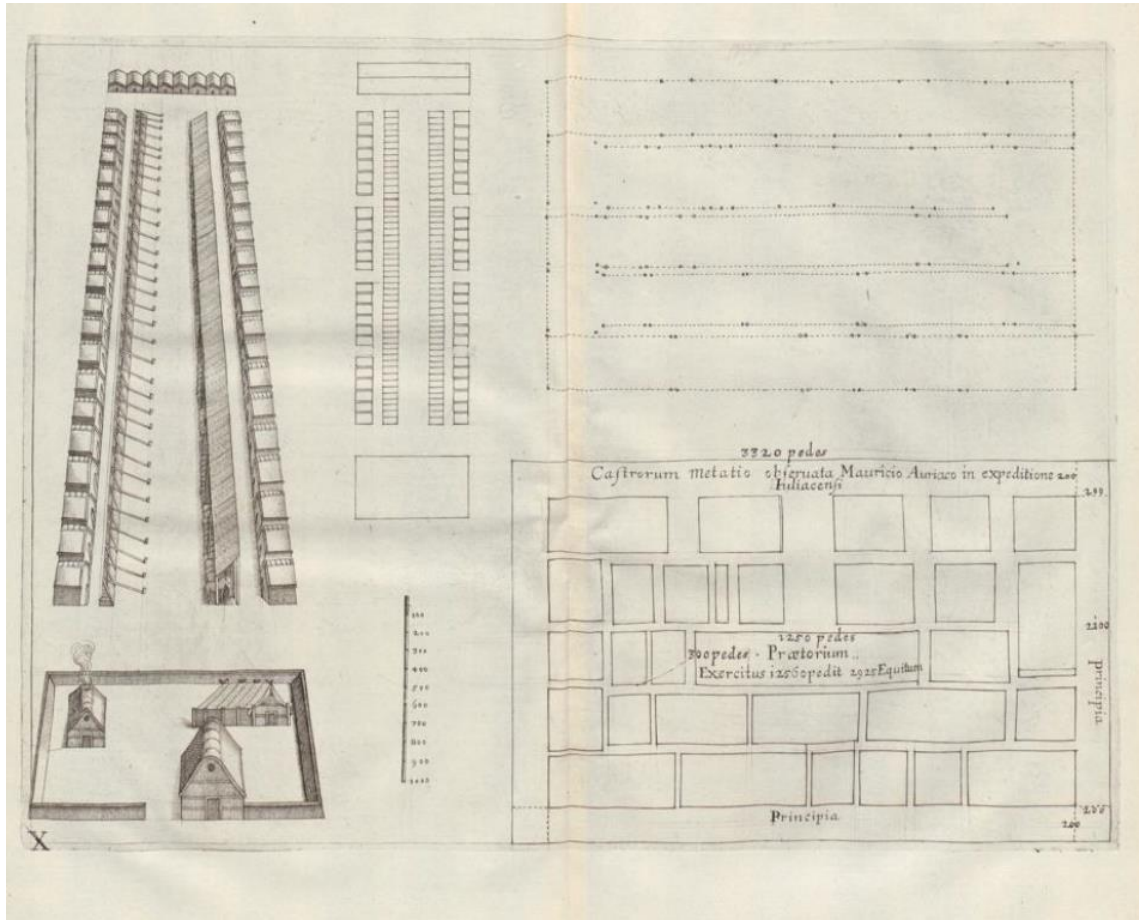

¹⁷⁸ BSB, Rar. 2156.

¹⁷⁹ BSB, Rar. 2156.

Dürer'in dört köşeli şehir planı, tıpkı diğer Rönesans düşünürleri gibi, Romalı mimar ve mühendis Vitruvius'un (M.Ö. 80-70 – M.S. 15) ortaya koyduğu bilgiler nazarında şekillenir.¹⁸⁰ Tıpkı hukuk, siyaset ve savaş sanatında olduğu gibi Dürer'in çağının en göze çarpan özelliklerinden biri, mühendislik ve mimarlık alanlarında da çağın sorunları için çözümün antik Roma İmparatorluğu'nda aranmasıdır. Artık ordular Roma lejyonlarının talim usulleriyle talime tabi tutulmakta ve şehirler Roma kamp planlarına göre tasarlanmaktaydı.

Şekil XII: Matthias Dögen'e ait kamp planı.¹⁸¹

Elbette bu modern çözümler için bu geriye bakış tamamen romantik bir yaklaşımdan kaynaklanmamaktadır. Roma modelinin, Rönesans insanların kültürel yönelimini ilham verdiği bilinen bir gerçektir. Teknolojik ilerleme kültürü XV. yüzyıldan itibaren mekanik yeniliğin basit faydasından çok daha fazlası, devletin hizmetinde savaş sanatına adanan bir hizmetti. Polybius (M.Ö. 200 – M. S. 118)'un 1529'da Venedik'te

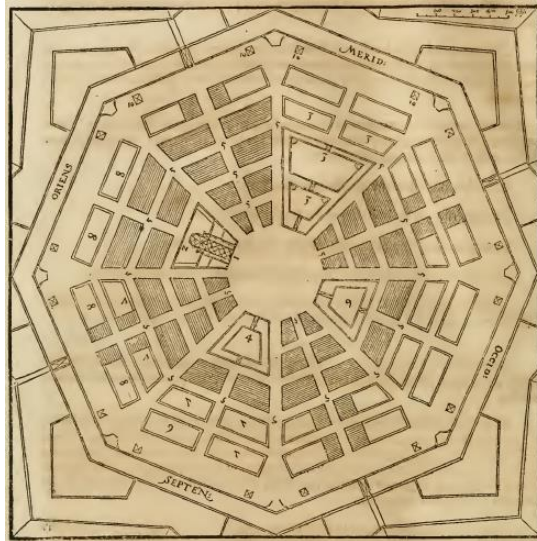
¹⁸⁰ Zastrow, *a.g.e.*, s. 55; Bettina Marten, *a.g.m.*, s. 22.

¹⁸¹ NEBIS, 002160124.

yeni Latince ilk baskısı yapılan teknik metni, XVI. yy. boyunca modası geçmiş klasik bir ifade taşıymıyordu. Polybius taraftarlarının *castrum* (müstahkem mevki) ile ilgili ayrışık yankıları Machiavelli (1521), Dürer (1527), Bellucci (1545), De Marchi (1545–65), Serlio (1547–53), Maggi-Castriotto (1564), Cataneo (1567) ve Palladio (1575 ve 1579) gibi yazarların eserlerinde karşımıza çıkar.¹⁸²

Ateşli silahların giderek daha etkili olmasıyla savaşın ritmi artmış ve lojistik büyük önem kazanmıştı. Şehir içerisinde askerlerin ve daha önemlisi ağır ateşli silahların bir cenahtan diğerine hızlı naklinin, savaşın seyiri için büyük önem kazandığı aşikardır. Dolayısıyla bu bağlamda şehirlerin yeniden planlaması için Vitruvius ve Polybius gibi antik literatürde hali hazırda bulunan yöntemlerde bir çözüm arama çabasının rasyonel bir ihtiyaç neticesinde ortaya çıktığı söylenebilir. Yeni tahkimat mimarisi, nizamlı şehirlerin doğuşunu da beraberinde getirdi. XVI. yüzyıl İtalyan mühendisleri düzenli şehir planları için Roma'nın saygıdeğer antik yazarlarından Vitruvius ile kendi çağdaşları Francesco di Giorgi Martini ile Girolamo Maggi (1523-1572)'den *radial* (örümcek ağı) ve *prosaic* (ızgara) olmak üzere iki tip yöntem benimserler.¹⁸³

Şekil XIII: Daniel Speckin'e ait *radial* müstahkem şehir planı.¹⁸⁴

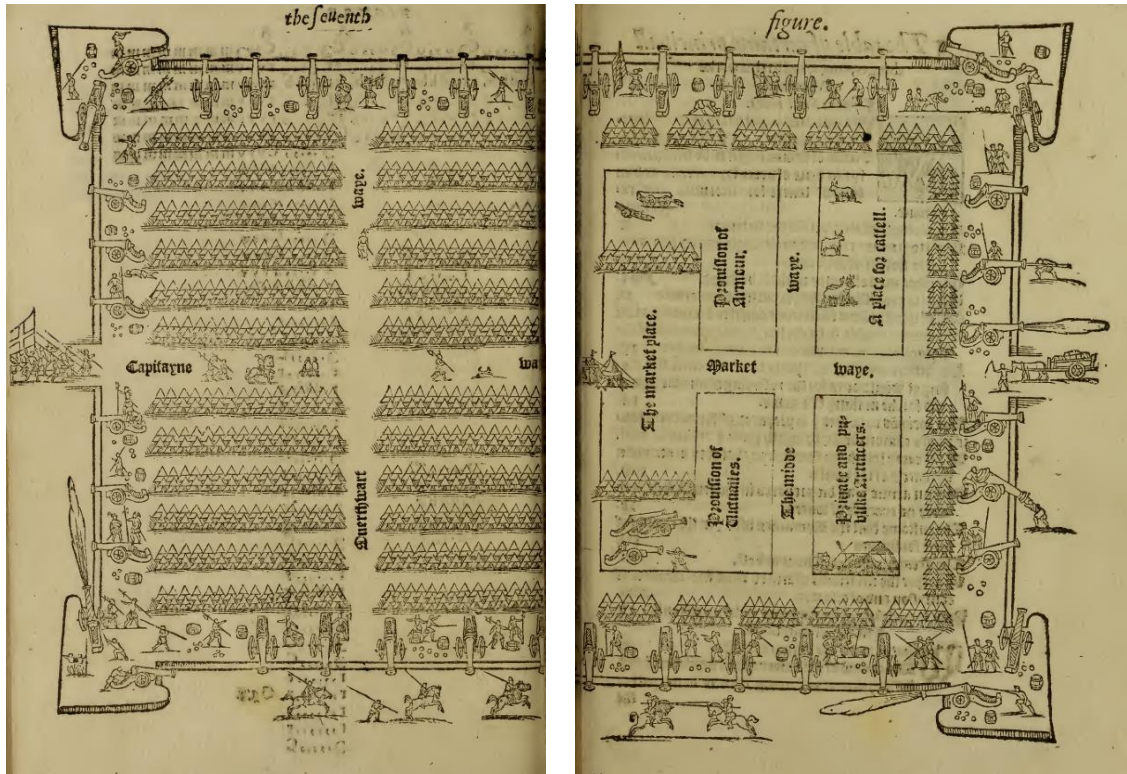
¹⁸² Aricò, *a.g.m.*, s. 36-38.

¹⁸³ Christopher Duffy, *a.g.e.*, s. 262-263.

¹⁸⁴ BSB, 999/2Art.7: Daniel Specklin, *Architectvra Von Vestungen: Wie die zu vnsern zeiten mögen erbawen werden, an Stätten Schlössern, vn[d] Clussen, zu Wasser, Land, Berg vn[d] Thal, mit jren Bollwercken, Cauliren, Streichen, Gräben vnd Leuffen, sampt deren gantzen anhang, vnd nutzbarkeit, auch wie die Gegenwehr zu gebrauchen, was für Geschütz dahin gehörig, vnnd wie es geordnet, vnd gebraucht werden soll, alles auß grund vnd deren Fundamenten ; Sampt den Grund Rissen, Visierungen, vnd Auffzügen*, 1589. Çevrim içi erişim için bkz. https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11053751_00005.html (Son erişim: 11.05.2019)

Malta'daki Valetta müstahkem şehri, hayata geçirilen çok az sayıdaki ideal müstahkem şehir tasarımından bir tanesidir. Osmanlı'nın 1565'teki Malta kuşatmasının ardından 1566'da kurulan Valetta kentinin tasarımı için askeri mühendis Francesco Laparelli da Cortana (1521-1570) görevlendirilmişti. Valetta şehir planı, farklı boyutlardaki kısımlardan oluşan ortogonal ızgara planı üzerinde şekillenir. Ortogonal ızgaranın boyutları bir trigonometrik diyagramdan elde edilen nisbi temsil sistemi ile belirlenir.¹⁸⁵

Şekil XIV: Machiavelli'ye ait müstahkem şehir planı.¹⁸⁶

Machiavelli'nin düşünce tarzı ve Polybius'un analizleri, Dürer'in çalışmasında bir araya gelir. Dürer tarafından benimsenen geometri disiplini prensipleri karmaşıktır ve uygulamaları İtalyan ustaların çalışmaları üzerine yapılan çok kapsamlı araştırmaları bulunan Willibald Pirckheimer (1470-1530)'den gelir. Dürer'in ideal şehir şemasında bazı Polybius ve Machiavelli etkileri aşikardır. Şemadaki yol sistemi ortogondur ve şehir meydanının çevresindeki konaklama alanları *castrum*'da bulunan çadırlarla aynı boyutlara sahiptir. Fakat Dürer'in taslağında aktarılan olgular kesinlikle Polybius veya Machiavelli'den kopyalanmış değildir. Bu askeri mimari tasarımda, planlamanın ve çoğu zamanda yıkımın gerekli olduğu, çevreyle uyumlu kompleks bir savunma sistemi

¹⁸⁵ Pedemonte, *a.g.m.*, s. 31.

¹⁸⁶ BPL, G.573 .M18Ar no.1.

karşımıza çıkar. Burada karşımıza çıkan tahkimatlar, topun mekânsal gereksinimleri göz önünde bulundurularak planlanan geometrik şemalardan yola çıkılarak yapılan önerilerdir. Roma imparatorluk öncesi ideolojiye dönüş ve Machiavelli tarzı düşünce ile harmoni içerisinde olan Dürer'in tasarımı, geometrik harmoniye dayanan yapının aynı prensiplere dayandığı için doğada olanla eşit derecede doğal bir bütünleyici olarak yansıtılabileceği inancı, açıkça doğal çevreye hükmetme anlayışı ile çelişir.¹⁸⁷

Tabyalı şehirler, mimari ve kent planlamasının iç içe geçtiği tipik Rönesans karakteristiği taşıyan prensipler üzerinde şekillenir. Simetrik şehir planlarının arka planında neo-platonizm ve bunun ötesinde Vitruviusvari bütün parça ilişkisine dayanan genel teorik şema yatar.¹⁸⁸ Tahkimat mimarisine dair teorik risaleler çok sağlam matematiksel temeller üzerine bina edilmiş düzenli ve bağımsız bir izlenim yaratsa da pratik her zaman teoride olduğu gibi işlemeyebilir.¹⁸⁹ Mühimmatların devinimine dair ilk matematiksel çalışmayı yapmış olan Niccolò Fontana Tartaglia (1500-1557), Torino tahkimatlarının 1546'da yayınlanan *Quesiti et inventioni diverse* adlı eserinde Torino tahkimatlarının bir tahlilini yaparak kusurlarını tespit eder ve neticede önerdiği çözümler Floransa'daki bazı en yenilikçi tahkimatları dizayn eden Michelangelo di Lodovico Buonarroti Simoni (1475-1564) tarafından benimsenir. Michelangelo'nun Floransa'daki tahkimat tasarımları, mühimmatların gezinmelerine göre bedenlerin hem saldırı hem de savunma ereğiyle göz önünde bulundurulduğu en modern askeri mühendislik prensiplerini takip ediyordu. Tartaglia balistik, topçuluk ve tahkimat alanında yaptığı çalışmalarıyla ün kazanmıştı ve bazen bu konulara dair fikrine danışılıyordu.¹⁹⁰

1564'te mühendis Francesco Paciotto da Urbino (1504-1576) tarafından tasarlanan Turin'in yeni iç kalesi intizamı ve ihtişamı ile evrensel bir takdir toplamıştı. Paciotto, bedeni ve tabyaları makul bir boyutta ve tahkimatların kısmi dağılımını rasyonel bir şekilde yapan ilk mühendisti. XVI. yy.'ın sonlarına gelindiğinde daha önceki yıllarda yaşanan gelişmeler "yeni İtalyan ekolu" olarak adlandırılan tutarlı bir tahkimat sistemine dönüştü. Artık devasa boyutlara ulaşmış metin çekiç başlı tabyalar civar bölgeyi atış sahanlığına almaya olanak sağlayacak kadar birbirlerine yakın kümelenir

¹⁸⁷ Aricò, *a.g.m.*, s. 47-50.

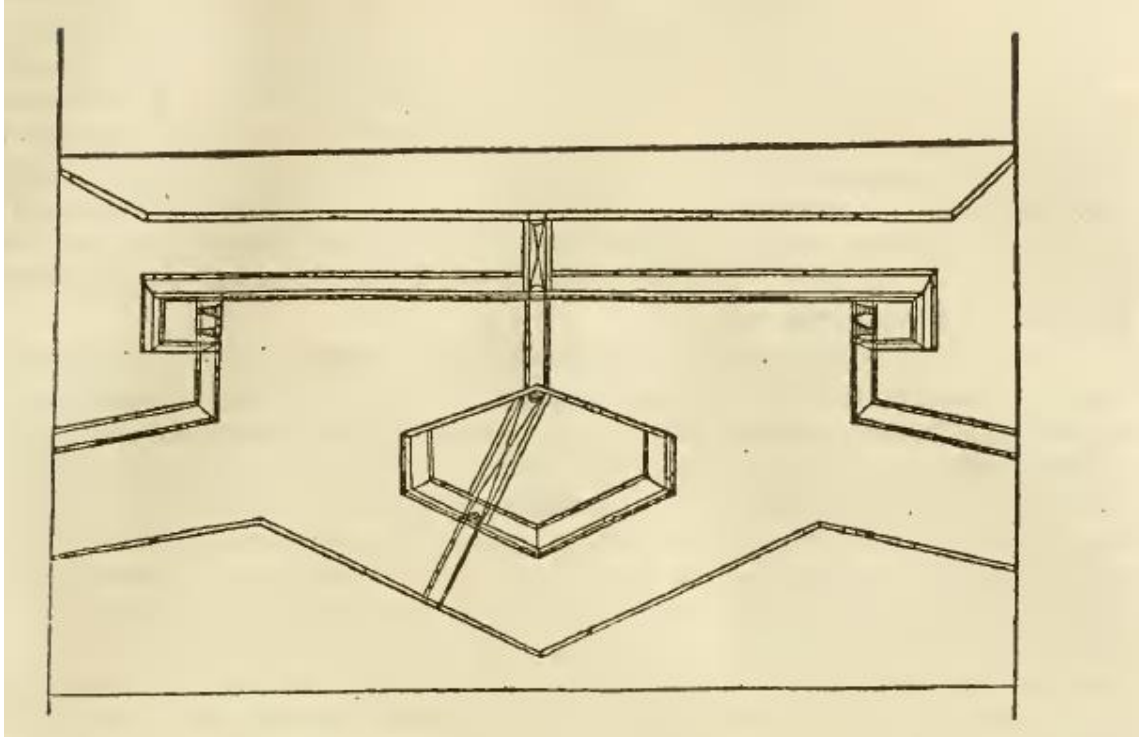
¹⁸⁸ Pedemonte, *a.g.m.*, s. 29-30.

¹⁸⁹ Marten, *a.g.m.*, s. 24.

¹⁹⁰ Pedemonte, *a.g.m.*, s. 30.

hale gelmişti. Cenevizliler 1497 senesinde daha sonra *ravelin* olarak adlandırılacak olan üçgen müstakil harici tahkimatı geliştirdiler.

Şekil XV: İki tabya arasında bulunan *Ravelin*¹⁹¹

Ravelin, geçidi veya bedeni daha iyi korumak ereğiyle bedenin önüne yerleştirilen ve XVI. yy.'ın sonlarına gelindiğinde boydan boya bir bedeni tamamen koruyabilecek boyutlarda inşa edilmeye başlanan harici tahkimatlardır. *Ravelin* sadece bedeni korumakla kalmayan aynı zamanda komşu tabyalarla çapraz ateş açma onlanağı sağlayan bir kullanıma sahipti. 1556 yılına gelindiğinde Tartaglia askerlerin bir kısmının hendeğin dış yüzü üzerindeki seğirdim yoluna yerleştirilmesini önerir. Hendeğin dışında *glacis* (Şaranpo inişi) olarak adlandırılan eğimli yüzey *ravelin*, tabya ve bedeni düşman ateşinden gizlemeye yarıyordu. Ana tahkimat, *ravelin* ve seğirdim yolu üçlü bir etkili savunma sistemi sunuyordu.¹⁹²

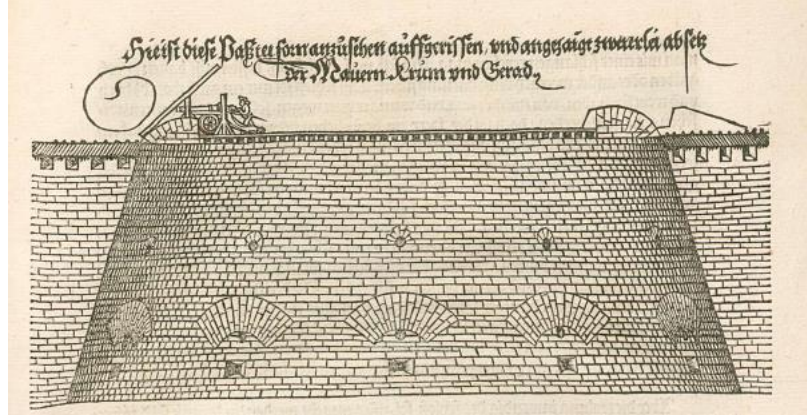
Dürer ve diğer askeri mühendislerin ortaya koyduğu *Rondelle* yani daire burçların ortak sıkıntısı kör açılı tam olarak ortadan kaldıramaması ve dolayısıyla düşmanın tahkimatın dibinde lağım kazmak veya kuşatma merdiveni dayamak için güvenli bir

¹⁹¹ BSB, 999/2Art.7.

¹⁹² Christopher Duffy, *a.g.e.*, s. 33-34.

alana sahip olmasıydı. Bu durumun ortaya çıkardığı zayıflık daha sonraları fark edildi ve daire burçlara beşgen şekli verildi. Böylece tabya adı verilen yapı ortaya çıktı.¹⁹³

Şekil XVI: Dürer'in *rondelle*'si (daire burç).¹⁹⁴

Tabyayı ilk kimin icat ettiği bilinmemektedir; fakat Şövalye Follard, Otranto fethinin ardından Gedik Ahmet Paşa'nın ilk iş olarak tahkimatı tabyalarla güçlendirdiğini aktarır. Follard'ın tarihi bir kaynaktan aktardığına göre Ahmet Paşa, daha önce hiç görülmemiş ve o zamanda bulunmadık tarzda iyi tabyalar yaptırır. Öte yandan 1450'lerden itibaren Turin kentinde küçük burçların yapıldığı ve 1527'de Verona tahkimatlarının iki beşgen tabya ile donatıldığı bilinir. Neticede tabyalı tahkimatlar İtalya'dan tüm Avrupa'ya yayılmış ve dolayısıyla İtalyan tarzı tahkimatlar adını almıştır. İlk tabyaların büyük kısmı küçük ve geniş açıydı; fakat aynı zamanda dik açılı tabyalar da bulunuyordu. Bedene dik bir açıyla birleşen köşegen tabyalarla elde edilmek istenen ana erek, hendek boyunca kör açı bırakmadan komşu tabyalara koruma ateşi açabilmedir. Bu gayeyle tabyanın içine gömülü inşa edilen kazamatlı yan cephe platformları, hem düşman ateşine karşı korunaklı bir konumda bulunuyor hem de hendeğe inmeyi başarabilen düşmanı yaylım ateşi tutabiliyordu. Eğer bu tip tabyalar daha dar açılarla yapılmış olsa, tabyanın beden ile birleştiği boğaz oldukça dar bir alana sahip olurdu.¹⁹⁵

Bu durumda ya tabyanın daha büyük yapılması ya da içe gömülü kazamatlı yan cephe platformlarından vazgeçilmesi gerekir. İki tabyanın beden üzerinde birbirlerine koruma ateşi açamayacak kadar uzak kalmaları durumunda, iki tabyanın arasına bir tabya daha inşa edilir. Geniş açılı küçük tabyaların sıkıntısı; müdafilerin üzerinde rahatça hareket edebileceği geniş alan yoksunluğu, düşmanın tabyaya ulaşmayı başarması durumunda

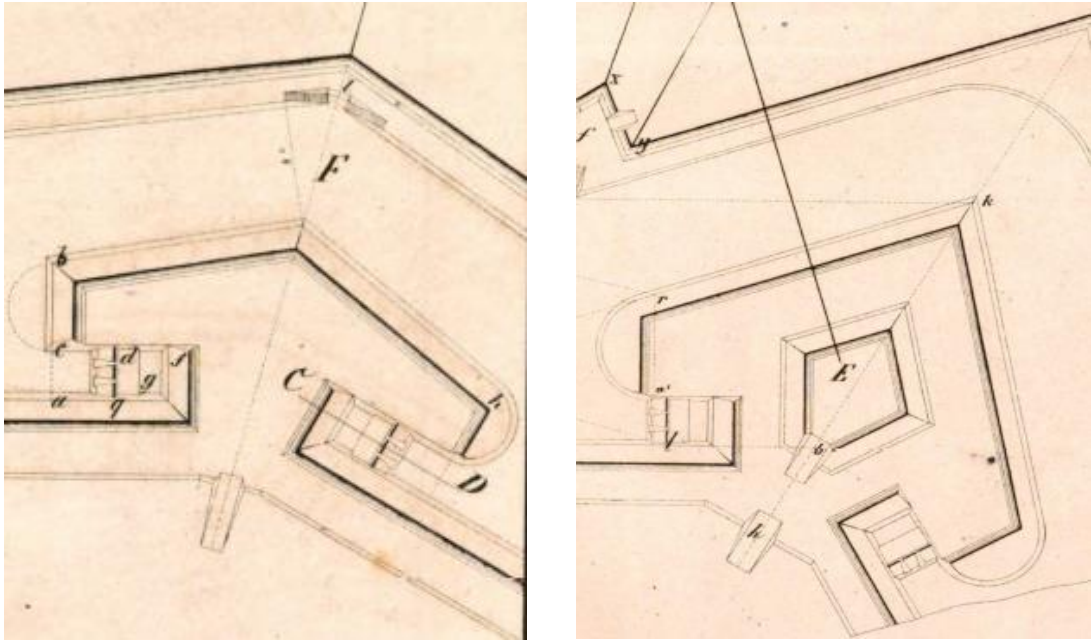
¹⁹³ Zastrow, *a.g.e.*, s. 61-62.

¹⁹⁴ BSB, Rar. 2156.

¹⁹⁵ Zastrow, *a.g.e.*, s. 62-64

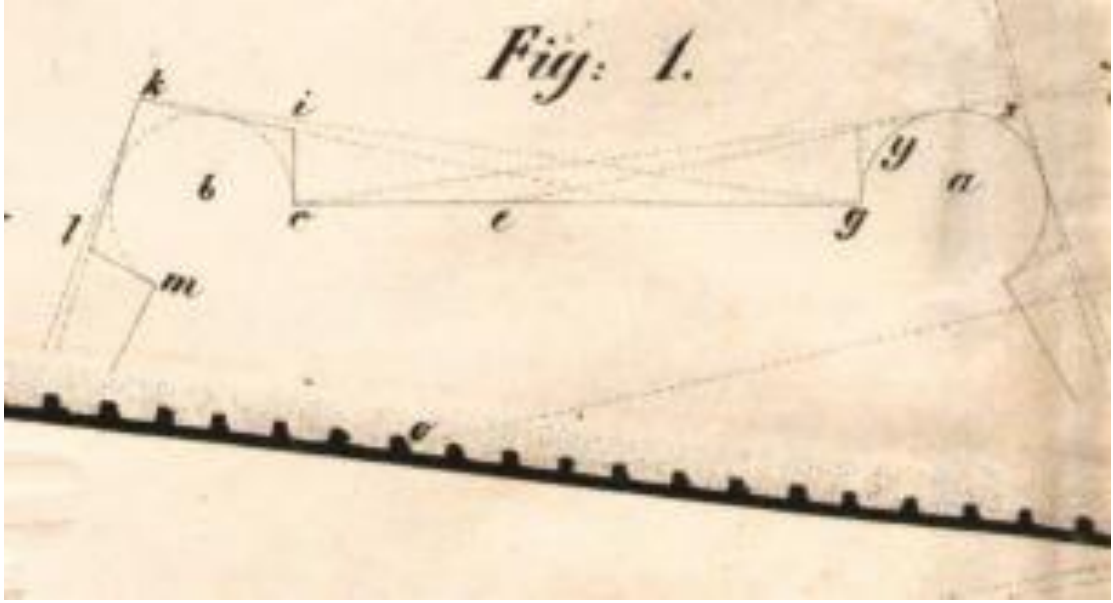
yeni iç istihkamlar yapabilecek kadar geniş alanın olmaması ve dolayısıyla düşmana karşı yeterince güçlü bir savunma imkânı sunmamasıydı. Daire burçlardan sonra geniş açılı köşegen tabyaların yeterince büyük olmamaları neticesinde daha dik açılı büyük tabyalar ortaya çıkar. Tabyalar birbirine daha yakın konumlandırılır ve bedene ilave savunma sağlama ereğiyle harici tahkimatlar eklenir. İtalyan mühendisler tabya inşasında bedenden başlayarak dışa doğru inşa prensibi üzerinde dururlar; fakat çevre sathın daha yüksek olması durumunda bu yöntem büyük güçlüklerle gebedir. Bunun yerine bu zorlukların üstesinde gelmek için tabyanın ucundan başlayarak içe doğru inşa etme yöntemi daha uygundur. İçe doğru inşa yöntemini benimseyip uygulamaya koyan ilk kişi Jean Errad de Barle-Duc (1554-1610)'tür. Metin bir tahkimat için en önemli noktalardan bir tanesi, komşu tabyaların yan cephelerden küçük toplarla yapılacak atışların menzili dışında kalmamasıdır.¹⁹⁶

Şekil XVII: İtalyan tarzı tahkimatlarda tabyaların evrimi.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Zastrow, *a.g.e.*, s. 64-67.

¹⁹⁷ Sol üst: İlk köşeli tabya tasarımlarından geniş açılı köşegen tabya. Burada geniş açı ile kastedilen, tabyanın birleştiği burun kısmının oluşturduğu iç açıdır. Sağ üst: Dik açılı, *kavalier* (yüksek atış platformu)'li geliştirilmiş tabya. Alt: *Rondelle*'den köşeli tabyaya geçiş. Bkz. Zastrow, *a.g.e.*, C. 2.

1589 senesine geldiğimizde Alman mühendis Daniel Specklin (1536-1589)'in Brunswick-Lüneburg Dükü Julius (1528-1589)'a ithaf ettiği *Architectura von Vestungen* adlı yapıtında tahkimatlar ile ilgili geometri biliminin çok daha detaylı hesaplamalarına rastlıyoruz. Specklin, bir şehir, kale veya herhangi tahkimat inşasının inşası öncesinde öncelikle iyi bir matematik bilgisi, inşaatta rolü olan tüm mesleklerdeki insanların iyi bir mekanik bilgisine ve kullanılacak materyallere dair iyi bilgiye vakıf olması ile yapının coğrafi koşullara göre en uygun şekilde inşa edilmesinden oluşan üç önemli noktaya dikkat edilmesi gerektiğini vurgular. Tahkimat inşa edilecek bölgenin topoğrafik, coğrafi ve iklim koşullarına iyice vakıf olunmalı ve bu koşullar tahkimatın en iyi şekilde yararına kullanılmalıdır.¹⁹⁸ Specklin'in risalesinde göze çarpan önemli noktalardan bir tanesi yapı inşasına dair tüm eleman, alet edevat, malzeme ve materyallerin sistemli ve düzenli bir şekilde kaydının tutulup tüm bunların ihtiyaçlar doğrultusunda en iyi şekilde yönlendirilmesine dair bilgilerdir. Tahkimatın inşa edileceği bölgenin tespit çalışmalarının tamamlanmasının ardından, her tabya arasında tam orta noktaya gözetleme kuleleri kurulmalıdır.¹⁹⁹

Bu gözetleme kulelerinde sürekli ve düzenli bekçiler vardiyalı bir şekilde nöbet tutmalıdır. Tanınmayan kimse inşa sahasına alınmamalıdır. Elbette bu öneriler sadece çalışmaların verimli bir şekilde yürütülmesi için var olan bilincin değil, aynı zamanda o

¹⁹⁸ BSB, 999/2Art.7

¹⁹⁹ BSB, 999/2Art.7

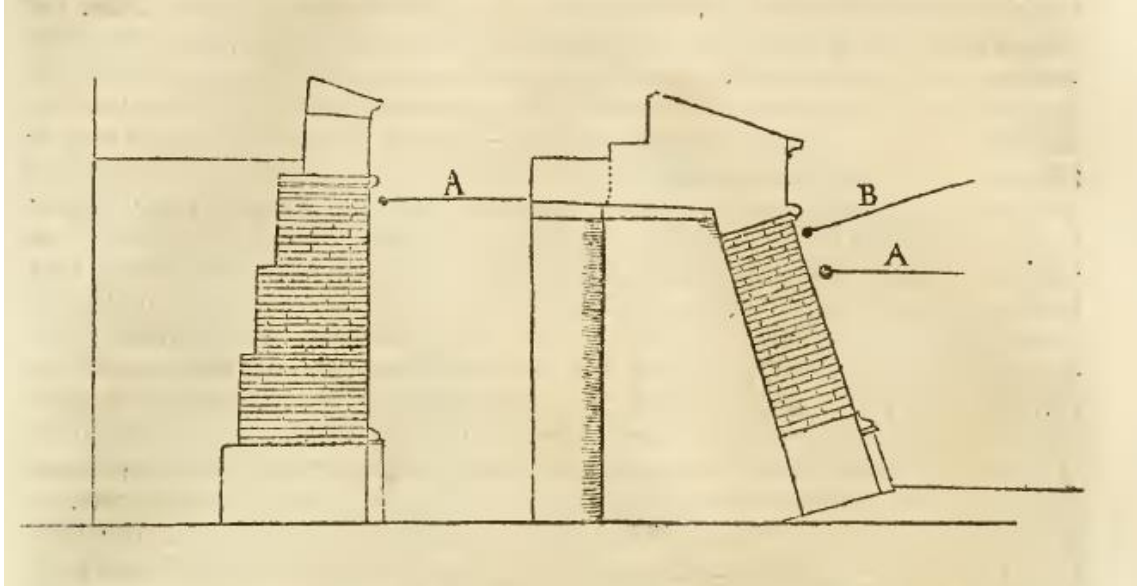
dönemde casusluğun ne kadar ciddiye alınan bir mesele olduğunu bize gösterir. Bu noktada genel geçer bir ifadeyle, düşmanın tahkimatlar ile ilgili ne kadar az malumatı olursa savunmanın da o kadar güçlü olacağını söylememiz yersiz olmaz. Bu durum savunmanın her boyutuyla ele alınıp tasarlandığını açıkça bizlere gösterir. Dürer'den bu yana geçen zaman zarfı içerisinde, tahkimat inşasına dair her aşamanın çok daha sistemli ve düzenli bir şekilde ele alınması bu dönemde yaşanan düşünsel ilerlemenin bariz bir kanıtı niteliğindedir. Ortaya çıkan doğal savunma ihtiyacının beraberinde getirdiği bilimsel yaklaşım tahkimatları düzgün geometrik hesaplamalarla sistemli bir hale sokar ve bu modern yaklaşım da XVI. yüzyıldan itibaren şehirleri ve sivil yaşamı daha da sistematik bir yapıya büründürmeye başlar.²⁰⁰

Müstahkem mevki ihtiyaca göre istenilen köşegen sayısında inşa edilebilir. Öte yandan her bir köşe arasında 1000 ayaklık bir mesafenin bulunmasına dikkat edilmelidir. Köşegen sayısına göre tabyaların merkeze olan uzaklığı ve mevkiinin çevresi farklılık gösterebilir. Specklin 4-16 köşegen müstahkem mevki hesaplamalarına dair bilgileri risalesinde aktarır. Mevki tespit edilip gerekli önlemlerin alınmasının ardından tam merkez noktasına bir kazık çakılır ve bu kazığın üzerine istenilen tabya sayısı kadar çivi çakılır. Specklin, 6 tabyalı bir tahkimat örneğinde tabyaların merkezden 1000 ayak uzaklıkta olması gerektiğini ve bu noktaların tespiti için merkezdeki çivilerden 1000 ayak mesafeye bir kordon çekilmesi gerektiğini dile getirir. Tabyaların orta noktası olacak olan bu noktalara da kazıklar çakılır ve daha sonra tüm bu noktalar kordonla birbirine bağlanır. Kordonların çekilmesinin ardından daire 6 eşit parçaya bölünmüş olmalıdır. Böylece tahkimatların inşa edileceği noktalar belirlenmiş olur. Hendek kazılmaya başlandığı zaman hendekten çıkan toprak tahkimatın içine yığılmalıdır. Çevre yeterince kazılıp tabyalar ortaya çıktıktan sonra temeli teşkil edecek alana dair tespitler yapılmaya başlanır ve temel kazıkları çakılır. Hendek içerisindeki tahkimat temellerinin su ile kaplanması, düşmanın lağım kazıp tahkimatları havaya uçurmasına mâni olacaktır; fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta hendeğin nehir seviyesinden aşağıda olmamasıdır. Eğer hendek nehir seviyesinden daha derin olursa istenilen seviyenin üzerinde su hendeğe birikebilir. Bu nedenle tüm zemin aynı seviyede olmalıdır. Yapı temellerinin tamamlanmasının ardından sıra istinat duvarları kalınlık ve yüksekliğine gelir. Duvarların daha sağlam durması için yükseldikçe içe doğru eğimli

²⁰⁰ Marco Giorgio Bevilacqua, "The Conception of Ramparts in the Sixteenth Century: Architecture, 'Mathematics', and Urban design", *Nexus Network Journal* 9, 249-262, 2007, s. 260.

yapılması gerekir. Duvarların eğimli bir açıyla yükselmesi aynı zamanda top atışlarına karşı daha sağlam bir yapı sunar. İstinat duvarı içe eğimli inşa edildiği takdirde, duvar hasar olsa dahi duvarın ardındaki toprak dışa dökülmez. İstinat duvarlarının ardındaki toprak sıkıştırılmalıdır; böylece duvar hasar olsa dahi yapı sağlamlığını korumaya devam eder.²⁰¹

Şekil XVIII: Specklin'in istinat duvarına dair çizimleri.²⁰²

Specklin iki tip tahkimat tasarım önerisinde bulunur: Birinci tip burç, ok ucu şeklini almış içe gömülü kazamatlı yan cephe platformlarına ve buna ek olarak üst atış platformlarına sahiptir. Beden iki burç arasında düz uzanır. Burç ile beden buluştuğu köşe noktasında, komşu burcun hendek cephesini boylu boyunca hedef altında tutabilen 3 adet top mazgalı bulunur. İki burç arasındaki beden orta kısmında yine yükseltilmiş bir atış platformu bulunur.²⁰³ Ok ucu şeklinde tabya tasarımıyla birlikte tüm kör açılar ortadan kaldırılmış olur. Buna ek olarak seğirdim yolunun giderek daha çok önem kazandığı göze çarpar. Yine kör açılara olanak vermeyecek şekilde detaylı harici tahkimatlarla müstahkem mevki olabildiğince korunaklı hale getirilir. Specklin'in ikinci tip güçlendirilmiş müstahkem mevki tasarımında kale bedeni daha kısa bir hal almış ve tabyalar daha da büyümüştür. Hendek içerisine yerleştirilen harici tahkimatla tabya yüzleri ve kale bedeni birincil top ateşine karşı gizlenmiştir. Böylece mevkiyi ele geçirmek isteyen düşman öncelikle harici tahkimatlarla uğraşmak durumunda

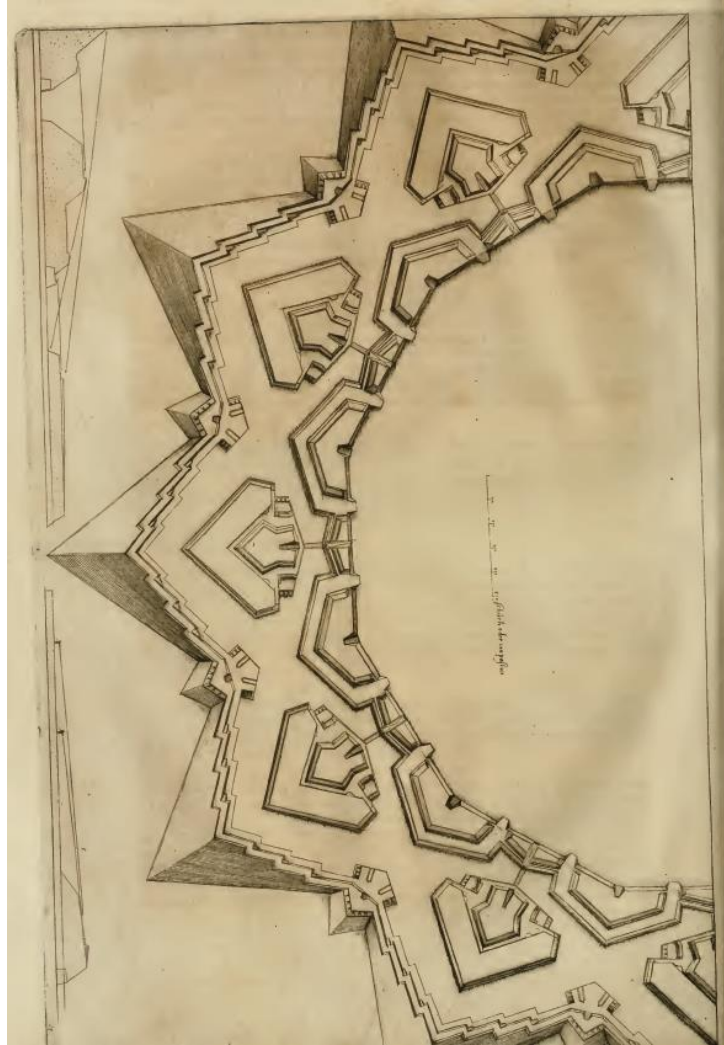
²⁰¹ BSB, 999/2Art.7.

²⁰² BSB, 999/2Art.7.

²⁰³ Zastrow, a.g.e., s. 83-85.

kalacaktır. Bu da düşmanın kuvvetlerinin giderek daha çok dağılması gerektiği anlamına gelir. Buna ek olarak tabyalardaki topları susturabilmek daha da zorlaşmıştır. Çok köşeli bir tahkimatın ne kadar cephesi olursa tahkimat o kadar güçlü olurdu. Tahkimatların bağlantı noktası ne kadar düz bir çizgiyi takip ederse o kadar güçlü olurdu.

Şekil XIX: Specklin'in tam teşekküllü güçlendirilmiş Tahkimat tasarımı.²⁰⁴

Specklin'in tasarımlarındaki en önemli öğelerden bir tanesi *kavalier* yani yükseltilmiş atış platformlarıdır. Specklin özellikle her tabyaya ve beden in orta noktasına yükseltilmiş atış platformlarının yapılması gerektiğini vurgular. Bu platformlar sayesinde mevkiyi kuşatma altına alan düşmanın, bataryalarını yerleştirmek için kuracağı koruganlar kolayca ateş altına alınabilir. Specklin, yükseltilmiş atış platformlarını özellikle Osmanlı kuşatma tekniklerine karşı etkili bir savunma yöntemi olarak önerir. Hendek savunması için tabya çevresinin kazamatlı galerilerle donatılması

²⁰⁴ BSB, 999/2Art.7.

gerekir. Kazamatlardaki mazgallar hendek su seviyesinin biraz üzerinde olduğunda rahatça ateş açılabilir.²⁰⁵

Specklin, büyük bir *ravelin*'in tabyalı tahkimatlara büyük ölçüde dayanma gücü kazandırdığını; fakat Mağusa'da olduğu gibi kötü bir şekilde inşa edildiği takdirde savunma için oldukça büyük tehlike teşkil ettiğini dile getirir. Tahkimat teknolojisinin doruklarına ulaştığı Sébastien Le Prestre de Vauban (1633-1707)'in çağında dahi en önemli savunma elemanlarından biri *ravelin*'di. Specklin, onlardan aşağı yukarı 150 yıl önce harici tahkimatların önemini kavramıştı. Specklin'e göre seğirdim yolu savunmanın en önemli parçalarından bir tanesidir. Specklin'de Dürer'inkine göre çok daha detaylı ve sistemli bir hendek savunma sistemiyle karşılaşıyoruz. Specklin'in, üzerinden top atışına olanak sağlayacak genişlikte bir alana sahip ve batarya yerleştirilmiş ilk seğirdim yolunu öne süren kişi olduğuna inanılır.²⁰⁶

Tahkimat teknolojisindeki diğer büyük sıçrama Felemenk bağımsızlık savaşı esnasında yaşandı. Yeni tahkimat teknolojisi, Çukur Ülkelerin bol sulak ve sık nehirlerle kaplı coğrafyasına uygun hale getirilecekti. Felemenk tahkimatlarının en çok göze çarpan karakteri toprak tahkimatlar ve ıslak hendektir. Bu tarz tahkimatlar su tablası yüksek olan düz bir coğrafyada en uygun korumayı sağlamakta ve aynı zamanda düşük bir maliyetle kısa bir süre zarfında inşa edilebilmekteydi. Felemenk tarzı tahkimatlarda dört gelişme aşaması gözlemlenebilir. İlk olarak Orta Çağ'ın eski surlarına toprak yığılarak yapılan eklemeler ve daha sonra eski kasaba surlarının etrafına yapılan toprak *ravelin*'ler ve düzenli tabyalar gelir. Bu tip tahkimatlar 1570'lerden itibaren belirmeye başladı. Daha sonra tamamen toprak beden, düzgün tabyalar ve detaylı harici tahkimatlarıyla müstahkem mevkiiler ile son aşamada ise alçak istinat duvarlı tam teşekküllü daimî toprak tahkimatlar yapılmaya başlandı. Felemenk tarzı tahkimatların ana düşünürleri Samuel Marolois (1572-1627), Simon Stevin (1548-1620), Hendrik Hondius (1573-1650), Adam Freitag (1608-1650) ve Andreas Cellarius (1595-1665) gibi isimlerdi.²⁰⁷ İtalyan tarzı tahkimatlar XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren Çukur Ülkeler'de biliniyordu; Fakat İtalyan tarzı yüksek istinat duvarları ve *kavalier* inşa etmek çok zamana ve paraya mal oluyordu. Dolayısıyla Felemenkler daha farklı bir yöntem ihtiyacı duyuyordu. Felemenk tarzı tahkimatların belirgin özellikleri; geniş ve

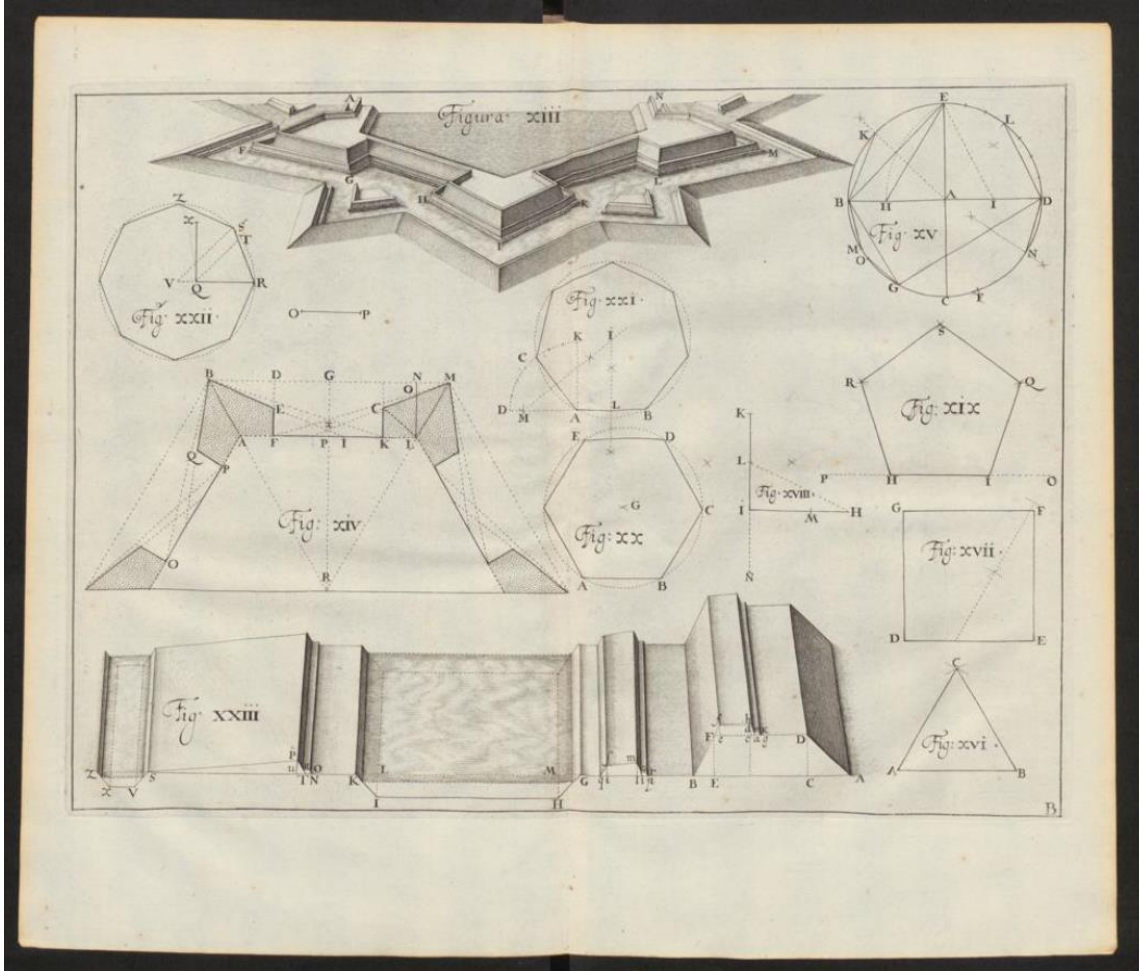
²⁰⁵ BSB, 999/2Art.7.

²⁰⁶ Zastrow, *a.g.e.*, s. 90-94.

²⁰⁷ Christopher Duffy, *a.g.e.*, s. 90-91.

su dolu bir hendek, alçak ve istinat duvarsız bir kale bedeni ile hendek savunması için çok sayıda ve detaylı harici tahkimatlardır.²⁰⁸

Şekil XX: Dögen'e ait tahkimat hesaplamaları ve tahkimatların yan kesiti.²⁰⁹

Top ateşine karşı dayanıklı yeni tarz tahkimatlar Otuz Yıl Savaşları'nın sonunda Matthias Dögen (1605-1672) ile olgunlaşır ve XVII. yy.'ın son yarısında Vauban ile en son şekline kavuşur. Burada değinilmesi gereken en önemli nokta ise ihtiyat kuvvetleri gelmediği takdirde, tahkimatlar ne kadar detaylı ve sistemli olsa dahi azimli bir kuşatma kuvvetiyle karşı karşıya olunduğu zaman müstahkem mevkiinin eninde sonunda düşmesidir. Tüm sistem düşmanı yavaşlatıp, ihtiyat kuvvetlerine toplanıp bölgeye intikal etmek için yeterli zamanı kazandırmak üzerine kurulmuştur. XVI. yüzyıl

²⁰⁸ Zastrow, *a.g.e.*, s. 102-103.

²⁰⁹ NEBIS, 002160124.

savunma mimarisinde tam bir deneme yanılma aşamasının yaşandığı yenilenme sürecidir.²¹⁰

Dürer ve Vauban arasındaki zaman zarfında şekillenen tahkimat literatürü, tahkimat teknolojisinin nasıl ele alınıp incelendiği ve kâğıda döküldüğünü, matematik ve geometri bilgisine dayanan sistematik bir şemanın ortaya çıkışı ile aşağı yukarı 150 yıllık bir süre zarfında ortaya çıkan bilgi birikimini gözler önüne serer. İlk başlarda düşmanın top ateşlerine karşı dayanıklı bir yapı geliştirme arayışları, Vauban'a gelindiğinde tam teşekküllü bir sınır savunma sisteminin geliştirilmesine giden süreçle sonuçlanır. Trace Italienne sadece bir savunma sistemi olarak değil, aynı zamanda Rönesans ve sonrası Aydınlanma Çağı'nda, daha sistemli bir savunma ortaya koyabilmek adına şehirleri ve dolayısıyla sivil örgütlenme ve yaşantıyı da daha sistematik bir hale getirmesiyle de karşımıza çıkar. Buna Göre Erken Modern Çağ'da orduların daimileşip büyümesi, tahkimatların daha sistemli hale getirilmesi ve sivil yaşantının, merkezi otorite tarafından daha çok kontrol edilmesi arasındaki bağ aşikârdır.

²¹⁰ Perbellini, *a.g.e.*, s. 6.

3. Tahkimat Teknolojisinin Değişimi Işığında Lefkoşa ve Mağusa Kuşatmaları

3.1 Kıbrıs Adasının Fethi

Akdeniz'in en doğusundaki ve en büyük üçüncü adası olan Kıbrıs, Anadolu-Mısır arasındaki hac yolu arasında yer alır. Mısır'ın Osmanlı idaresine girmesinin ardından, Kıbrıs'ın da fethedilmesi giderek daha çok önem kazanır. Venedik hakimiyetinde olan Kıbrıs, Osmanlılar için stratejik açıdan oldukça büyük önem taşımaktaydı; kezâ ada, Venedikliler tarafından bir askeri üs olarak kullanılıyordu. Buna ek olarak Osmanlı gemilerinin sürekli olarak bu adada bulunan korsanlar tarafından taciz edilip yağmalanması adanın fethini giderek daha zaruri bir hale getirmiştir. II. Selim'in tahta çıkmasıyla birlikte, tahta yeni çıkan padişahın tahtı onurlandırması adına büyük bir sefere çıkması geleneği ve Doğu Akdeniz'de artan tansiyonla birlikte sefer çanları ada için çalmaya başladı. Böylece 1570 senesinin başlarında sefer hazırlıklarına başlandı.²¹¹ Sefere çıkılmadan önce yapılması gereken en önemli hazırlık, askerin iâşesi ile sefere gidecek olan binek ve yük hayvanlarının yem ihtiyaçlarının giderilmesidir.²¹² Osmanlı ordusu sefere çıkmadan önce, sefere intikal edilecek yol üzerinde belli mesafe aralıklarıyla oluşturulan ambarlarda erzak depolanmaya başlanırdı. Menzil olarak adlandırılan bu yerler, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin resmi haberleşmesini sağlayan posta ağının geçtiği noktalarlardı.²¹³ Özellikle sefere giderken ordunun iâşe sıkıntısı çekmemesi için düzenlenen menziller, lojistiğin en önemli etken olduğu savaş anlarında, ordunun savaş kabiliyetinin sınırlarını belirlemekteydi. Keza Osmanlı ordusunun başarılarında da bu iyi örgütlenmiş lojistik önemli bir yer tutardı.²¹⁴ Osmanlı devletinde sefer giderleri devlet hazinesinden karşılanırdı, eğer hazineye yeterli nakit kalmamışsa bu giderler "avarız" denilen tekalif-i örfiyye vergisi alınarak karşılanırdı. Avarız vergisi, orduya iâşe ve mühimmat temini için kullanılır ve bu

²¹¹ Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul 2016., s. 303-308; Dündar, *a.g.t.*, s. 30-38.

²¹² Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu*, İstanbul 2010, s. 389

²¹³ Yusuf Halaçoğlu, "Menzil", *DİA*, C. 29, s. 159-161.; Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 425

²¹⁴ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II*, İstanbul 2016, s. 141

verginin bir kısmı zahire olarak temin edilirdi. Zahire olarak ödenen bu vergiye ‘‘nüzül’’ denirdi. Buna ek olarak sefer güzergahı üzerinde yaşayan ahali, sürsat adı altında orduya erzak satmakla mükellefi. İnsanların iâşe ve hayvanların yem ihtiyacı için kullanılan diğere bir yöntem ise ‘‘iştirâ’’, yani sabit yerel piyasa fiyatları üzerinden alım yapılması idi.²¹⁵ Sefer öncesinde gerçekleştirilen bu hazırlıkların bitmesinin ardından, genellikle baharda sefere çıkılır ve kışa doğru seferden dönülürdü. Ordu kurulan ilk ordugahtan hareket ederek sefer yürüyüşüne başladılar. Sefer Doğu’ya yapılacaksa ilk ordugahın yeri Üsküdar, Batı’ya yapılacaksa genellikle önce İstanbul-Davutpaşa’da, daha sonra Edirne’de kurulurdu. Sefer yürüyüşü esnasında ordunun geçtiği menziller arası mesafe genellikle yarım veya bir gün olurdu. Seferden dönerken farklı bir rota izlenirdi ve dönerken yapılan menzil duraklamalarının sayısı, giderken yapılan duraklamalardan daha az olurdu.²¹⁶

Donanmanın dahil olduğu seferler Osmanlı İmparatorluğu’nun en masraflı seferleriydi.²¹⁷ Bu tür seferler için sefere çıkacak ordunun masraflarına; gemi malzemeleri, mürettebat masrafları ve bunların iâşesi de ekleniyordu. Hiç şüphesiz deniz aşırı seferleri zorlaştıran diğere bir etken de hava şartlarının elverişliliğiydi. Keza hava şartlarının elvermemesi durumunda erzak ve mühimmat temininde gecikmeler yaşanabilmekteydi. Bazen sefer öncesi yapılan hazırlıkların sefer anında yetersiz kaldığı durumlar ortaya çıkabilmekte ve bu gibi durumlar için ek önlemleri de alınmaktaydı. Bu olağanüstü durumlar beraberinde olağanüstü önlemler getiriyordu. Savaş esnasında hazinenin nakit ihtiyacı çıkması durumunda, bu ihtiyacı karşılamak üzere vakıfların gelir fazlasına el konulması, reşit olmayanlara ait paraları işletmek üzere kent bedesteninde muhafaza edilen emanet paraların müsadere edilmesi veya zenginlerden zorla borç alınması, yeni vergilerin getirilmesi gibi önlemlere başvurulurdu.²¹⁸

Kıbrıs seferine katılacak eyalet askerleri dokuz beylerbeylik ve elli sekiz sancak beyliğinden ve Anadolu, Rumeli, Sivas, Maraş, Karaman, Halep, Şam, Trablusşam eyaletlerinden toplanmıştı. Sefere katılan asker sayısı ile ilgili pek çok sayı ortaya atılmış olsa da sefere, 50.000 eyalet askeri, 6.000 yeniçeri ve 2.500 sipahi olmak üzere

²¹⁵ Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 389-390; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I: 1300-1600*, İstanbul 2017, s. 113.

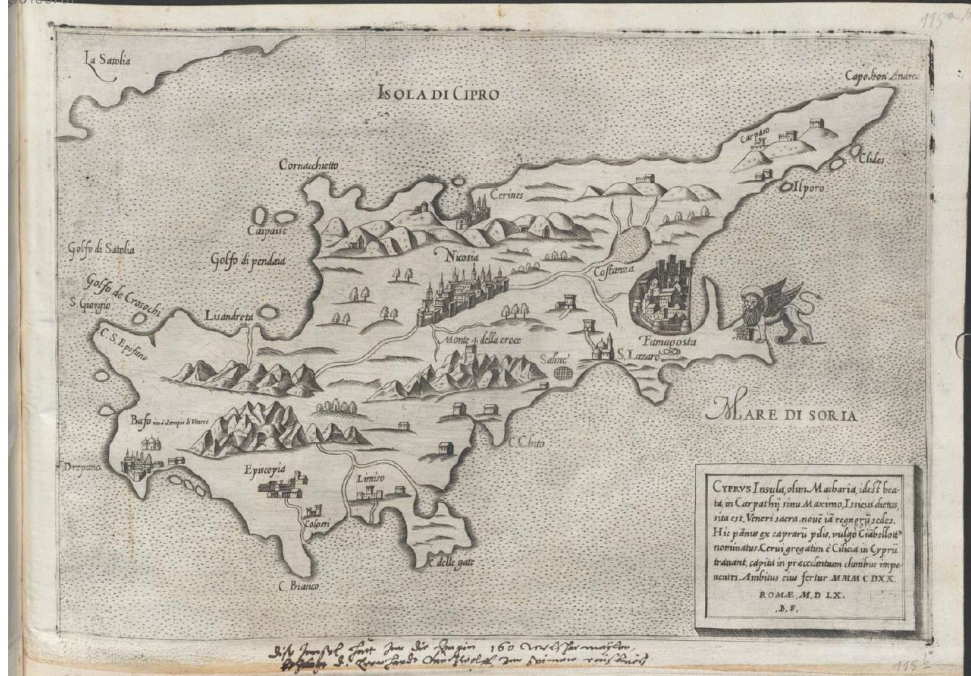
²¹⁶ Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 420-424, 442-445.

²¹⁷ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, C. 1, s. 109.

²¹⁸ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, C. 1, s. 115.

toplamda 60.000 civarı bir ordu mevcudundan bahsetmek mümkündür.²¹⁹ Bu miktardaki bir ordu dönemine göre oldukça yüksek bir rakamdır. Kaldı ki nüfusu 200.000 civarında olan ve buğday üretimi kendi ihtiyacına dahi zar zor yeten bir adada bunca askeri idame ettirmek oldukça güçtür. Fakat 1570 senesinin oldukça verimli bir yıl olarak geçmesi ve Venedik yönetiminin buğdayı müstahkem mevkiilerdeki ambarlara taşımayı başaramaması üzerine tüm bunlar sahrayı ele geçiren Osmanlı ordusunun eline kaldı. Kıbrıs'ta büyük bir filonun barınabileceği bir limanın olmaması dolayısıyla ordunun sahillere sallarla çıkarma yapmasına karar verildi. Çıkarma için Ada'nın en sağlam tahkim edilmiş iki noktasına yakın olan Tuzla seçildi. Buna göre Ada'nın etrafından dolaşarak gelecek olan donanma Tuzla'dan çıkarma yapacaktı. Fakat adadakilerin çıkarma yapılacak olan noktayı önceden tahmin ettikleri halde herhangi bir savunma tertibi yapmamaları sebebiyle, çıkarma herhangi bir direnişle karşılaşılmeden gerçekleştirilir ve köprübaşı kuruldu. Köprübaşının sağlama alınmasının ardından donanmanın büyük bir kısmı ordunun geri kalanını ve ilave erzak, mühimmat, silah temini için Trablusşam, Adana ve Antalya Körfezine doğru yelken açtı.²²⁰

Harita I: 1560 tarihli bir Kıbrıs haritası.²²¹

²¹⁹Dündar, *a.g.t.*, s. 40; Krş. Alessandro Barbero, *İnebahtı: Üç İmparatorluğun Savaşı*, (Çev. Erdal Turan), Alfa: İstanbul 2017, s. 236-241.

²²⁰ Barbero, *a.g.e.*, s. 227-239, 243.

²²¹ BSB, BV043531747: Ferdinando Bartelli, *Cyprus Insula*, 1560. Çevrim içi erişim için bkz. <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0010/bsb00106737/images/> (Son erişim: 12.05.2019)

Osmanlı'nın Venedik'e savaş açacağına anlaşılmasının ardından Kıbrıs'a takviye göndermek üzere İspanya, Papalık ve Venedik Cumhuriyeti arasında 1570 tarihinde bir ittifak oluşturuldu.²²²

Venedik cenahında hummalı bir çalışmayla Kıbrıs'a gönderilmek üzere, Venedik kentinde yoğun bir hızla yeni silah, mühimmat ve gemi imalatına başlandı. Buna ek olarak savaş giderleri için gerekli olan paranın temini adına olağan üstü yöntemlere başvuruldu. Haziran ayına gelindiğinde Venedik tersanelerinde 127 kadirga ve birkaç farklı türde gemi imal edilmiş oldu. Özel girişimciler tarafından yoğun bir çabayla yürütülen askere alma girişimlerinin ardından 58.000 kişilik mevcuda varan bir ordu toplandı. Jerome Martinengo, komutasındaki 2000 askerle birlikte Kıbrıs'a doğru yelken açtı; ancak Martinengo 5 Mayıs'ta Corfu açıklarında hayatını kaybeder. Martinengo ile askerlerinin büyük bir kısmı da adaya varamadan salgın hastalıklar neticesinde denizde can verdi.²²³ Martinengo'nun askerlerinden sadece 1290 tanesi Mağusa'ya ayak basabildi.²²⁴ Roucha Kontu Eugene Sinclitico da komutasındaki 1000 askerle birlikte Lefkoşa'yı takviye etmek üzere gönderildi. Baş komutan olarak atanan Astorre Baglione, Nisan'da yelken açtı ve ayın sonlarında adaya ulaşarak 1 Mayıs'ta Lefkoşa'ya giriş yaptı.²²⁵ Eylül ayına gelindiğinde ittifak donanmasının mevcudu 205 gemiye ulaştı. Bu esnada Mağusa, Baf, Limasol, Larnaka ve Girne limanları henüz Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirilmiş değildir; fakat Kıbrıs'a yelken açmaya bir türlü karar veremeyen ittifak donanması kış mevsiminin yaklaşıyor olması sebebiyle dağıldı.²²⁶ 25 Ocak 1571 günü 1700 kadar asker taşıyan 16 gemilik bir takviye kuvvet daha Mağusa'ya ulaştı. Savaş patlak verdiğinde, adada 2500 İtalyan piyadesi, 1000 süvari ve 5000 kadar milis kuvvet bulunuyordu. Başkent Lefkoşa'da toplanan savaşçı sayısı 20.000'e ulaşmıştı; fakat bunların büyük bir kısmı eğitimsizdi ve yetersiz silahlanmıştı.²²⁷

Kıbrıs Adası'nın alınmasına karar verildikten sonra Osmanlı donanması 977 senesi zi'l-hiccesi'nde (Mayıs/Haziran 1570) İstanbul'dan Kıbrıs'a doğru hareket etti.

²²² Dündar, *a.g.t.*, s. 41-43.

²²³ George Hill, *A History of Cyprus III, The Frankish Period 1432-1571*, Cambridge University Press: Cambridge 1972, s. 898-899, 911.

²²⁴ Barbero, *a.g.e.*, s. 245.

²²⁵ Hill, *a.g.e.*, s. 900.

²²⁶ Hill, *a.g.e.*, s. 921-936.

²²⁷ Hill, *a.g.e.*, s. 944, 951-953.

Beşiktaş'taki Barbaros Türbesinde gerçekleştirilen tören alayının ardından sefer için hazırlanan donanma üç grup halinde hareket etti. Murad Reis'in kumandasındaki birinci grup 25 kadirga, Piyale Paşa'nın kumandasındaki ikinci grup 60 kadirga ve 30 kalite ve son olarak üçüncü grubun komutasındaki Kaptan-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa 80 kadirga, 6 kalyon, 8 mavna ve 10 firkateynle yola çıktı.²²⁸ Ordunun komutası Lala Mustafa Paşa'ya, donanmanın ise Piyale Paşa'ya verildi. Donanmanın İstanbul'dan yelken açmasının ardından, Levent gemilerinin de donanmaya dahil olmasıyla, donanma mevcudu 400 kadar gemiye ulaştı. Osmanlı kuvvetleri 978 senesi Muharrem ayının 27'sinde (1 Temmuz 1570) adaya ayak bastılar. Birlikler ilk olarak Limasol'da karaya ayak basar ve buradaki kalenin zahmetsiz fethinin ardından donanma Tuzla'ya yelken açtı. Muharrem ayının son günü (5 Temmuz 1570) Lefkoşa kuşatma altına alındı ve elli bir gün sonra zapt olundu. Lefkoşa'nın düşmesinin ardından Mağusa haricindeki yerler teslim oldu.²²⁹

Lefkoşa'nın zapt olunmasının ardından Osmanlı ordusu Mağusa'yı kuşattı. Kıbrıs adasının fethi sırasında yaşanan en ağır çarpışmalar Mağusa kuşatmasında gerçekleşti. Araya kışın girmesiyle birlikte Mağusa'yı kuşatma altına alan Osmanlı kuvvetleri, 1571 yılının Ağustos ayında kaleyi zapt etmeyi başarabilecektir. 1571 yılı Ocak ayında kuşatma altındaki Mağusa'ya takviye getiren Venedik gemileri 23 gün burada kalarak 18 Şubat 1571'de adadan ayrıldı. Durumun İstanbul'a bildirilmesinin ardından 978 senesi Şevval ayının 18. günü (15 Mart 1571) verilen hükümlerle, takviye güçler gelene kadar Lala Mustafa Paşa'nın halihazırda zapt olunan yerleri koruması ve takviye güçler geldikten sonra Mağusa'yı fethetmesi hükmedildi.²³⁰ 1 Ağustos 1571'de Mağusa üzerinde beyaz bayrağın dalgalanmasıyla, aşağı yukarı bir yıl süren kuşatma sona ermiş olur ve ada tam anlamıyla Osmanlı hakimiyeti altına girmiş oldu.²³¹

²²⁸ Dündar, *a.g.t.*, s. 46

²²⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Kıbrıs Fethi ile Lepant (İnebahtı) Muharebesi sırasında Türk Devletine Venedik ve Müttefiklerin Faaliyetlerine Dâir Bazı Hazinei Evrak Kayıtları", *Türkiyat Mecmuası*, c. III, 1935, s. 260; Nuri Çevikel, *Osmanlı İdaresi Altında Kıbrıs'ın Siyasi, Sosyal ve İktisadi Tarihi: 1571-1878*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, s. 28; Emecen, *a.g.e.*, s. 309-311.

²³⁰ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) <Özet-Transkripsiyon-İndeks>, C. I-II, Ankara, 1996., s. 74, Hüküm 16.

²³¹ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 166.

3.2 Lefkoşa Müstahkem Şehri

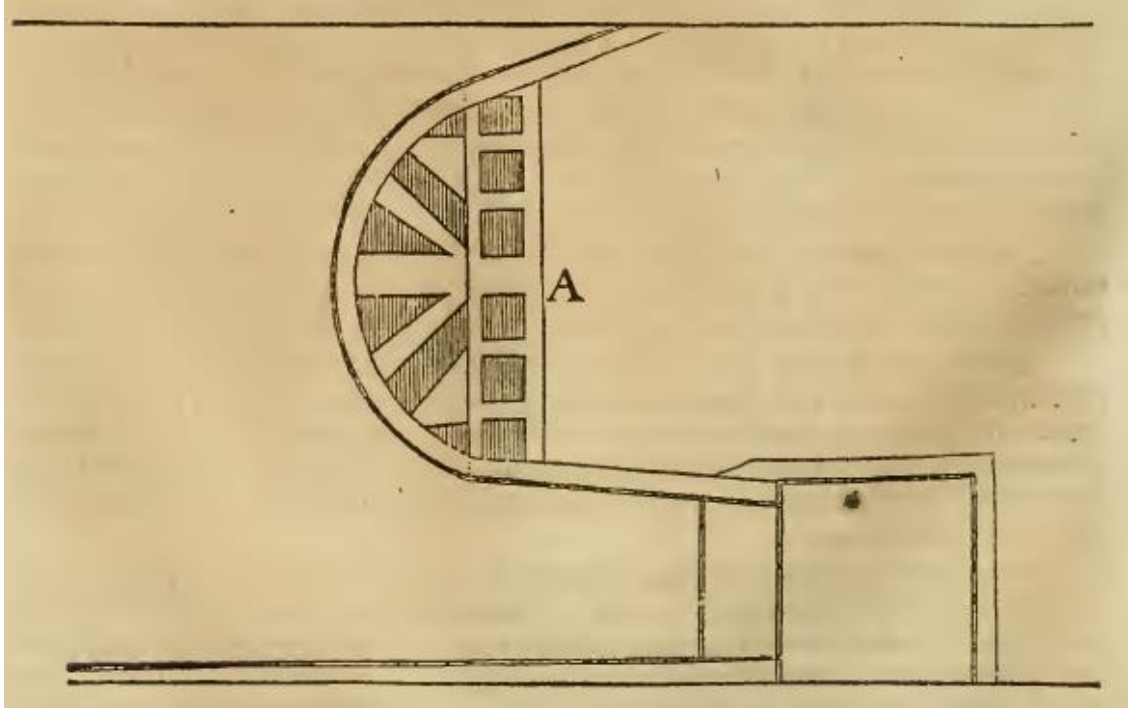
Akdeniz'in en doğusundaki ada olan Kıbrıs, Anadolu'ya aşağı yuları 46, Suriye'ye 60 ve Malta'ya 1.117 mil uzaklıktadır. Ada'nın kuzey sahillerinde doğudan batıya uzanan Beş Parmak sıra dağları ve güneyinde ise Trodos dağları bulunur. Bu iki dağ arasında doğuda Mağusa sahilinin olduğu noktadan batıda Güzelyurt'a kadar uzanan Mesarya Ovası bulunur.²³² Mesarya Ovası'nın ortasında ise Lefkoşa şehri yer alır. İdarî ve askerî açıdan başkent olan Lefkoşa, Lüzinyanlar 1190'larda Kıbrıs adasına geldiklerinde Leucosia olarak adlandırılan bir Bizans kentiydi. Bahsi geçen dönemlerde Lefkoşa'nın ortasından bir akarsu akmaktaydı. Şehrin kıyılardan uzak stratejik konumu deniz aşırı yağmacılara karşı iyi bir savunma sunsa da çevresinde bulunan tepeler Osmanlı kuşatma topları için paha biçilmez batarya noktaları olacaktı. Kıbrıs'ta Lüzinyan hakimiyeti döneminde Lefkoşa'da 1211 senesinde bir kale ve 1382 senesinde ise yeni bir kale daha inşa edilmeye başlanır. 1372 senesinde şehri 4 mil boyunca çevreleyen surların inşası tamamlanır. 1489 senesinde Ada'da Venedik hakimiyeti başladı. ²³³ Yeni ateşli silahların takdimi sonrasında, art alan genişliği az olan ve Adriyatik ile Akdeniz'de çok sayıda limanları bulunan Venedik Cumhuriyeti, topraklarını koruyabilmek için çok sayıda tahkimat inşa etmek için sistemli bir program geliştirmek zorunda kaldı. XV. yy.'ın ortalarında Venedik Cumhuriyetinin giriştiği savaşların ortaya koyduğu deneme yanılma sürecinde askeri kent mimarisinin temelleri atıldı. Böylece XVI. yy.'da Venedik'in savunma mimarisi sorunlarına çözüm getirecek risale külliyyatı ortaya çıktı. Venedik tahkimatlarında modası geçmiş daire burçların varlığı, yeni inşa edilmiş tahkimatların dahi yenilenmesi gerektiği anlamına geliyordu.²³⁴

²³² Sir J. T. Hutschinson ve Claude Delaval Cobham, *A Handbook of Cyprus*, Edward Stanford: London 1907, s. 1-2.

²³³ Nicola Coldstream, *Nicosia-Gothic City to Venetian Fortress*, Anastasios G. Leventis Foundation: Nicosia 1993, s. 4.

²³⁴ Perbellini, *a.g.e.*, s. 5-7.

Şekil XXI: Daniel Specklin'e ait orillon çizimi.²³⁵

Lefkoşa tahkimatları yeniden düzenlenmeden önce Ascanio Savorgnano tarafından tahkimatların ve şehrin durumu ile ilgili bir rapor hazırladı. Bu rapora göre kenti çevreleyen beden oldukça kötü durumdaydı ve eski tip yüksek kuleleri bulunuyordu. Sivillere ait yapılar çok düzensizdi ve kentin sokakları çok dardı.²³⁶ Ascanio, denize olan uzaklığından dolayı bir kuşatma durumunda ihtiyat kuvveti gönderilemeyecek olmasını ve yöredeki hammadde ile endüstriyel yetersizliğini gerekçe göstererek, Lefkoşa'yı tahkim etme girişimine karşı çıkar. Fakat Ascanio'nun tavsiyesi göz ardı edilir.²³⁷ Lüzinyan döneminde surlarla çevrili olan Lefkoşa'nın Orta Çağ'dan kalma surları 1564'te yıkılır. Venedikli askeri mühendislere göre ana gerekçe, tahkimatların şehri çevreleyen tepelerden kolayca ateş altına alınabilmesi ve dolayısıyla savunmanın imkânsız olmasıydı. 1567'de İtalyan askeri mimar Giulio Savorgnano (1510-1595) gözetiminde, şehir çevresini 3 mil boyunca saran, Venedik'in daha önce hiçbir noktasında bulunmayan, yıldız şeklinde 11 tabyalı modern bir tarzda tahkim edilir. Müstahkem şehrin dışında kalan tüm binalar ise yıkılır. 1570'e gelindiğinde Lefkoşa tahkimatları hâlâ inşa aşamasındaydı; tahkimatları çevreleyen hendek henüz tam

²³⁵ BSB, 999/2Art.7.

²³⁶ Perbellini, *a.g.e.*, s. 9.

²³⁷ Hill, *a.g.e.*, s. 844-845.

anlamıyla işlevsel değildi ve dış sırt istinat duvarıyla kaplanmamıştı.²³⁸ Şehrin ortasından akan nehrin güzergahı değiştirilmiş ve şehrin çevresinden geçmesi sağlanmıştı.²³⁹ Tabyaların hepsi, beşgen şeklinde, içe doğru kıvrılan *orillon*'larla korunan içe gömülü yan cephe platformlarına sahipti ve birbirlerine 280 metre mesafededirler. Tabyaların çevresi 325 ve *face*'i ile *gorge*'u 125 metre uzunluğundaydı. Her biri 2000 piyade ile 4 top taşıyabilecek boyutlarındaydı ve tabyaların yanlarında, askerlerin güvenli bir şekilde seğirdim yoluna ulaşabilmesine olanak sağlayan kapılar bulunmaktaydı.²⁴⁰ Giulio Savorgnano, Kıbrıs haricinde Zara, Zante ile Candia tahkimatlarında ve 1593 senesinde Vincenzo Scamozzi ile Lefkoşa müstahkem şehriyle aynı şemada tasarlanan Palmanova tahkimatlarında çalışmıştır.²⁴¹ Harici tahkimatları, hendeği, tabyaları ve *radial* şehir planlaması ile Palmanova ideal bir Rönesans müstahkem şehri temsil eder. Giulio Savorgnano adada 9 ay çalıştıktan sonra çalışmaları Leonardo Roncone'ye teslim ederek adadan ayrılır.²⁴² Çalışmalarına 1570 senesinin ocak ayına kadar devam eden Roncone, birkaç ay içerisinde dört tabyayı ve iki tabya arasında kalan bedeni taş istinat duvarıyla kaplar ve diğer bedenleri yükselterek mahaldeki engelleri oradan kaldırır.²⁴³

3.3 Lefkoşa Kuşatması

1570 senesinin başlarında İstanbul'daki Venedik balyosunun Venedik Cumhuriyetine savaş ilan edildiğini bildirildi.²⁴⁴ Roma balyosu Francesco Gondola 1570 senesinin Mart ayında Osmanlı donanmasının Kıbrıs'a doğru yelken açmaya hazır olduğunu Papalık'a bildirdi. Kıbrıs'taki Venedik temsilcisi Lorenzo Bembo'nun ölümünün ardından bu göreve Girolamo Venier atandı; fakat Venier'in henüz adaya ulaşmamış olması dolayısıyla görev Nicolo Dandolo (1512-1570)'ya kaldı. Dandolo, kuşatma altındaki bir

²³⁸ Cobham, *a.g.e.*, s. 48; Coldstream, *a.g.e.*, s. 12; Perbellini, *a.g.e.*, s. gös. yer.; Christopher Duffy, *a.g.e.*, s. 195-196; Hill, *a.g.e.*, s. 846.

²³⁹ Giovanni Mariti, *Kıbrıs Adasına Yolculuk*, (Çev. Ali Çakıroğlu), Galeri Kültür Yayınları: Lefkoşa 2015, s. 32. Kıbrıs'a 1760 senesinde seyahat eden Giovanni Mariti, bahsi geçen nehrin artık tamamen kurduğunu aktarır. Bkz. gös. yer.

²⁴⁰ Perbellini, *a.g.e.*, s. 10. *Face*, beşgen tabyanın dışa bakan yüzü; *gorge*, tabyanın kale içine bakan sırtıdır. Hill, *a.g.e.*, s. 848.

²⁴¹ Christopher Duffy, *a.g.e.*, s. 35.

²⁴² Perbellini, *a.g.e.*, s. 10.

²⁴³ Hill, *a.g.e.*, s. 849.

²⁴⁴ Antonio Maria Graziani, *Kıbrıs Savaşı 1570-1571*, (Çev. Ali Çakıroğlu), Galeri Kültür Yayınları: Lefkoşa 2017, s. 39.

şehri idare edebilecek askeri deneyim ve beceriden yoksun, bu göreve elverişli bir kişi değildi.²⁴⁵ Venedik Cumhuriyeti'nin tarihçisi olan Paolo Paruta (1540-1598)'in aktardığına göre askeri tecrübe ve bilgi açısından adada yeterli görülen tek kişi milis kuvvetlerin komutanlığına atanmış olan Astorre Baglione'idi. İlk olarak, hatalı inşa edilmiş ve pek çok kusuru bulunan Mağusa müstahkem şehrinin kuşatılacağı düşünülmesi üzerine Baglione Mağusa'ya doğru yola çıktı.²⁴⁶ Baglione'nin de Lefkoşa'dan ayrılması üzerine Lefkoşa savunmasının kaderi tamamen Dandolo'nun ellerine kalmış oldu.

İstinat duvarlarının üst kısımlarının tamamlanmamış olması düşman tarafından yapılan top atışlarını etkisiz kılıyordu; çünkü güllerin toprağa gömülmesiyle tüm kuvvetleri soğruluyordu. Fakat bununla birlikte yoğun bombardıman sonucu hendeğe dökülen toprak, henüz hendeğin yeterince derin kazılamamış olması dolayısıyla düşmanın hendeği geçmesini kolaylaştırıyordu.²⁴⁷ Buna ek olarak gövde siperlerinin henüz yapılmamış olması müdafileri düşman ateşli silahlarına karşı kolay hedef haline getiriyordu.²⁴⁸ Tahkimatlar kusursuz bir simetriyle tasarlanmış olsa dahi bu tahkimatları düşmana karşı koruyabilecek yeterli asker mevcut değildi. Osmanlı ordusunun Mağusa yerine Lefkoşa'ya doğru yürüyüşe geçtiği öğrenilince kentte bir panik havası hâkim olur.²⁴⁹ Kentin barış zamanında toplam nüfusu 25.000 civarındayken, Osmanlı çıkarmasıyla birlikte kentin nüfusu 56.000 dolaylarına çıkar.²⁵⁰ Fakat bunlardan sadece 12.000 askerliğe elverişliydi ve bunların büyük bir kısmı da eğitim almamıştı. Bununla birlikte kentte ekili bir savunma yapılabilmesi için 20.000 askere ihtiyaç duyuluyordu. Öte yandan kentte kuşatmaya iki yıl boyunca dayanabilecek kadar erzak ve mühimmat ile 250 adet top bulunuyordu.²⁵¹ Fakat şehirde silah noksanlığı bulunuyordu ve askerler elde olan arkebüzlerin nasıl kullanılacağını bilmiyorlardı. Buna ek olarak komutanların pek çoğu yeterli deneyimden yoksundu ve düzenli İtalyan birliklerinin komutanlara karşı güvensizlikleri askerlerin dirayetini zedeliyordu.²⁵²

²⁴⁵ Barbero, *a.g.e.*, s.195, 199, 233, 273; Graziani, *a.g.e.*, gös. yer.; Roger Crowley, *İmparatorların Denizi: Akdeniz*, A.P.R.I.L. Yayıncılık: İstanbul 2014, s. 392-393.

²⁴⁶ Claude Deleval Cobham, *Excerpta Cypria: Kıbrıs Yazıları M.S. 23-1866*, Çev. Ali Çakıroğlu ve Vur Yektaoğlu, Galeri Kültür Yayınları: Lefkoşa 2012, s. 103.

²⁴⁷ Hill, *a.g.e.*, gös. yer.

²⁴⁸ Cobham, *Excerpta Cypria*, s. 85.

²⁴⁹ Cobham, *Excerpta Cypria*, s. 97-98.

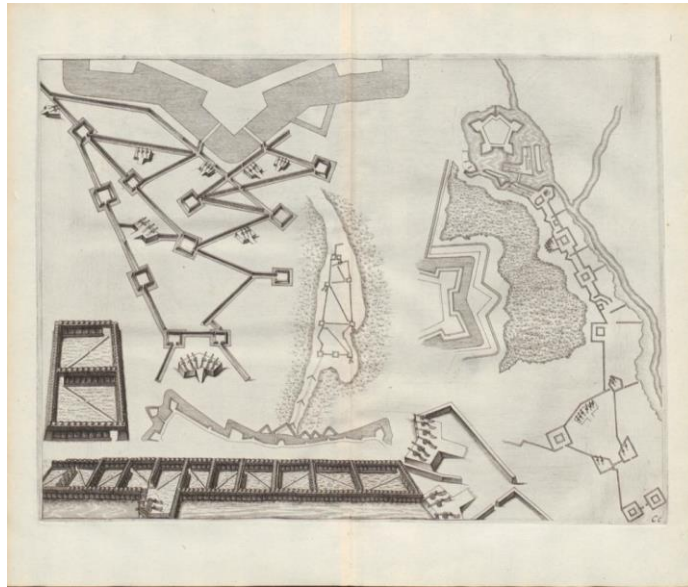
²⁵⁰ Barbero, *a.g.e.*, s. 271.

²⁵¹ Crowley, *a.g.e.*, s. 392.; Cobham, *Excerpta Cypria*, s. 126.

²⁵² Cobham, *Excerpta Cypria*, s. 99, 134.

27 Temmuz'da Lefkoşa önlerinde beliren Osmanlı ordusu, şehrin güney-doğusunda bulunan Eğlence bölgesine ordugâh kurdu ve şehre güneyden taarruz edilmesine karar verildi.²⁵³ Lala Mustafa Paşa'nın harekât planına göre; Kaptan Ali Paşa şehrin güneyinde, Anadolu Beylerbeyi İskender Paşa sağ tarafında, Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa doğusunda, Muzaffer Paşa şehrin sol tarafında, Derviş Paşa ile Canbulat Bey batısında maiyetlerindeki askerlerle birlikte mevzilendi.²⁵⁴ Ayın 30'undan itibaren şehrin çevresinde belirli tepeler üzerinde koruganlar kurulmaya başlandı. İlk korugan Podocatoro tabyasının karşısına, S. Marina olarak adlandırılan tepenin üzerine kuruldu. Daha sonra koruganlar sıçan yollarıyla birbirine bağlanır ve müstahkem şehre doğru yılankavi sıçan yolları kazılmaya başlandı. Oldukça sistemli bir şekilde kuşatılan Lefkoşa, bir müddet yoğun top atışına maruz kaldıktan sonra, top atışlarının tahkimatlara karşı etkisiz kaldığının görülmesi üzerine, tabyaların altına lağımlar kazılıp havaya uçurmak üzere toprak sürme planı devreye sokuldu.²⁵⁵ Şehrin dışında tüm bu istihkâmcılık faaliyetleri yürütülürken, şehirdeki asker sayının yetersiz olması nedeniyle neredeyse hiç huruç hareketi yapılmadı.²⁵⁶ Bu nedenle Osmanlı ordusu pek bir tehlikeyle karşılaşmadan istihkâmlarını hızla kurabildi.

*Şekil XXII: Kuşatmaların nasıl icra edilmesi gerektiğine dair Dögen'in planı.*²⁵⁷

²⁵³ Dündar, *a.g.t.*, s. 49.

²⁵⁴ Dündar, *a.g.t.*, gös. yer.; Fedai, *a.g.e.*, s. 13.

²⁵⁵ Cobham, *Excerpta Cypria*, s. 85, 87,88, , 138. 16. yy. Kuşatmalarında kullanılan yöntemler için bkz. Veysel Göger, *ag.t.*; Dündar, *a.g.t.*, s. 51.

²⁵⁶ Cobham, *Excerpta Cypria*, s. 99.

²⁵⁷ NEBIS, 002160124.

Lefkoşa'yı topçu destekli topyekûn taarruzla ele geçirmeyi planlayan Lala Mustafa Paşa, Macaristan kuşatmasında tecrübe kazanmış komutan ve danışmanlarına kulak asmadı ve neticede verilen büyük kayıplara rağmen taarruz başarısız oldu.²⁵⁸ Yoğun bombardımana karşı şehrin tahkimatlarında gedik açılmaması üzerine Lala Mustafa Paşa tüm beylerbeyi, sancak beyi ve ağaları toplantıya çağırarak ‘*’Bunca zamandır bu çetin kalenin yıkılması uğruna elden gelen yapıldığı, çok emek harcadığı halde içine girebilecek bir yer açılmadığı herkesin malûmu olmuştur; acaba bunun alınmasına çare nedir?’*’ demiştir.²⁵⁹ Bunun üzerine ‘*’Bu kalenin acayip şekli ve ayırksı yapısı günümüz mühendislerinin akıllarına şaşkınlık verecek kertede olup, burçlarıyla hisarları ve öbür duvarları sade bir kat taş ile yapılmıştır. İç taraflarından duvarların yüksekliğince dağlar gibi topraklar yığılıp öylesine destek sağlanmıştır ki atılan top gülleleri ancak kendi oylumu kadar delik açıp toprağa düştüğü için, kaleyi yıkmak bir yana belki sağlamlaştırılmasına hayli yaradığı, açıktan açığa hepimizin malûmu olmuştur. Bu türden kalelerin top ile döğülerek alınmasına emek harcamanın zaman yitiminden başka birşeye yaramadığı kaç kere denenip görülmüş bir meseledir; o halde bu işin çaresi, elbirliğiyle toprak sürmeğe girişmekte yatar’*’ cevabı gelmiştir.²⁶⁰

Top atışlarının tahkimatlara karşı etkisiz kalması üzerine sıçan yolları hendeğin dış sırtına kadar uzatıldı. Hendeğin içerisine ulaşmayı başaran Osmanlı istihkâmcıları, tabyaların yan cephe açılarından yapılan top atışlarını engellemek için hendeğin içerisinde istihkam çalışmalarına başladılar. Hendeğin de Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmesiyle şehrin düşüşü daha da yaklaşmıştı. Constanzo ve Podocatoro tabyasını hendek cephesini tamamen ele geçiren Osmanlı kuvvetleri, ani bir saldırıyla Constanzo tabyasını ele geçirdi; fakat takviye edilen Venedik kuvvetleri bu saldırıyı geri püskürttü. Tabyaların yan cephe açılarının kesilmesiyle hendekteki kuşatanları uzaklaştırabilmek için geriye kalan tek çare huruç harekâtı oldu. Böylece, Osmanlı istihkâm ve toplarını tahrip etmek için 15 Ağustos günü bir huruç harekâtı yapılmasına karar verildi. 1000 kişilik bir piyade kuvvetiyle girişilen ani huruç harekâtıyla Osmanlı kuvvetleri istihkâmlardan uzaklaştırıldı ve iki korugan ele geçirildi. Fakat piyadeleri destekleyecek

²⁵⁸ Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul 2014, s. 94.

²⁵⁹ Fedai, *a.g.e.*, s. 129; Dünder, *a.g.t.*, s. 51.

²⁶⁰ Fedai, *a.g.e.*, s. gös. yer.

olan süvarilerin şehirden çıkışına izin verilmemesi üzerine, huruç harekâtına çıkan piyadeler kısa sürede toplanan Osmanlı kuvvetleri tarafından bozguna uğratıldı.²⁶¹ Osmanlı kuvvetlerinin istihkâmcılık faaliyetleri sürerken, Venedikliler kuşatmanın yoğunlaşmış olduğu Podocatoro ile Constanzo tabyalarının üzerine, tabyalar ile bedenin birleştiği boyun daraltılar ve *retirata*²⁶² olarak bilinen iç istihkâm kurdular.²⁶³ Hasar almış beden ve tabya üzerindeki siperler, kuşatılanlar kolay hedef haline geldi. Bu nedenle harap haldeki tabyaların ve beden üzerindeki seğirdim yerinin iç kısımlarına geniş bir hendek kazıldı ve hendeğin arka kısmı da yeni bir setle tahkim edildi.²⁶⁴ Buna ek olarak bir de *kavalier* yani yükseltilmiş atış platformu kuruldu fakat bu platform pek işe yaramadı, çünkü Osmanlı bataryaları hali hazırda ateş gücü üstünlüğünü sağlayan hâkim noktalara konuşlandırılmıştı. Bu esnada henüz toplu bir hücumla kalkılmaksızın Venedik pozisyonlarının direnci denendi. Lala Mustafa Paşa, ittifak kuvvetlerinin durumu ve konumu konusunda net bir resim ortaya çıkmadan toplu taarruza kalkmaktan çekindi. Ağustos ayının ortalarında ittifak kuvvetlerine dair bilgi toplamak üzere 100 kadar kadırgayla batıya yelken açan Piyale Paşa, Venedik donanmasının salgın hastalık nedeniyle hareket edemeyecek halde olduğu ve İspanyol donanmasının onlara katılması beklendiği bilgisini getirdi.²⁶⁵ Böylece tüm endişeleri ortadan kalkan Lala Mustafa Paşa, üçüncü toplu taarruzda kullanılmak üzere Piyale Paşa'dan takviye kuvvetleri göndermesini istedi ve 9 Eylül Cumartesi sabahı toplu taarruz emri verdi. Aynı anda dört tabyaya birden taarruza kalkan Osmanlı kuvvetleri Constanzo, Avila ile Tripoli tabyalarından geri püskürtüldü; fakat Podocatoro tabyasını ele geçirdi. Podocatoro'daki iç istihkâmın da ele geçirilmesiyle Venedik savunma hattı yarıldı ve Venedik hatlarında korku ile panik hüküm gezmeye başladı. Komşu tabyalar ve bedeni müdafiler,

²⁶¹ Graziani, *a.g.e.*, s. 46-48; Cobham, *Excerpta Cypria*, s. 85, 88-89, 99-100, 108-109, 140. Piri, *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*'ında, huruç harekâtına çıkan Venedik asker sayısının 2000-3000 civarında olduğunu dile getirir: "Ve'l-hâşıl, küffar-ı hâkisâr giriftâr-ı envâ'-ı miñnet ve âzurde-i aşnâf-ı nekbet vâki' olup bi'lâhır qarâra mecâl ve sükûna ihtimâli kalmayıcak, bi'zarûri tereşşuh edüp vaqt-ı duhâ-i kübrâda uğrın çapudan müsellâh ve zırh-püş iki üç biñ miqdârı melâ'in-i nekbet-furûş taşra çıkup ol hâlde sancak-ı nuhüset-nişân ve tûğ-ı bî-fürûğ-i kabâhat-fişânların burc-ı kal'adan gösterüp kendüler bi'l-ittifâk ba'zı atlu ve ba'zı yayak karaman meterisi üzerine hücum êtdükde;" Bkz. Fedai, *a.g.e.*, s. 14.

²⁶² *Retirata* veya Pisa çifte seti, ilk kez karşımıza 1494 senesinde Floransa hakimiyetinden kopan ve 1500 senesinde Floransa'nın yardımına koşan Fransızlar tarafından kuşatılan Pisa kentinde karşımıza çıkar. Surlarda gedik açmayı başaran Fransızlar, hücumla kalkarak surlara çıkarlar; ancak surlara çıktıkları zaman yeni bir hendek ve siper setiyle ile karşılaşılır. Bunun üzerine Fransızlar geri çekilerek kuşatmayı kaldırırılar. Bkz. Christopher Duffy, *a.g.e.*, s. 15.

²⁶³ Cobham, *Excerpta Cypria*, s. 89,106, 141; Dündar, *a.g.t.*, s. 50-51.

²⁶⁴ Graziani, *a.g.e.*, s. 48.

²⁶⁵ Barbero, *a.g.e.*, s. 276.

üzerlerine açılan çapraz ateş sonucunda şehrin merkezine doğru geri çekilmeye başladı ve 45 günlük kuşatmanın sonunda şehir Osmanlı kuvvetlerinin eline geçti.²⁶⁶ Lefkoşa'nın fethedilmesinin ardından, Muzaffer Paşa komutasında 4.000 piyade ve 1.000 süvariden oluşan bir kuvvetin Lefkoşa'da garnizon olarak bıraktıktan sonra 17 Eylül'de Mağusa'ya doğru harekete geçen Lala Mustafa Paşa, 21 Eylül'de şehirden 3 mil uzakta bulunan Pamodamo'da ordugâh kurdu.²⁶⁷

Lefkoşa kuşatması dayanması gerekenden çok daha erken bir sürede sonuçlanarak Osmanlı Kuvvetlerinin eline geçti. Çağdaşları tarafından dünyanın en güzel ve en iyi tahkim edilmiş kentlerinden biri olarak görülen Lefkoşa'nın bu kadar erken düşmesine sebep olan pek çok etmen vardı.²⁶⁸ İlk olarak kuşatma başladığı zaman tahkimatların, özellikle de hendeğin henüz tamamlanmamış olması Osmanlı kuvvetleri için büyük avantaj sağlamıştı. Şehri müdafaa etmeye yeterli askerin olmayışı, elde bulunan milislerin büyük bir kısmının eğitimsiz ve disiplinsiz olması ile silah yetersizliği, sonucu müdafilerin aleyhine değiştiren diğer etmenlerdi. Bununla birlikte şehirde baş gösteren dizanteri salgını da garnizonu büyük oranda etkilemişti. Bunların ötesinde Lefkoşa'nın beklenenden daha erken bir sürede düşmesinin en büyük sebebi muhakkak müdafiler tarafından yapılan stratejik ve taktiksel hatalardır. Çıkarma öncesinde milis kuvvetlerin dağıtılması ve Osmanlı kuvvetleri adaya çıkarma yaptığı zaman milis kuvvetlerin alelacele yeniden göreve çağrılması, düşman kuvvetlerin yerel iâşe kaynaklarına erişiminin engellenmesinin başarılammaması gibi stratejik hataların yanısıra kuşatma esnasında yapılan ciddi taktik hatalar şehrin düşüşünü hızlandırmıştı. Müdafiler tarafında bu koşullar geçerli olsa dahi, kuşatmaların Osmanlı Devleti cenahında başarı ile sonuçlanmasında, Osmanlı kuvvetlerinin kuşatma kabiliyeti ve özellikle lojistik becerisinin oynadığı büyük rolün göz ardı edilmemesi gerekir.²⁶⁹

Kuşatma esnasında müdafilerden bir istihkâmcı olan Gio. Sozomeno, kentin eğer iyi bir hükümeti ve yeterince büyük bir ordusu olsaydı daha uzun süre dayanabileceğini, bunun ötesinde eğer yeterli kuvvet bulunsaydı düşmanla çıkarma esnasında açık arazide karşılaşmanın, düşmanın planlarını değiştireceğini dile getirir. Sozomeno, şehirdeki süvarilerin kuşatmanın gidişatını değiştirmeye yeterli olduğunu, eğer bunlar Osmanlı

²⁶⁶ Cobham, *Excerpta Cypria*, s. 86, 90, 101, 110-111, 142-143; Dünder, *a.g.t.*, s. 54-55.

²⁶⁷ Cobham, *Excerpta Cypria*, s. 93; Graziani, *a.g.e.*, s. 53; Dünder, *a.g.t.*, s. 63.

²⁶⁸ Barbero, *a.g.e.*, s. 273.

²⁶⁹ Gezer, *a.g.t.*, s. 101-111.

taarruzu esnasında kanatlardan hücumla kalkmış olsalardı son taarruzun geri püskürtülebileceğini aktarır.²⁷⁰ Dominikan papazı olan Angelo Calepio'nun aktardığına göre ise şehirde iki yıllık kuşatmaya dayanacak erzak ve mühimmat bulunuyordu; fakat kötü yönetim, kargaşa ve komutanların yaptıkları hatalar kentin kaçınılmaz sonunu getirmişti.²⁷¹

3.4 Mağusa Müstahkem şehri

Latince de Famagusta olarak adlandırılan Mağusa kentinin Yunancası, kuma gömülü anlamana gelen Αμμόχωστος'tur.²⁷² Venedik hakimiyeti döneminde adanın en önemli liman kenti olan Mağusa, adanın doğusunda yer almaktadır. Doğu ile Batı ticaretinde köprü konumunda olan kent XIV. yüzyılda oldukça zengin bir ticaret merkeziydi.²⁷³ Ticari ve ekonomik önemi yüzyıllar boyunca süren Mağusa, idaresi için İtalyan ticaret kolonilerinin birbirleriyle ciddi rekabet içinde olduğu bir kentti. 1373'de kentin hâkimiyetini ele geçiren Cenevizliler, buraya 90 yıl boyunca hüküm sürdüler. Ceneviz işgali öncesi, Lüzinyan döneminde kent muhtemelen sadece limanında bulunan bir kuleyle korunan tahkim edilmemiş bir mevkiydi. Kentteki ilk tahkimat izleri 1211'e kadar gitmektedir. 1310 senesinde bugün Othello Kalesi olarak adlandırılan kalenin inşasına başlanır. İlk kentsel tahkimat çalışmaları ise 1310'da yapılmaya başlandı. Burada bir hendek kazıldı ve kale ile liman kulesi birbirine bağlandı. Kentin tahkim edilmesi iki açıdan önemliydi. Birincisi yağmacı korsanlara karşı savunma sağlamak için kıyı tahkimatlarına ihtiyaç duyulması, diğer ise adanın en önemli limanı olması dolayısıyla kente hâkim olmak isteyenlere karşı kara tahkimatlarına ihtiyaç duyulmasıydı.²⁷⁴ Mağusa Cenevizlilerin elindeyken 1464'e kadar birkaç kez Lüzinyanlar tarafından geri alınmak için kuşatıldı; fakat bu kuşatmalar başarısız oldu. En nihayetinde Venedik'in Lüzinyanların yardımına koşması üzerine şehir yeniden Lüzinyanların eline geçti. Lüzinyan Kralı II. James Venedikli Catherine Cornaro ile

²⁷⁰ Cobham, *Excerpta Cypria*, s. 90-91.

²⁷¹ Cobham, *Excerpta Cypria*, s. 146.

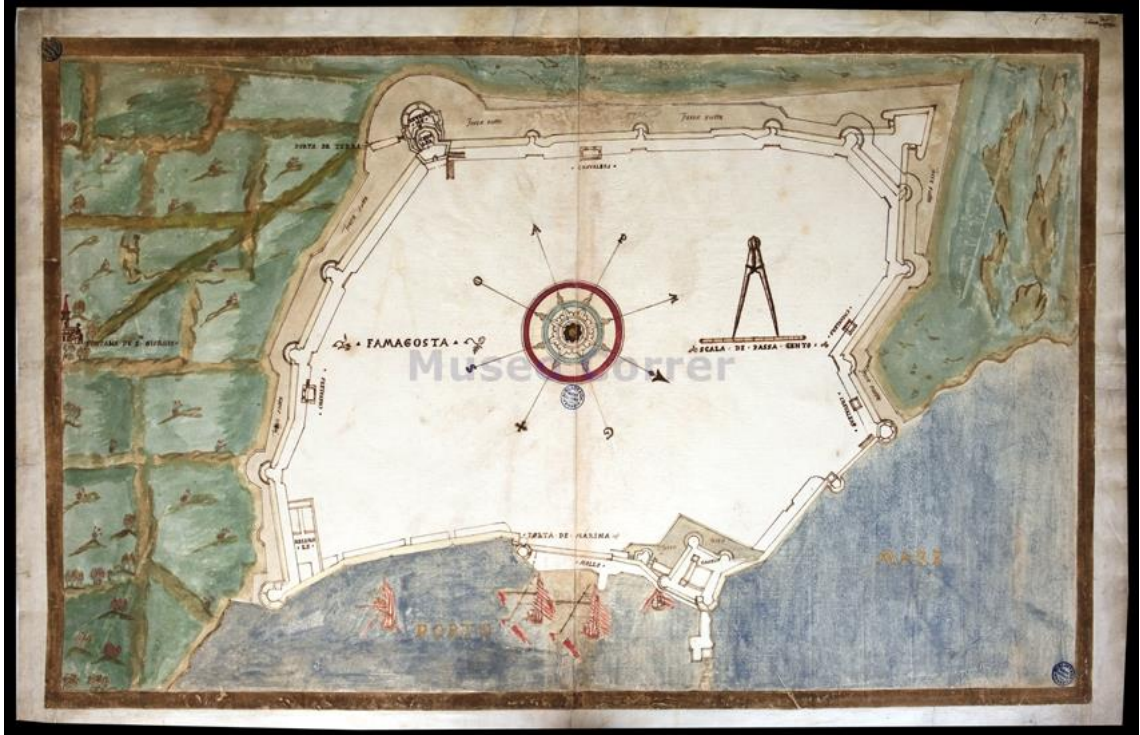
²⁷² Leontios Makhairas, *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled 'Chronicle'* (Ed. R. M. Dawkins), c. 2, Oxford University Press: Oxford 1932, s. 89.

²⁷³ Leontios Makhairas, *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled 'Chronicle'*, (Ed. R. M. Dawkins), c. 1, Oxford University Press: Oxford 1932, s. 80.

²⁷⁴ Gianni Perbellini, "La città fortificata di Famagusta", *Famagosta a Cipro* (Ed. Gianni Perbellini), Biblion Edizioni: 2011, s. 31-33.

evlenir ve James'in ölümünün ardından Cornaro tüm önemli pozisyonlara Venediklileri atadı. Daha sonra 1489 senesinde adayı Venedik Cumhuriyeti'nin idaresine verdi. Adanın hâkimi haline gelen Venedik Cumhuriyeti, XV. yüzyılda mükemmel bir müstahkem Orta Çağ kenti olan Mağusa'yı bir askeri ve ticari merkez haline getirerek, burçlu bir Rönesans kentine çevirdiler.²⁷⁵

*Harita II: 1557 tarihli Mağusa haritası.*²⁷⁶

1553'te adaya seyahat edip Mağusa kentini ziyaret eden J. Locke, Mağusa ile ilgili şu gözlemlerini aktarır: *'Burası çok güzel tahkim edilmiş bir şehir, adanın en güçlüsü ve en büyüğü. Surlar sağlam ve yeni. Başlıca dört istihkâmla güçlü bir şekilde koruyor ve bunlar arasında birbirine bakan kuleler bulunur. Bu surları Venedikliler yapmıştır. Ayrıca liman tarafında bir kale vardır ve liman zincirle kapatılmıştır. Şehrin biri kara, biri deniz olmak üzere sadece iki kapısı olup ister savaş ister barış olsun, şehirde yüzbaşılar, alt rütbeli subaylar, vali ve komutan dışında sürekli 800 asker ile kırk altı topçu bulunuyor.'*²⁷⁷ Locke'tan aşağı yukarı 10 yıl sonra Mağusa'yı ziyaret eden

²⁷⁵ Naciye Doratlı, *'La città Murata di Famagusta, Ieri ed Oggi'*, *Famagosta a Cipro* (Ed. Gianni Perbellini), Biblion Edizioni: 2011, s. 65-66.

²⁷⁶ MC, Cl. XLIVb n. 0471: *Cipro – Famagosta, 1557*. Çevrim içi erişim için bkz. <http://www.archiviodellacomunicazione.it/Sicap/ENG/Draws/943/?WEB=MuseiVE> (Son erişim: 12.05.2019)

²⁷⁷ Cobham, *Excerpta Cypria*, s. 74.

Pesarolu Elias, burasının çok büyük ve sağlam bir müstahkem şehir olduğu ile her daim 800 mevcudu olan bir garnizonla korunduğunu dile getirir.²⁷⁸ Mağusa'nın bir Orta Çağ gotik kalesinden en güzel Rönesans müstahkem şehir örneklerinden birine dönüşümü 1492'de başladı.²⁷⁹ Şehri çevreleyen bedenin ortalama yüksekliği 15-18 metre civarındadır ve 9 adet küçük daire burç, 3 daire burç ile kuzey batı köşesinde bulunan beşgen bir tabya ile tahkim edilmiştir. Şehir, tuf kayasına oyulan 25-35 metre genişlikte, 5-7 metre derinlikte ve dış sırtı muazzam bir istinat duvarıyla kaplanmış bir hendekle çevrilidir. Şehrin, deniz ve kara olmak üzere iki adet kapısı bulunur. Kara kapısı muazzam bir *ravelin* ile korunur. Kentin güneybatı köşesinde kara girişi olan Limasol kapısı bulunur. Limasol kapısı İçerisinde küçük bir şapel ve askerlerin konaklaması için alanlar bulunan oldukça detaylı ve büyük bir yapıdır. Kapının önüne daha sonra inşa edilen *ravelin* (yarım ay)'in, katlı ve kazamatlıdır, hendek seviyesinde lağımçılara karşı bariyeri bulunur ve bir köprü ile hendeğin dış sırtı üzerinde bulunan harici tahkimata bağlanır.²⁸⁰

1520'lere kadar şehirlerin yeni ateşli silahlara karşı nasıl bir askeri mimariyle savunulacağına dair pek çok belirsizlik mevcuttu. Mağusa'nın, değişen politik denge nedeniyle ortaya çıkan bu karmaşa içerisinde alelacele tahkim edilmesi, tahkimatların hali hazırda eski tarzda inşa edilmesiyle sonuçlanmıştı. Tahkimatlar yeni tahkimat teknolojisinin neredeyse her evresini yaşamıştır. Beden üzerindeki 9 küçük burç Orta Çağ ebatlarındaydı ve içerisinde sadece arkebüz veya küçük topların kullanılabileceği kazamatları bulunuyordu. Diğer daha büyük daire burçlar, kara kapısı önündeki *ravelin* ve son olarak şehrin kuzeybatı köşesindeki köşegen tabya tüm bu değişim sürecini gözler önüne sermektedir.²⁸¹ XVI. yüzyılın ortalarında, Mağusa kuşatma raporunu kaleme alan Nestore Martinengo'nun amcası olan Kont Hercules Martinengo Mağusa tahkimatlarını güçlendirmek üzere görevlendirilir. Martinengo'nun planına göre şehri çevreleyen bedenin arkası toprak yığılarak genişletilir ve beden üzerinde çeşitli noktalara *cavalier* yani yükseltilmiş atış platformları inşa edilir. Martinengo'nun görevlerinin bir tanesi Şehrin en zayıf noktası olan kuzeybatı köşesini tahkim etmektir. Şehrin kuzeybatı köşesinde inşasına başlanan köşegen İtalyan tarzı tabya 1562'de

²⁷⁸ Cobham, *Excerpta Cypria*, s. 78.

²⁷⁹ Hill, *a.g.e.*, s. 853.

²⁸⁰ Perbellini, *a.g.m.*, s. 38-39, 50-51.

²⁸¹ Perbellini, *a.g.m.*, s. 42-45, 59.

tamamlanır.²⁸² Kazamatlı *Rondelle* 'ler top ateşlendiği zaman içerisinin duman dolması ve oldukça gürültülü olmasına ek olarak yapısal özelliklerinden dolayı kör açılara mahal vermektedir. Bu durum daire burçlara yerleştirilen topların yeterli ateş gücünü sağlayamamasına neden oluyordu. Beşgen olarak tasarlanan Martinengo tabyasının orillon'larla korunan içe gömülü alçak yan cephe atış platformlarının üzerinde tavan bulunmamaktadır. Düşman bombardımanı durumunda toplar geride kalan kazamatlı platformlara çekilebilir. Martinengo tabyasının üzerinde bir de yükseltilmiş atış platformu bulunur.²⁸³

Lefkoşa kenti, Lüzinyanlardan kalma Orta Çağ tahkimatları yıkılıp tamamen yeni bir savunma konseptiyle tahkim edilirken Mağusa, mevcut Orta Çağ tahkimatları düzenlenerek yeni tarzda tahkim edilir. Bu durumda Lefkoşa ve Mağusa tahkimatlarında Machiavelli'nin önerdiği inşa metotlarının ikisinin gözlemlendiğini söylemek mümkündür. Muhtemeldir ki bu durumun en büyük sebebi, Lefkoşa ve Mağusa'nın coğrafi koşullarıdır. Lefkoşa Mağusa'ya oranla görece daha düz bir zemin üzerinde bulunur ve Lefkoşa'nın yumuşak toprak zeminin aksine Mağusa sert bir tüf kayası üzerinde bulunur. Mağusa'nın sert kayalık bir zemin üzerinde bulunması şehrin savunmasına avantaj sağlayan bir durum teşkil etmektedir. Keza zeminin sert yapısı, düşmanın tahkimatların altına lağım kazmasını oldukça güç kılmaktadır.²⁸⁴ Ascanio Savorgnano, 1562 senesinde Mağusa tahkimatlarının durumunu konu alan raporunu tamamlar. Bu rapora göre, 12 *rondelle* yani daire burç ne düşmanın ateşli silahlarına karşı durabilecek ne de üzerlerine top yerleştirilebilecek boyutlardadır. Beden aşağı yukarı aynı kalınlıktadır; fakat yeterince yüksek değildir. Şehrin tek modern tabyası ise iyi bir istinat duvarı olmasına karşın yeterince sağlam değildi, çok küçüktü ve çevre bölgeyi yeterince iyi ateş altına alamamaktaydı. Hendeğin dış sırtı kimi yerlerde bedenden daha yüksekti ve bu da düşmanın müdafilere görünmeden şehre kolayca yaklaşabilmesine neden oluyordu. Limanı gözetleyen kale iyi bir durumdaydı. Şehirde çok az su vardı ve çevresi sağlıksız bataklıklarla doluydu.²⁸⁵ Bu durum kuşatan ordunun oldukça kolay bir şekilde salgın hastalıklarla yüzleşebileceği anlamına gelmekteydi.²⁸⁶

²⁸² Hill, *a.g.e.*, s. 858.; Martinengo Tabyası olarak adlandırılan tabyanın kimin tasarımı olduğuna dair tartışmalar için bkz. Hill, *a.g.e.*, s. 858-860.

²⁸³ Perbellini, *a.g.e.*, s. 58-59.

²⁸⁴ Barbero, *a.g.e.*, s. 312.

²⁸⁵ Perbellini, *a.g.e.*, s. 45; Hill, *a.g.e.*, s. 860-861.

²⁸⁶ Crowley, *a.g.e.*, s. 367.

Eylül ayında kuşatılan Mağusa 13 gün boyunca bombalanır; fakat kısa sürede sonuç alınamayacağı ve kentin ancak sistemli bir kuşatmayla alınabileceğinin görülmesi ile sefer mevsiminin geçmekte olması üzerine kuşatma kaldırılarak kent ablukaya alındı. Yaklaşan kış mevsimi ile toplanmakta olan ittifak donanmasının yarattığı endişe ile Mağusa limanını ablukada bırakmaya yetecek kadar sayıda kadirga bırakıldı ve Piyale Paşa 7 Ekim’de filoyla birlikte adadan ayrıldı. Böylece Mağusa kuşatması bir sonraki yılın ilkbahar mevsimine kaymış oldu. Bu esnada 16 Ocak’ta Kandiye’den hareket eden Marco Quirini komutasındaki ihtiyat kuvvetleri, Mağusa körfezine vardıklarında limanı ablukaya alan kadirgaları tuzağa düşürerek üç tanesini batırdılar. Böylece limana girip demir atan Venedik gemileri resmi kayıtlara göre 1319 asker, 6565 düka, 46 parça top teçhizatı ile 1400 fiçı barut ile kenti takviye etti.²⁸⁷ İlk bahar mevsiminin gelmesiyle kuşatma yeniden başladı. Şehre güneyden yaklaşma planlanır ve kış boyunca süren istihkam çalışmaları büyük bir hız kazandı. Çok sayıda istihkamcının çalıştığı kuşatmada kazılan paralel sıçan yolları, muhasara siperleri Osmanlı lağımcılığının doruk noktasıdır. Oldukça kanlı ve zorlu geçen seksen iki günlük bir kuşatmanın ardından şehir teslim oldu.²⁸⁸

²⁸⁷ Barbero, *a.g.e.*, s. 312-315.

²⁸⁸ Uyar, Erickson, *a.g.e.*, s. 94-95.

SONUÇ

Ateşli silahların takdimi kuşatma savaşlarının rengini değiştirir. XV. yüzyıldan itibaren, Batılı bilim çevreleri karşılaştıkları yeni siyasi, hukuki ve teknik konulara çözüm bulmak için Roman ve antik Yunan eserlerine yönelirler. Roma talim usullerinin yeni savaş aletleri ve taktiklerine uyarlanmasına yönelik ortaya çıkarılan talimnameler, Rönesans savaş literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Böylece tahkimat teknolojisine dair risalelerde, XVI. yüzyıl boyunca giderek daha sistemli bir çalışma seyri gözlemlenebilir. Daha iyi bir savunma sistemi oluşturulabilmesi için şehirler Roma kamp planları örnek alınarak tasarlanmaya başlandı. Kaleleri ve şehir surlarını kısa sürede yerle bir etmeyi başaran ateşli kuşatma silahlarının yıkıcı etkisine karşı tepki olarak trace italienne ortaya çıkmıştır. İlk örneklerine İtalya da rastladığımız ve trace italienne olarak adlandırılan yeni tarz tahkimatlar, XVI. yüzyıl boyunca gelişmeye devam etmiştir. Şehirlerin daha iyi bir şekilde savunulabilmesi için daha sistemli tahkimatların inşası, kentsel yaşantının da giderek daha sistemli hale gelmesiyle sonuçlanmıştır. Neticede inşa edilen yeni tahkimatların işlevselliği, şehir içerisindeki kuvvetlerin bir yakadan diğerine ne kadar hızlı intikal edebilmelerine bağlıdır.

Top atışlarına karşı dayanıklı tahkimatlar XVI. yüzyıl boyunca evrimsel bir süreç takip etmektedir. Bahsi geçen dönemde Avrupa'da ortaya çıkan risale külliyatında gözlemlenebilen bu sürecin neredeyse tüm aşamalarını, Lefkoşa ve Mağusa tahkimatlarında görmek mümkündür. Machiavelli'nin modern bir müstahkem mevkiinin nasıl inşa edilmesi gerektiğine dair önerilerinin ikisini de bu yerlerde görebiliriz. Lefkoşa Venedikliler tarafından yeniden tahkim edileceği zaman, mevcut Orta Çağ tahkimatları ve yeni planlanan tahkimatların dışarısında kalacak olan tüm binalar yıkıldı. Yıkımın ardından şehir, içe gömülü korunaklı yan cephe platformları bulunan İtalyan tarzı 11 tabya ile tahkim edildi. Her biri birbirine eşit mesafede olan tabyalar şehrin her yerinde aynı etkili savunmayı sunacak şekilde yerleştirildi. Neticede Lefkoşa, ilk trace italienne prototiplerinden biri olarak karşımıza çıkar. Mağusa'da ise mevcut tahkimatlar yeniden düzenlenerek yeniden tahkim etme işlemi yapıldı. Buna göre Kara kapısı önüne yarım ay şeklinde bir ravelin inşa edildi ve kentin en zayıf noktası olduğu düşünülen Kuzey-batı cephesine Martinengo adında, çok köşeli geniş bir

tabya inşa edildi. Martinengo tabyası Lefkoşa'daki tabyalardan farklıdır. Lefkoşa'daki tabyalar geniş açılı inşa edilen ilk tip İtalyan tarzı tabyalarken, Mağusa'daki Martinengo tabyası dik açılı daha geniş olan tabyalardandır. Mağusa'da, Martinengo tabyası ve ravelin ile kara kapısı haricindeki burçlar kazamatlı daire burçlardır. Buna ek olarak şehrin güney cephesindeki beden üzerinde yükseltilmiş atış platformları bulunur.

XVI. yüzyılın dördüncü çeyreğine geldiğimizde ilk tam teşekküllü örneklerini görmeye başladığımız yeni tarz tahkimatlar, her ne kadar müdafiler tarafından ele geçirilmez ve aşılmaz görülse de Lefkoşa örneğinde gördüğümüz gibi beklenenden çok daha erken sürede düşebilmektedir. Çağdaşları tarafından düzensiz bir müstahkem şehir olarak tanımlanan Mağusa bir yıla yakın direnirken İtalyan tarzı tahkimatların ilk prototiplerinden biri olan Lefkoşa, Osmanlı kuvvetleri tarafından kuşatılıp iki aya yakın sürede ele geçirildi. Lefkoşa ve Mağusa örneklerinin bize gösterdiği üzere bir şehrin kuşatma karşısındaki dayanıklılığı tek başına tahkimatlarının durumuna bağlı değildir. Lefkoşa kuşatmasından sağ kurutulmayı başaran pek çok müdafinin de aktardığı üzere şehrin düşmesindeki ana faktör yapılan taktiksel hatalardır. Mağusa'nın daha sistemsiz bir şekilde tahkim edilmemiş olmasına rağmen daha uzun bir süre dayanması müdafilerin yüksek moral ve savaş azmine bağlıydı. Buna ek olarak şehir henüz abluka altındayken bir miktar ihtiyat kuvveti limana giriş yaptı. Venedik'ten gelmesi beklenen ihtiyat kuvvetlerinin gelmeyeceğinin kesinleşmesi üzerine, müdafiler uzun süren kuşatmanın ardından teslim olmaya karar verdi. Bu dönemde henüz olgunlaşma aşamasında olan yeni tarz tahkimat teknolojisinin esas amacı düşmanı olabildiğince oyalayıp ihtiyat kuvvetlerine toplanmak için zaman kazanmaktır. Bununla birlikte bir şehir ne kadar iyi tahkim edilmiş olursa olsun, ihtiyat kuvvetlerinin gelmemesi durumunda genellikle düşer.

Bu çalışmada, yeni tarz tahkimat teknolojisinin Osmanlı kuşatmalarına etkisi kapsamında incelenen örnekler, beklenenin aksine sonuç vermiştir. Sil baştan inşa edilen Lefkoşa'nın iki aydan kısa bir sürede düşmesi ve Mağusa'nın bir yıla yakın direnmesinin, çalışma kapsamında incelenen süre zarfı ve örneklerde, tahkimat teknolojisinin kuşatma savaşlarının sonucuna sınırlı bir etkisinin olduğuna işaret eden önemli delillerden biri olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

A. Yayınlanmamış Kaynaklar

KKTC Cumhurbaşkanlığı Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne

Nadir Eserler

N268.

B. İnternet Kaynakları

Bayerische Staatsbibliothek, München

999/2Art.7: Daniel Specklin, *Architectvra Von Vestungen: Wie die zu vnsern zeiten mögen erbawen werden, an Stätten Schlössern, vn[d] Clussen, zu Wasser, Land, Berg vn[d] Thal, mit jren Bollwercken, Caualliren, Streichen, Gräben vnd Leuffen, sampt deren gantzen anhang, vnd nutzbarkeit, auch wie die Gegenwehr zu gebrauchen, was für Geschütz dahin gehörig, vnnd wie es geordnet, vnd gebraucht werden soll, alles auß grund vnd deren Fundamenten ; Sampt den Grund Rissen, Visierungen, vnd Aufzügen,* 1589. Çevrim içi erişim için bkz. https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11053751_00005.html (Son erişim: 11.05.2019)

BV043531747: Ferdinando Bartelli, *Cyprus Insula*, 1560. Çevrim içi erişim için bkz. <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0010/bsb00106737/images/> (Son erişim: 12.05.2019)

Rar. 2156: Etliche vnderricht zu befestigung der Stett Schlosz vnd flecken, 1527.
Çevrim içi erişim için bkz. <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0008/bs/b00084366/images/> (Son erişim: 10.05.2019)

Boston Public Library, Boston

G.573 .M18Ar no.1: Niccolo Machiavelli, The Arte of Warre, 1573: Çevrim içi erişim için bkz. <https://archive.org/details/arteofwarre00mach> (Son erişim: 10.05.2019)

Museo Correr

XLIVb n. 0471: *Cipro – Famagosta*, 1557. Çevrim içi erişim için bkz. <http://www.archiviodellacomunicazione.it/Sicap/ENG/Draws/943/?WEB=MuseiVE> (Son erişim: 12.05.2019)

Network of Libraries and Information Centers in Switzerland

002160124: Matthias Dögen, *Matthiae Dögens heutiges Tages übliche Kriges Baukunst : mit vilen ausserläsenen, so wol alten als neuen Geschichten bewähret und mit den vornämsten Fästungen der Christenheit lehr-bilds-weise aussgezietet*, 1648.
Çevrim içi erişim için bkz. <https://www.e-rara.ch/zut/content/pageview/2156342> (Son erişim: 10.05.2019)

Sächsische Landesbibliothek–Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, Dresden

Verzeichnis der Drucke 17. Jhd. (VD 17)

264654064: *Fortificatio, Das ist: Künstliche und wolgegründte Demonstration un[d] Erweisung/ wie und welcher Gestalt gute Festungen anzuordnen/ un[d] wider den Feind ... zu versichern ... / Durch I. Erard De Bar-Le Duc, Kön. May. in Franckreich Ingeniern ... in Frantzösischer Sprach beschrieben/ Itzt aber ... in Hochteutscher Sprach*

an Tag geben/ und mit schönen Kupfferstücken geziehret/ durch Weilandt Dietrichs de Bry hinderlassene Wittib und zween Söhne [Katharina de Bry; Johann Theodor de Bry; Johann Israel de Bry], 1604. Çevrim içi erişim için bkz. <https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/df/7633/1/> (Son erişim: 10.05.2019)

Staats- und Stadtbibliothek Augsburg

4 Gs 2359 -140: Aigentlicher Bericht, Wie es mit übergebung der gewaltigen Statt Famagosta inn ... Ziggern ... ergangen ist, 1571.

Yale University Library, New Haven

Beinecke Rare Book and Manuscript Library

Gnv45 Bg572S: *The true report of all the successe of Famagosta, of the antique writers called Tamassus, a citie in Cyprus: Englished out of Italian*, 1572. Çevrim içi erişim için bkz. <https://brbl-zoom.library.yale.edu/viewer/1453051> (Son erişim: 10.05.2019).

C. Yayınlanmış Kaynaklar

Alexandre Dumas, *Sainte-Hermine Şövalyesi* (Çev. Haldun Bayrı), İş bankası Kültür Yayınları: İstanbul 2016.

Claude Deleval Cobham, *Excerpta Cypria: Kıbrıs Yazıları M.S. 23-1866*, Çev. Ali Çakıroğlu ve Vur Yektaoğlu, Galeri Kültür Yayınları: Lefkoşa 2012.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) <Özet-Transkripsiyon-İndeks>, C. I-II, Ankara, 1996.

GRAZIANI, Antonio Maria. *Kıbrıs Savaşı 1570-1571*, (Çev. Ali Çakıroğlu), Galeri Kültür Yayınları: Lefkoşa 2017.

Leontios Makhairas, *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled 'Chronicle'* C. 1, 2, (Ed. R. M. Dawkins), Oxford University Press: Oxford 1932.

Lodovico Ariosto, *Orlando Furioso in English, Heroical Verse by John Haringto*, (Çev. Thomas Cockson), 1591.

D. Diğer Kaynaklar ve İncelemeler

ÁGOSTON, Gábor. Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları (Haz. Kahraman Şakul), İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul 2015.

AKDİKMEN, Resuhi. *Langenscheidt's Standard Dictionary of the English and Turkish Languages: Second Part*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2001.

ALLMAND, Christopher. "Yeni Silahlar, Yeni Taktikler (1300-1500)", (Çev. Füsun & Tunç Tayanç), *Cambridge Savaş Tarihi* (Ed. Geoffrey Parker), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 93-125.

ARICÓ, Nicola. 'Die Rezeption der Schriften Polybius' und Machiavellis in den Architekturtraktaten von Dürer bis Palladio', *Festungsbau* (Ed. Bettina Marten, Ulrich Reinisch, Michael Korey), Lukas Verlag, Düsseldorf, 2012, s. 36-66.

- AYDIN, Mahir. "Kaleler", *Dünya Savaş Tarihi: Osmanlı Askerî Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918* (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş yayınları, İstanbul, 2013, s. 11-33.
- AYDIN, Mahir. *Vidin Kalesi: Tuna Boyundaki İnci*, Ötüken: İstanbul 2015
- BACHRACH, Bernard S. "Roma'nın Surlarında (300-1300)", (Çev. Füsun & Tunç Tayanç), *Cambridge Savaş Tarihi* (Ed. Geoffrey Parker), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s69-92.
- BARBERO, Alessandro. *İnebahtı: Üç İmparatorluğun Savaşı*, (Çev. Erdal Turan), Alfa, İstanbul, 2017.
- BEAN, Richard. "War and the Birth of the Nation State", *Journal of Economic History*, nu. 33, 1973, s. 203-221.
- BEVILACQUA, Marco Giorgio. "The Conception of Ramparts in the Sixteenth Century: Architecture, 'Mathematics', and Urban Design", *Nexus Network Journal* 9, C. 9 nu. 2 2007, s. 249-262.
- BLACK, Jeremy. *A Military Revolution? Military Change and European Society 1550-1800*, Macmillan, London, 1991.
- COLDSTREAM, Nicola. *Nicosia-Gothic City to Venetian Fortress*, Anastasios G. Leventis Foundation, Nicosia, 1993.
- CROWLEY, Roger. *İmparatorların Denizi: Akdeniz*, A.P.R.I.L. Yayıncılık: İstanbul 2014.
- ÇEVİKEL, Nuri. "Pîrî'nin Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs'ının Viyana Nüshası", *Belleten* C. LXVIII 253, s. 1-16.

- ÇEVİKEL, Nuri. *Osmanlı İdaresi Altında Kıbrıs'ın Siyasi, Sosyal ve İktisadi Tarihi: 1571-1878*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- DEVELLİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2015.
- DURATLI, Naciye. '*La città Murata di Famagusta, Ieri ed Oggi*', *Famagosta a Cipro* (Ed. Gianni Perbellini), Biblion Edizioni, 2011, s. 60-93.
- DUFFY, Christopher, *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World, 1494-1660*, Routledge & Kegan Paul, London & Henley, 1979.
- DUFFY, Christopher, *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great: 1680-1789*, Routledge & Kegan Paul: London 1985.
- DÜNDAR, Recep. *Kıbrıs Beylerbeyliği*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya, 1998.
- ELLIOTT, John H. , "Revolution and Continuity in Early Modern Europe", *The General Crisis of the Seventeenth Century* (Ed. Geoffrey Parker ve Lesley M. Smith), Routledge, Londra ve New York, 1997, 108-127.
- EMECEN, Feridun M. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- FEDAİ, Harid. *Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs*, K.K.T.C. Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, Nr. 18, Ankara, 1997.
- FODOR, Pál, "Bauarbaiten der Türken an den Burgen in Ungarn im 16-17. Jahrhundert", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 35 (1), 1981, s. 55-88.

- GEZER, Ömer. *Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2016.
- GILBERT, Felix. ‘Machiavelli: The Renaissance of the Art of War’, *Makers of Modern Strategy: From Machiavelli to the Nuclear Age* (Ed. Peter Paret), Princeton University Press, Princeton & New Jersey, 1986, 11-31.
- GÖGER, Veysel. , *16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2014.
- GÜVEN, Okan. *İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri (1669-1683)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017.
- HILDEBRANDT, Theodor. *Kriegs-Handwörterbuch oder Erklärung der vorzüglichsten und gebräuchlichsten in dem Kriegswesen vorkommenden Gegenstände und Kunstausdrücke*, Erlangen, 1820.
- HIRST, John. *Kısa Avrupa Tarihi*, (Çev. Mihriban Doğan), Say yayınları, İstanbul, 2013.
- HİLL, George. *A History of Cyprus III, The Frankish Period 1432-1571*, Cambridge University Press, Cambridge, 1972.
- HUTCHINSON, Jane Campbell. *Albrecht Dürer: A Guide to Research*, Garland Publishing, New York, 2000.
- HUTSCHINSON, Sir J. T. Ve Claude Deleval Cobham. *A Handbook of Cyprus*, Edward Stanford, London, 1907.

İNALCIK, Halil. *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II*, İstanbul, 2016.

İNALCIK, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I: 1300-1600*, İstanbul, 2017.

JONES, Colin. "The Military Revolution and the Professionalization of the French Army under the Ancien Regime", *The Military Revolution and the State 1500-1800*, (Ed. Michael Duffy), University of Exeter Press, Great Britain, 1980, 29-48.

JÖRGENSEN, Christer ve Michalis F. Pavkovic vd. "Kuşatma Teknikleri", *Dünya Savaş Tarihi: Erken Modern Çağ 1500-1763* (Çev. Özgür Kolçak), Timaş yayınları, İstanbul, 2013, s. 171-209.

JÖRGENSEN, Christer ve Michalis F. Pavkovic vd. "Piyadenin Rolü", *Dünya Savaş Tarihi: Erken Modern Çağ 1500-1763* (Çev. Özgür Kolçak), Timaş yayınları, İstanbul, 2011, s. 7-67.

KEELEY, Lawrence H., Marisa Fontana ve Russell Quick. "Baffles and Bastions: The Universal features of Fortifications", *Journal of Archaeological Research* 15 (1), s. 55-95.

LYNN, John A. "Tactical Evolution in the French Army, 1560-1660", *French Historical Studies*, vol. 14, nu. 2, 1985, s. 176-191.

MARITI, Giovanni. *Kıbrıs Adasına Yolculuk*, (Çev. Ali Çakıroğlu), Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa, 2015.

MARTEN, Bettina. "Festung im Spiegel der Wissenschaften", *Festungsbau* (Ed. Bettina Marten, Ulrich Reinisch, Michael Korey), Lukas Verlag, Düsseldorf, 2012, s. 13-28.

- OPLL, Ferdinand. , "Der frühneuzeitliche Festungsbau in Theorie und Praxis", Ferdinand Opll, Heike Krause, Christoph Sonnlechner, *Wien als Festungsstadt im 16. Jahrhundert zum kartografischen Werk der Mailänder Familie Angielini*, Böhlau Verlag: Wien & Köln & Weimar 2017, s. 127-145.
- PARKER, Geoffrey. "Hanedan Savaşları (1494-1660)", (Çev. Füsün & Tunç Tayanç), *Cambridge Savaş Tarihi* (Ed. Geoffrey Parker), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 163-186.
- PARKER, Geoffrey. "The 'Military Revolution,' 1560-1660- a Myth?", *The Journal of Modern History*, vol. 2, nu. 48, 1976, s. 195-214.
- PARKER, Geoffrey. *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West 1500-1800*, Cambridge University Press, USA, 2013.
- PARROTT, David A. , "Strategy and Tactics in the Thirty Years' War: The 'Military Revolution'", *Militärgeschichtliche Mitteilungen* 2, 1985, s. 7-25.
- PEDEMONTE, Orietta. "Mathematics and Fortifications: Inheritance and Applications in the Sixteenth Century", *Festungsbau* (Ed. Bettina Marten, Ulrich Reinisch, Michael Korey), Lukas Verlag, Düsseldorf 2012, s. 29-35.
- PERBELLINI, Gianni M. *The Fortress of Nicosia, Prototype of European Renaissance Military Architecture*, The Anastasios G. Leventis Foundation, Nicosia, 1994.
- PERBELLINI, Gianni. "La città fortificata di Famagusta", *Famagosta a Cipro* (Ed. Gianni Perbellini), Biblion Edizioni, 2011, s. 30-59.
- PROCHÁZKA, Milan. "An Outline of Transformation of Late Medieval Fortified Complexes on the Border of Western Bosnia and Croatia", *Fortifications, Defence Systems, Structures and Features in the Past: Proceedings of the 4th*

International Scientific Conference on Mediaeval Archaeology of the Institute of Archaeology Zagreb, 7th – 9th June 2017, Zornia Instituta Za Arheologiju Serta Instituti Archaeologici Knjiga 13, , Tatjana Tkalčec, Tajana Sekelj Ivančan, Siniša Krznar, vd. (Ed.), Zagreb 2019, s. 371-380.

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali. *Türkçe Sözlük*, Arkadaş yayınevi, Ankara, 2012.

ROBERTS, Michael. *The Military Revolution 1560-1660: An Inaugural Lecture Delivered Before the Queen's University of Belfast*, M. Boyd, Belfast, 1956.

ROTHENBERG, Gunthere E. "Maurice of Nassau, Gustavus Adolphus, Raimondo Montecuccoli, and the 'Military Revolution' of the Seventeenth Century", *Makers of Modern Strategy: form Machiavelli to the Nuclear Age* (Ed. Peter Paret), Princeton University Press, Princeton & New Jersey, 1986, s. 32-63.

RÜSTOW, W. *Militärisches Hand-Wörterbuch nach dem Standpunkte der neuesten Literatur und mit Unterstützung von fachmännern*, Erster Band, Friedrich Schultheiß, Zürich, 1858.

SAMİ, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı yayınları, İstanbul, 2015.

TOY, Sidney. *A History of Fortification from 3000 BC to AD 1700*, Pen and Sword: 2006.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, İstanbul 2016.

UYAR, Mesut ve Edward J. Erickson. *Osmanlı Askeri Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. ‘‘Kıbrıs Fethi ile Lepant (İnebahtı) Muharebesi sırasında Türk Devletile Venedik ve Müttefiklerin Faaliyetlerine Dâir Bazı Hazinei Evrak Kayıtları’’, *Türkiyat Mecmuası*, C. III, 1935, s. 257-292.

ÜÇEL-AYBET, Gülgün. *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu*, İstanbul, 2010.

WALTHER, Wolfgang. *Langenscheidt Großes Taschenwörterbuch Englisch*, Langenscheidt, Berlin und München, 2009.

WENDT, Heinz F.; Hans-Jürgen Kornrumpf ve Tefik Turan, *Langenscheidt Taschenwörterbuch Türkisch*, Langenscheidt, Berlin & München, 2009.

WIJN, J. W. "Military Forces and Warfare 1610-48", *The New Cambridge Modern History*, vol. 4, 1971, s. 202-225.

WILLIAMS, Kim. ‘‘Leonardo da Vinci’s Military Architecture’’, *Festungsbau* (Ed. Bettina Marten, Ulrich Reinisch, Michael Korey), Lukas Verlag, Düsseldorf, 2012, s. 107-118.

YURDOĞLU, İhsan. *Almanca-Türkçe Askeri Terimler Lûgati*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1944.

ZASTOW, Heinrich Adolf von. *Geschichte der beständigen Befestigung oder Handbuch der vorzüglichsten Systeme und Manieren der Befestigungskunst*, C. 1, Verlag von A. Winter, Leipzig, 1854.

ZASTOW, Heinrich Adolf von. *Geschichte der beständigen Befestigung oder Handbuch der vorzüglichsten Systeme und Manieren der Befestigungskunst*, C. 2, Verlag von A. Winter, Leipzig, 1839.

EKLER

Ek 1: Günümüzde Mağusa tahkimatları

Ek 2: Nestore Martinengo'nun *Warhaftige Relation vn Bericht, Was massen die gewaltig Statt unnd Beuestigung Famagosta, in Cipro, So von manigklich für gantz ungewünlich gehalten, von dem Türcken im Augusto des 1571. Jars, mit unerhörtem gewallt erobert unnd eingenommen worden* Türkçe Tercümesi

Ek 1: Günümüzde Mağusa tahkimatları. (Fotoğraflar: Kemal Ersenal)

Ek 1a Arsenal (Canbulat) burcu

Ek 1b Martinengo tabyası

Ek 1c Camposanto ve Andruzzi burçları arasındaki cavalier (yükseltilmiş atış platformu)

Ek 1d Ravelin ve kara giriş kapısı

Ek 1e Martinengo tabyasının ie gömülü korunaklı yan cephe platformları

Ek 2 :Nestore Martinengo'nun *Warhaftige Relation vn Bericht, Was massen die gewaltig Statt unnd Beuestigung Famagosta, in Cipro, So von maniglich für gantz ungewünlich gehalten, von dem Türcken im Augusto des 1571. Jars, mit unerhörtem gewallt erobert unnd eingenommen worden* Türkçe Tercümesi

Kıbrıs'ta bulunan kudretli müstahkem şehir Mağusa'nın, 1571 yılının Ağustos'unda Türkler tarafından kuşatılıp görülmedik güçle zapt edilmesi ve kahramanca muhafazası esnasında yaşanan olayların, nasıl gerçekleştiğine dair en hakiki rapor ve bildiri.

Bu rapor; kuşatmanın başından sonuna kadar, gerçekleşen tüm olaylar sırasında, emrindeki askerleriyle birlikte orada bulunan Soylu Kont ve Sinyor Nestore Martinengo tarafından kaleme alınmıştır.

İyi niyetli genel bir uyarı: İtalyancadan Almancaya tercüme edilmiş ve tevazuyla yayınlanmıştır.

Kudretli Mağusa şehrinde vuku bulan bombardıman, lağımcılık faaliyetleri, saldırılar ve öncesindeki çatışmaların nasıl gerçekleştiği; Hristiyan ve Türk, her iki taraftan esir düşen ve öldürülen komutanlar ve askerler ile ilgili en hakiki ve ayrıntılı rapor.

16 Şubat 1571'de, Mağusa'ya yardım getiren Venedik gemileri Kandiye'ye dönmek üzere yola çıktı. Böylelikle Mağusa'da geriye toplamda 4000 İtalyan piyadesi, 800 milis, 3000 kentli ve köylü ile 200 Arnavut askeri kaldı. Geride kalanlar, şehri kuvvetlendirmek için hiçbir çaba ve zorluktan kaçınmadan, öncekinden daha özenli çalışıyor; hatta bizzat komutanlar, bu çalışmalarını destekleyip gece gündüz demeden nöbetçileri denetliyorlardı. Sadece düşman hakkında bilgi sahibi olmak istedikleri zaman şehirden çıkıp karşı saldırı gerçekleştiriyorlardı.

Şehir içerisinde bahsi geçen hazırlıklar yapılırken Türkler de kalenin zaptı için canlarını dişlerine takarak aynı gayretle çalışıyor; ihtiyaç duyulan yün torbası, odun, kereste, büyük top, çeşit çeşit alet edevat ve diğer pek çok kuşatma malzemesini Karaman ve Suriye bölgelerinden yel yeperek tedarik ediyorlardı.

Uluç Ali Paşa, aşağı yukarı 80 kadirga ile Nisan'ın başlarında Türklere mühimmat getirdikten sonra, burada 30 kadirga bırakarak ayrıldı. Geriye kalan bu gemiler; Karamürsel, Mavna ve Perkende olarak adlandırılan küçüklü büyüklü diğer pek çok Türk gemisiyle birlikte, sürekli çevre bölgelerden buraya asker ve mühimmat takviyesinde bulunuyordu. Türk gemileri Hristiyan donanmasından endişelendiklerinden, bu seferleri ivedilikle gerçekleştiriyordu.

Türkler, Nisan ayının ortalarında Lefkoşa'dan 15 adet büyük top getirdiler. Precipola olarak adlandırılan yerin batısında bulunan bahçelerin olduğu yere konuşlanarak, kamp kurup tahkimat yapmaya ve siper kazmaya başladılar. Aynı ayın 25'inde, üzerlerine büyük topları yerleştirmek için toprak yığarak yaptıkları tabyaları inşa ettiler. Arkebüzçüler için birbiri ardına gövde siperleri dikerek, şehre git gide yaklaştılar. Öyle ki Hristiyanlar buna engel olmaya fırsat bulamadılar; zira sayıları 40000'i bulan istihkâmca özellikle geceyin çalışmak durumundaydı.

Şehirdekiler, düşmanın planını ve şehri nereden bombalayacaklarını fark ettikten sonra, uyku uyumaksızın mümkün olan her tedbiri aldılar. Özellikle hendek dış istinat duvarı üzerinde yer alan seğirdim yoluna büyük bir nöbetçi birliği yerleştirildi ve bu birliği koruyabilmek için de burçlara yeni platformlar inşa edildi. Saldırıya uğrayacak olan sur boyunca da odun ve topraktan, 60 santimetre yüksekliğinde ve kalınlığında, mazgallı yeni siperler inşa edildi. Kalenin iki komutanı olarak Sinyor Bragadino ve Sinyor Baglione de bizzat ve sürekli burada bulundular.

Her şey çok iyi düzenlendi. Askerler için ayrılan erzak dahi, Baf Komutanı Lorenzo Tiepolo'nun komutasında düzenlendi. Arsenal'in (Canbulat Burcu) savunması için yeni siperler inşa ettiren ve başka iyi tedbirler de alan Bey Andrea Bragadino, denizin tam kenarında yer alan hisara (Otello Kalesi) konuşlandı.

Aynı gün yaşanan bir çatışmada hayatını kaybeden Topçubaşı Komutan Bey Goito Ritter'in sancağı, Bey Bragadino tarafından bana verildi. En iyi ve büyük silahlarımız düşmanın şehre ateş açacağı tahmin edilen tarafa taşındı.

Düşmanı önlemek ve planlarını sekteye uğratmak için birkaç tane karşı saldırı da yapıldı. Fakat bu saldırılar bizi büyük zarara uğrattı. Bir keresinde, hem kalkanlı ve kılıçlı 300 Mağusalı hem de 300 İtalyan arkebüzçü karşı saldırı gerçekleştirdi. Düşmanın mevzileri birbirine çok yakın olduğundan düşmana ağır zayıat verdirildi ve düşman bozguna uğrattıldı; fakat en nihayetinde o kadar kalabalık oldular ki bizden 30

kişiyi öldürüp 60'ını da yaraladılar. Bu olaydan sonra büyük bir tehlike gözler önüne serildi ve asker sayısının yetersizliğinden daha fazla karşı saldırı yapılmamasına karar verildi.

Bu sırada düşman siperler kazarak şehre giderek yaklaştı; korugan ve palankaların inşasını bitirdikten sonra, 19 Mayıs günü 10 koruganın üzerinden 74 adet top ile şehri bombardımana başladı. Bu toplardan 4 tanesi Bacalaşka olarak adlandırdıkları büyük muhasara toplarıydı. Öncelikle Limasol Kapısı'nın bulunduğu yerdeki burçtan Arsenal'a (Canbulat Burcu) kadar olan kısmı 5 adet büyük topla, Arsenal (Canbulat Burcu) tarafındaki surları 11 adet büyük topla, Andrucci Burcu'nu (Su Burcu) ve bitişiğindeki iki tabyayı 11 adet topla ve S. Nappa Burcu'nu (Altun Tabya) ise 4 adet büyük muhasara topuyla bombardımana tuttular.

Limasol Kapısı ve üzerinde bulunan yüksek tabya, 33 parça büyük topla bombardımana tutuldu. Lala Mustafa Paşa tüm kuşatma boyunca bizzat bu bölgede bulundu. Düşman ilk başlarda surlara zarar gelmeyeceğini düşünerek surlardan ziyade, kendilerine büyük zarar veren toplarımızı ve surların arkasında yer alan evleri vurmaya gayret ediyordu. Bu yüzden bombardıman başladıktan kısa bir süre sonra tüm askerler, evleri terk edip surlara konuşlandı ve savaşın sonuna kadar surlarda kaldı.

Bey Bragadino Delli Andrucci (Su Burcu) adındaki burçta, Bey Baglione S. Nappa Burcu'nda (Altun Tabya), Bey Tieopolo da Campo Santo Burcu'nda (Halkalı Tabya) ikamet etmeye başladılar. Bahsi geçen komutanlar yapılan her iş esnasında askerleri yüreklendirip, görevini gayretle yapmayanları da cezalandırdılar.

Bey Luigi Martinengo, topçubaşı komutanlığına atandı ve 6 adet beye kapıların savunması için görev verdi. Topçuların her türlü zorluğa yetebilmesi için yanlarına, kapılarda bulunan büyük topların yanında beklemek üzere, Rumlardan oluşan birer adet sancak yerleştirildi. Komutan Francesco Bogono, Arsenal Burcu'na (Canbulat Burcu) ve Büyük Tabyası'na; Kaptan Pietro Conte Sura, Delli Volti Tabyası'na (De Volti Tabyası) ve Campo Santo Burcu'na (Halkalı Tabya); ben Campo Santo Tabyası'na (Halkalı Tabya), Delli Andrucci Burcu'na (Su Burcu) ve S. Nappa Burcu'na (Altun Tabya) kadar olan sur bölümüne; Kont Hercole Martinengo ise S. Nappa Tabyası'na (Altun Tabya) ve Limasol Kapısı'na kadar olan kısma tayin edildik. Komutan Roberto Malnezzi ve Veletrili Komutan Oratio da ayrı tabyalara tayin edildiler. Böylelikle hiçbir gayretten kaçınılmadı ve herhangi bir ihmale mahal verilmedi.

Düşman şehri bombardımana henüz başlamışken şarap, çeşit çeşit lapa, peynir, pastırma ve benzeri yiyecekler; İtalyan ve Rum askerler ve aynı zamanda topçular tarafından tüketilmek üzere, Bey Bragadino'nun emriyle surlara taşındı. Tüm bu yiyecekler, askerlerin ekmeğe günde 2 Venedik Şilini veya yerel 4 sikkeden fazla vermeyecekleri şekilde düzenlendi. Askerler, kendini yiğitçe kanıtlamış olan Bey Goan: Antonio Querin'in üstün gayretleri sayesinde, her ay düzenli olarak ödenmekte ve cesaretlendirilmekteydi.

Bu sırada bizimkiler büyük bir kuvvet ve coşkuyla direnişe başladılar. Çatışma 10 gün boyunca sürdü ve düşmanın en iyi 15 topunu haklayıp havaya uçurduk. Bu birkaç günde 30000'e yakın Türk hayatını kaybetti. Koruganlarının içinde güvende olmadıklarını bildiklerinden Türklerin morali altüst olmuştu; fakat bizimkiler barut kıtlığı yaşandığını gördüklerinde bir düzenleme yapıldı. Bu düzenlemeye göre 30 adet toptan günde 30 adedi geçmeyecek atışlar yapılabilecek ve bu atışlar sadece ilgili komutanın gözetiminde gerçekleştirilecekti. Böylece boşa barut harcanmamış olacaktı.

29 Mayıs günü Kandiye'den bir firkateyn geldi. Beklenen yardımın pek yakında geleceğine dair haber getirmesiyle birlikte herkes şenlendi ve cesaretlendi.

Şiddetli çatışmalar ve iki tarafta da gerçekleşen büyük kayıpların ardından Türkler Hendeğin dış sırtını ele geçirmeyi başardı. Bu saldırılar esnasında pek çok iyi insan yitirildi. Hendeğin dış sırtını ele geçirdikten sonra, koruganlarının olduğu taraftaki hendeği toprak ve surlardan düşen taş parçalarını yığarak doldurmaya başladılar. Ancak bu toprak ve taş parçaları bizimkiler tarafından gece gündüz demeden, büyük bir gayretle surların içine tekrar taşındı. Türkler bu durumu fark ettiklerinde hendeklere mazgal açıp arkebüzcularını buralara yerleştirdiler. Böylece bizimkiler artık büyük tehlike yaşamadan hendeğe inemez oldular.

Fakat Yüksek Mühendis Gio Marmori, bizimkilerin altına girip güvenle hareket edebilmelerine ve toprak taşıyabilmelerine olanak sağlayacak, kalastan bir korumalık yaptı; fakat bu suretle öncekinden daha az toprak taşınabiliyordu. Her türlü durumda bir şövalyeye yakışır cesaret sergilemiş olan Mühendis Gio Marmori, bu uğraşlar esnasında vurularak hayatını kaybetti. Düşman da hendekleri toprak, çalı çırpı ve yün torbası yığarak git gide doldurdu ve siperlerinin olduğu taraftaki zeminle aynı seviyeye getirdi. Bu düzenlemeyi, yan platformlardan onları hedef almamıza olanak sağlamayacak şekilde yaptılar. Ardından Reuelin (Ravelin), S. Nappa Burcu (Altun Tabya), Andrucci

(Su Burcu), Dicampo Santo (Halkalı Tabya), Arsenal Burçlarının (Canbulat Burcu) ve de surun altına lağımlar kazdılar. Yan platformlardan onları hedef almak olanaksızdı. Surlardan açtığımız fişek ateşiyle orda bulunan çalı çırpı demeti ve yün torbalarını ateşe verdik; böylece düşmana büyük zarar verildi. Bey Bragadino bir yün torbasını yok etmeyi başarabilen herkesi bir adet Ducat ile ödüllendireceğini açıkladı.

Aynı şekilde biz de her taraftan karşı lağımcılık faaliyetlerine başladık ancak sadece S. Nappa Burcu (Altun Tabya), Andrucci (Su Burcu) ve Campo Santo'nun (Halkalı Tabya) altında onların kazdığı lağımlara denk gelindi. Bizimkiler, düşmanın nereleri kazdığını duyabilmek; yün torbaları ve çalı çırpı demetlerini yakabilmek için gece gündüz demeden hendeklere iniyordu. İlerlemelerini önlemek ve onları geri püskürtmek için hiçbir çaba ve zahmetten kaçınmadan düşmana zarar vermeye uğraşılıyordu. Tüm bu çabalar; üstün becerili Bey Baglione'nin önderliğinde, onun destek ve önerileriyle gerçekleştirildi. Bey Baglione, her bir lağımin ağzına bir piyade birliği ile at sırtında veya yayan her daim yiğitliklerini kanıtlamış olan Arnavut birliklerini yerleştirdi.

İlk saldırı.

21 Haziran günü, Canbulat Beyin bulunduğu tarafta yer alan Arsenal Burcu'nu (Canbulat Burcu) havaya uçurdular. Burcun yarısından fazlasının ve askerlerin güvenliğini sağlayan siperlerin büyük bir kısmının yıkılmasıyla birlikte, çok sayıda Türk taarruza geçerek sancaklarıyla birlikte surların üstüne tırmandı. Beş ve hatta altı kere takviye edilmelerine rağmen; ilk anda askerleriyle birlikte orada konuşlanmış olan Komutan Pietro Conte, ben ve benim komutamdaki askerlerin korkusuz ve yiğitçe mücadelesi sayesinde püskürtüldüler ve emellerine ulaşamayıp geri çekilmek zorunda kaldılar.

Bey Baglione de çatışmaya bizzat katıldı. Bey Bragadino ve Querini ise Hristiyanları teskin etmek için zırhlarını kuşanmış vaziyette biraz geride bulunuyorlardı. Bey Castellan bu hücum sırasında büyük toplarla düşmana ağır zarar verdi. Tam beş saat boyunca süren hücumun ardından Türklerin pek çoğu hayatını kaybetti. Bizim tarafta ise; daha çok bir şanssızlık eseri, tulumların dikkatsiz kullanımı sonucu 100 zayıf meydana geldi.

Komutan Gio:Francesco Goro ve Komutan Bernardino Ugubio, bu çatışmada hayatlarını kaybettiler. Bey Hercole Malatesta, Komutan Pietro Conte, diğer komutan ve sancaktarlarsa daha ziyade parçalanmış taşların etkisiyle ağır yaralandılar.

Kandiye'den gelen bir firkateyn ertesi gece limana vardı ve takviye geleceğine dair vaatte bulundu. Bunun üzerine adamakıllı sevindik ve cesaretimizi topladık. Açılan gedik ve kazılan lağımları Komutan Criuellatore ve Şövalye Maggio'nun öneri ve yardımlarıyla, içleri ıslatılmış toprak dolu fiçı, sandık, saman torbası ve çuval kullanarak yapabileceğimiz en iyi şekilde tamir ettik. Rumlar da ellerinde bulunan üstüğü, çuval bezi, yatak örtüsü, halı ve hatta çarşaflarını vererek içtenlikle yardımda bulundular. Gemilerden açılan top atışlarının, bitmek tükenmek bilmeyen gümbürtüleri işitilirken; Türklerin gündüz yıktığı yerleri gece tamir ediyorduk. Düşmanın hiç dinmeyen top atışları bizimkilere huzur vermediği için askerler gece gündüz surlarda nöbet tutmak zorunda kalıyordu.

İkinci saldırı.

Düşman, 29 Haziran günü Reuelino'yu (Ravelin) havaya uçurup hemen ardından hücumla kalktı. Bizzat Mustafa Paşa'nın komutasında surların üstüne çıkmaya başladılar; ancak Kont Hercule Martinengo ve beraberindeki kahraman askerler ile karşılaştılar. Siperlerin hepsi yıkıldığından askerlerimiz düpedüz açıklıkta savaşmak durumunda kaldı. Bu çatışma esnasında bizimkilerden Kumandan Meani, Komutan Celio de Fuochi, Fermolu Komutan Erasmo ve 30 rütbesiz asker hayatını kaybederken; Komutan Soldatello, Acolili Antonio, Komutan Gio Stria, pek çok sancaktar ve diğer komutan yaralandı.

Aynı anda, Arsenal Burcu'na (Canbulat Burcu) da taarruza geçtiler fakat öncekinden daha büyük zayıflık vererek geri çekilmek zorunda kaldılar. Bizim tarafta Komutan Giacomo de Fabiano ve 5 kişi hayatını kaybetti. Bense sol bacağımdan vurularak yaralandım. Tam olarak 6 saat süren bu çatışma boyunca, Limasol piskoposu elindeki istavroz ile cephe hattında dolaşarak askerleri cesaretlendirirken; yürekli pek çok kadın da askerlere silah, taş ve içecek su taşıdı.

Düşman bu iki hücumda verdiği büyük zayıflığın farkına vardığında her noktadan, görülmedik şiddetle bombardımana başladı. Öncekinden daha yakına, surların dibine yeni koruganlar inşa ettiler. Bu koruganların üstüne yerleştirdikleri 80 büyük parça top

ile öylesine güçlü ve hiddetli ateş ediyorlardı ki sadece 8 Temmuz'da, gece gündüz 5000 atış yapıldığını saydık. Bombardımanla darmadağın olan siperleri tamir etmek için durmaksızın çalışan işçiler, bitmek bilmeyen düşman ateşi sonucunda ya yaralandılar ya da öldüler. Reuelino'nun (Ravelin) büyük bir kısmını harabeye döndüren yoğun bombardıman sonucunda mevkimizi kaybetmeye başladık. Üzerinde durulan alan iyice daralmıştı. Geri çekilmekten başka çare kalmayacağı anlaşıldığında Komutan Maggio, Reuelino'nun (Ravelin) altına lağımlar kazdırarak içlerini yığınla barut ile doldurttu. Böylece daha fazla dayanamayıp geri çekilmek zorunda kaldığımızda düşman da müstahakkı olan mükafata orada kavuşacaktı.

Üçüncü saldırı.

Düşman, 9 Temmuz günü Reuelino'ya (Ravelin), S. Nappa Burcu'na (Altun Tabya), Andrucci Burcu'na (Su Burcu), sura ve Arsenal (Canbulat Burcu) tarafında bulunan burca saldırı başlattı. Tam olarak 6 saat süren çatışmalar neticesinde düşman dört noktadan geri püskürtüldü ancak bahsi geçen Reuelino'da (Ravelin) geri çekilmek zorunda kaldık. Reuelino'da (Ravelin) gerçekleşen çatışmalarda hem biz hem de onlar büyük zayıflık verdi. Askerlerin bulunduğu alan dar olduğundan ellerindeki uzun mızrakları etkili bir şekilde kullanamıyorlardı. Bey Baglione'nin emriyle geri çekilme başladı; fakat bu kargaşa esnasında askerlerimiz Türklerin arasına karıştı; ardından Reuelino'nun (Ravelin) altındaki barut ateşe verildi. Göz açıp kapayınca kadar, oldukça korkunç boyutta gerçekleşen patlamayla birlikte 1000'den fazla Türk ve bizden aşağı yukarı 100 kişi hayatını kaybetti.

Reuelino'da (Ravelin) Komutan Roberto Maluezi hayatını kaybederken Fermolu Komutan Marchetto ise ağır yaralandı. Arsenal'da (Canbulat Burcu) gerçekleşen çatışmada ise Feldmareşal Komutan Daud Noce katledildi. Bense bir güllenin dağılan parçalarının bana isabet etmesi sonucunda yaralandım. Mağusalılar, 5 saat süren bu çatışma boyunca, yiğit kadınları ve sevgili çocuklarıyla oldukça cesur ve asil bir davranış sergilediler.

Reuelino (Ravelin) artık harabeye döndüğünden bizimkiler orayı geri ele geçirme girişiminde bulunmadılar. Geriye bir tek sol yanı sağlam kaldıysa da altına lağım kazılıp içi barut ile dolduruldu. Reuelino'nun (Ravelin) karşısında ve biraz da altında Limasol kapısı yer almaktaydı. Üzerinde sivri demir kazıkları olan bu sağlam kale kapısı, her

zaman açık tutulmakta ve acil durumlarda bir halatı kesmek yardımıyla kapatılabilmekteydi. Reuelino'nun (Ravelin) havaya uçmasıyla birlikte dağılan taş toprağı, Limasol Kapısı'ndan içeriye taşıyorduk. Düşman 4 gün boyunca sükunetini korudu. Sonra Reuelino'dan (Ravelin) geriye kalanların hemen yanına istihkam yaptı ve muhasara topraklarını buraya tertip etti. Artık Limasol Kapısı'nın orda kuş uçurmuyorlardı.

Dördüncü saldırı.

15 Temmuz'da Limasol Kapısı'na doğru yürüyüşe geçtiler ve kale kapısının önüne sancaklarını diktiler. Fakat Bey Baglione ve Limasol Kapısı'nın komutasında bulunan Bey Luigi Martinengo beraberlerindeki askerlerle taarruza geçtiler ve askerleri cesaretlendirdiler. Pek çok Türk katledilirken, Reuelino'dan (Ravelin) geriye kalanların altında bulunan lağımın da havaya uçurulması neticesinde 400 Türk hayatını kaybetti. Bey Baglione, bir sancaktarın ellerinden bizzat kendi eliyle aldığı sancağı şehre getirdi. Ertesi gün surların altındaki lağımını havaya uçurdular ancak istedikleri sonucu alamadıkları için bu saldırıdan vazgeçtiler. Sonraki çatışmalarda kendilerini daha iyi koruyabilmek için hendekdeki koruganlarını daha da yükseltip kalınlaştırdılar. Hendek dış sırtındaki tüm toprağı önümüze yığdıktan sonra çadırlarını, yığınağın ardına görüşümüzü engelleyecek şekilde kurdular. Hendek dış sırtının üstündeki duvara da 7 adet muhasara topunu, yine göremeyeceğimiz şekilde yerleştirdiler. 2 tanesini S. Nappa Burcu'na (Altun Tabya), 1 tanesini Di Andrucci Burcu'na (Su Burcu), diğer 2 tanesini de tam yüzümüze bakacak şekilde konuşlandırdılar. Ateşimizden korunmak için yaptıkları, üzerinde ıslak manda derisi bulunan ve kalaslardan inşa edilen, aygıt ile surların altına yaklaşarak lağım kazmaya başladılar. Bizimkiler ise ateş açmak yerine üstlerine tulumla yağdırmayı tercih etti; böylece düşmana büyük zarar verildi. Düşmanın lağımçılarına karşı saldırılar da gerçekleştirip pek çoğunu öldürdük fakat biz de kayda değer zarara uğradık. Zarar görmüş parapetleri, birbirine sıkıca bağlanmış; ıslak manda derisi, toprak, eski paçavra ve tamamen ıslatılmış pamuk kullanarak tamir ettik. Düşmanın verdiği zararın ve yol açtığı yangınların önüne geçebilmek için Mağusalı kadınlar da sokak sokak birliklere bölünmüş halde, siperlere durmaksızın taş ve su taşımak durumundaydı.

Yukarıda bahsedildiği üzere Limasol Kapısı'nı ele geçirmeyi başaramadıkları için, daha önce duyulmadık bir buluş düşünerek; kapının önüne kolay yanan, çok fazla duman ve

pis koku yayan yığınla çam getirdiler. Çalı çırpı, ziftlenmiş kalas ve benzeri maddelerle körükleyerek öylesine büyük bir ateş yaktılar ki yüksek tabyadan fiçılar dolusu su döksek dahi söndürmeyi başaramadık. Ateş dört gün boyunca sürdü ve bizimkilerin yarısı ateşin yaydığı yüksek ısı ve dayanılmaz koku nedeniyle bölgeden uzaklaşmak zorunda kaldı.

En nihayetinde kapıyı kapatmak zorunda kaldık ve Türkler de tekrardan hendeğe inerek yeni lağımlar kazmaya koyuldular. Duymak garip gelecektir ancak daha önceden de bahsedildiği üzere yerle bir olup harabeye dönen Reuelino'yu (Ravelin), inanılmaz bir hızla yeniden ayağa kaldırdılar. Üzerine bir muhasara topu yerleştirerek kapıyı hedef aldılar. Fakat bize daha az zarar verebilsinler diye kapıyı taş, toprak ve pek çok malzeme ile kolayca tıkadık. Her geçen gün ile birlikte şehirdeki her şey biraz daha tükeniyordu; artık Tanrı'ya olan inancımız ve ümidimizden, komutan ve askerlerin yiğitliği ve beylerine olan sadâkatlarından başka bir tesellimiz kalmamıştı. Elimizde ne şarap ne de taze veya tuzlanmış et kalmıştı. Geriye kalan az sayıdaki peynirse oldukça pahalıydı.

Tüm at, eşek, kedi ve diğer hayvanları yiyip tükettik. Biraz ekmek ve fasulyeden başka yiyecek bir şey kalmamıştı. Suyu ise sirke ile karıştırarak içiyorduk ve bunlar da artık tükenmek üzereydi. Türkler artık öncekinden daha azimli çalışıyorlardı. Limasol Kapısı'nın oradaki büyük tabyanın altına üç yerden lağım kazdılar. Siperlerimizin karşısına, hendeğin içine toprak yığarak surun yüksekliğinde bir dağ yarattılar. Arsenal'da (Canbulat Burcu) yer alan tabyanın karşısına, siperlerimizle aynı hizada bir de tabya inşa ettiler.

Geriye 500 kişiden fazla sağlıklı İtalyan askeri kalmamıştı. Bunlar ise bitmek bilmeyen nöbetler ve yakıcı sıcaklar altında çalışmaktan tükenmiş ve bitkin bir durumdaydı. Rumların çoğu ve en iyileri de ölmüştü. Şehirdeki en soylu kişi aşağı yukarı 20 Temmuz günü Bey Bragadino'ya bir dilekçe göndererek; Bragadino'nun şimdiye kadarki hükmü, şerefî, ruhu ve kudretine sığınarak, içinde buldukları durumun vahametini artık görmesi için yalvardı. Geriye kalan az sayıdaki; asker, erzak ve mühimmat ile düşmana büyük bir direniş sergilemek bir yana dursun, şehrin yarısını dahi koruyabilmek mümkün değildi. Bunlara ek olarak takviye gelmeyeceği de artık aşıkardı. Eşleri ve çocuklarının sonsuz esarete mahkûm olmaması ve düşmanın gazabından kurtulabilmesi için orta yolun düşünülüp şehrin düşmana teslim edilmesini istedi.

Bey Baglione²⁸⁹ bu talebe cevap vererek; cesaretlerini yitirip korkuya kapılmamalarını, uzun zamandır beklenen ve arzulanan takviyenin kısa süre sonra geleceğini; bundan dolayı daha yürekli olmalarını, Kandiye'ye derhal bir firkateyn gönderilerek durumlarının vahametinin Venedik yönetimine bildirileceğini söyledi.

Bu sırada Türklerin, Limasol Kapısı'nın oradaki büyük tabyanın altındaki üç noktaya yerleştirdiği barutları ateşlemesiyle birlikte, büyük tabya ağır hasar alarak harabeye döndü ve Vali Bey Rodacchi orada hayatını kaybetti. Arsenal'ın (Canbulat Burcu) altındaki lağımın da ateşlenmesiyle burç havaya uçarken geriye sadece iki kanat ayakta kalmayı başardı ve neredeyse bir sancak dolusu askerimiz tuzla buz oluyordu. Bizimkiler her zaman yaptıkları, top atışlarıyla hasar alan siperleri tamir etme işini elde artık hiçbir şey kalmadığından içi yaseminle doldurulan torbalar ile gerçekleştirdiler.

Beşinci saldırı.

Düşman daha fazla noktadan bir kez daha saldırıya geçti ve ayakta kalan iki kanadı ele geçirmek için büyük çaba sarf etti. Saldırı öğlen saat 3'ten geceye kadar sürdü ve birçok Türk'ün ölümü ile sonuçlandı. Bey Jacob Strambali diğer tüm saldırılarda olduğu gibi bu saldırıda da bir şövalyeye yakışır cesaret sergiledi.

Altıncı saldırı.

Ertesi gün sabahın ilk ışıklarıyla tüm noktalardan bir kez daha saldırıya geçtiler. 6 saat süren bu saldırı boyunca bizimkiler çok az kayıp verdi çünkü düşman artık eskisi kadar istekli çarpışmıyordu. Saldırıyla eş zamanlı olarak siperlerimizi ve tüm şehri, limanın dışındaki kadırgalardan yoğun top atışına tutuyorlardı.

Bu büyük saldırı da atlatılmıştı; fakat geriye kalan yedi varil barut şehirdekilerin umudunu söndüren son damla olmuştu. Böylece komutanlar, şehri onurlu koşullar altında düşmana teslim etmeye karar kıldı. 1 Ağustos günü öğleden sonra ateşkes imzalandı. Mustafa Generalin bir elçisi şehre geldi ve bir anlaşmaya varılana kadar her iki tarafın da 2 adet rehine vermesi konusunda anlaşıldı. Bey Bragadino'nun emriyle bizim taraftan Kont Hercole Martinengo ve Mağusalı bir soylu olan Bey Matheo Colfi,

²⁸⁹ Bir önceki paragrafta bahsi geçen mektubun Bragadino'ya yazıldığı görülmektedir. Metin İtalyancadan Almancaya tercüme edilirken yapılan bir hata sonucunda, mektuba cevap veren kişinin Baglione olarak yazıldığını görüyoruz. Mektubu Bragadino almış ve aynı şekilde cevabı da Bragadino vermiştir.

Türklerden ise Mustafa'nın vekili ve Yeniçeri ağası rehin edildi. Türk rehinelere bizzat Bey Baglione ve 200 arkebüzücü ile kapıda karşılandılar. Hristiyanlar da atlı ve yaya askerleriyle birlikte Mustafa'nın oğlu tarafından büyük bir gösterişle, dostluk içinde ve usulüne uygun karşılandılar.

Bey Baglione'nin Türk rehinelere ile kapitülasyonları tartışmasının ardından anlaşma konusunda bir karara varıldı. Bey Baglione, adamların can güvenliğinin sağlanması; taşınır mallarını, zırh ve silahlarını, sancaklarını, beş adet top ve en iyi atlarının 3 tanesini beraberlerinde götürmelerine izin verilmesi; kadırgaların eşliğinde Kandiye'ye kadar güvenli geçişin sağlanması, Ada'da kalan Rumların mal ve mülklerine zarar verilmemesi ve hür iradeleriyle Hristiyan inançlarını sürdürebilmesi taleplerinde bulundu.

Mustafa Paşa da anlaşmayı onayladı ve bizzat kendi eliyle imzaladı. Saatler içinde komutan ve askerlerin bineceği gemilerde hazırlıklara başlandı. Hazırlıkların büyük bir kısmının tamamlanmasının ardından, Bey Bragadino beni bir mektup ile Mustafa'nın kampına gönderdi. Mektupta, kalenin komutasını Bey Tiepolo'ya teslim etmesinin ardından, şehrin anahtarını devretmek üzere bu gece geleceği ve bu süre zarfında şehirdekilere bir zarar verilmesini istemediği yazmaktaydı.

Mustafa bu mektuba sözlü cevap vererek, Bey Bragadino'nun dilediği zaman onu görmeye gelebileceğini; komutan ve emrindeki askerleriyle birlikte bu yiğit insanları tanımak ve hatta fırsat olursa sohbet etmek istediğini, kampta bulunduğu süre içerisinde şehirdeki hiç kimseye en küçük sıkıntı dahi verilmeyeceğini söyledi. Ben de geri dönüp bunları Bey Bragadino'ya anlattım. Bunun üzerine Bey Bragadino beraberinde Bey Baglione, Bey Aluigi Martinengo, Bey Gio:Antonio Querini, Bey Andrea Bragadino, diğer komutanlar ve 50 adet arkebüzücüyle geceye aşağı yukarı 4 saat kala şehirden ayrıldılar. Komutanlar kendi silahlarını ve askerler de arkebüzlerini beraberlerine almıştı. Mustafa'nın çadırına geldiklerinde epey dostça karşılandılar ve bir yere oturmaları emredildikten sonra havadan sudan konuşulmaya başlandı.

Çok geçmeden Bragadino, çok sayıda Türk esiri öldürdüğü gerekçe edilerek anlaşmayı bozmakla suçlandı. Oysa ortada böyle bir durum yoktu ve Bragadino da bu iddiayı uygun bir şekilde reddetti.²⁹⁰ Mustafa öfkeye kapılarak adamların bağlanmasını emretti.

²⁹⁰ Tercüme sürecinde yaptığımız araştırmalar esnasında, *Aigentlicher Bericht: Wie Es mit Uebergebung Der Gewaltigen Statt Famagosta inn Der Insel Zipperrn Gelegen/ (Nach Langwerender und Harter Belegerung Destz Türckischen Erbfeindes) Ergangen Ist* adında başka bir metne ulaştık. Bu metnin

Adamlarımız çadıra girerken tüm silahlarını teslim ettikleri için düşmana karşı koyamadılar. Birbiri ardına bağlandıktan sonra çadırın yanındaki alana çıkarıldılar ve Mustafa'nın huzurunda parçalara ayrıldılar. Mustafa Bragadino'ya, boynunu uzatmasını emrederek üç kere kellesini uçuracaktı gibi yaptı; fakat Bragadino tüm bunlara korkusuzca göğüs gerdi. Sonra Bragadino'yu yere savurdu ve kulaklarını kestirip onunla alay etti. İsa Mesihimiz ve Kurtarıcımıza saygısızlık ederek, Bragadino'ya, "İsa'n şimdi nerede? Bak sana yardım etmiyor." diyerek hakarete bulundu. Fakat Bragadino onurlu duruşunu koruyup hiçbir tepki vermedi.

Türlere daha önceden rehin verilen Bey Kont Hercole Martinengo da bağlanmıştı; fakat Mustafa'nın öfkesi yatışana dek bir harem ağası tarafından saklandı. Mustafa, öfkesi dindikten kısa bir süre sonra onun hayatını bağışladı ve onu kölesi yaptı. Mustafa'nın çadırındaki diğer üç Rum serbest bırakılırken, kampta ve şehirde bulunan diğer asker ve Hristiyanlar hazin hazin kılıçtan geçirilerek öldürüldü. Kalyonlara ve gemilere çoktan binip gitmeye hazır olanlar ise hayal dahi edemeyecekleri gaddar ve zalim bir şekilde talan edildi, zincire vurulup köle yapıldı.

Kıyımın ardından 3. gün yani 7 Ağustos günü, Mustafa ilk kez şehre giriş yaptı. Ardından Bey Tiepolo'yu astırdı. Hristiyanlar katledildiği için 5 gün boyunca Rum evlerinde kaldım. Fakat Hristiyanların kellesine ödül konulduğu için daha fazla saklanamadım ve Bir Sancağı'ndan bir sancak beyine 500 Duka kefaletle teslim oldum. Türklerin kutsal günü olan cuma gününde yani 17 Ağustos'ta Bragadino'ya her bir bataryadan bir aşağı bir yukarı ikişer sepet toprak taşıtıldı. Mustafa'nın önünden her geçişinde yere fırlatıldı ve yeri öpmek zorunda bırakıldı. Ardından limana getirilerek en yüksek seren direğine çekildi ve gemilere bindirilen esir Hristiyanların önünde teşhir edildi. Kısa bir süre sonra da pazar meydanına getirilerek kıyafetleri çıkarıldı. Prangalara vurulduktan sonra vücudu gerilerek bağlandı ve canlı canlı derisi yüzüldü. Son anına kadar inancına sıkı sıkı bağlı kalarak Türk Komutanı'nın hainliğini,

kim tarafından kaleme alındığı ve nerede yayınlandığı bilinmemekle birlikte, 1571 yılında yayınlandığı ve içeriğinin Nestore Martinengo'nun anlattıklarına dayandırıldığı belirtilmektedir. Bu metinde barış müzakerelerinin sürdürüldüğü esnada, kalede Müslüman esirlerin bulunduğu, fakat bu esirlerin açlıktan hayatını kaybettiği yazmaktadır. Yine aynı metinde; Signor Estore Baglione'nin bir yeniçeri aracılığıyla 400 Duka fidyeye yaşamasına izin verildiği ve Conte Hercole'nin de esir alınarak, bir yeniçerinin Lala Mustafa Paşa'dan rica etmesi üzerine fidyeye yaşamasına izin verildiği yazmaktadır. Muharip tarafların kaynakları bu konu ile ilgili farklı iddialarda bulunmaktadır, dolayısıyla konunun aydınlatılabilmesi için daha detaylı bir araştırmanın yapılması gerekmektedir. Bkz. SuSbA, 4 Gs 2359 -140: *Aigentlicher Bericht, Wie es mit übergebung der gewaltigen Statt Famagosta inn ... Ziggern ... ergangen ist*, 1571.

imansızlığını ve zalimliğini merhametle izledi. En ufak bir şüphe bile duymadan kendisini yüce yaratana teslim etti ve rahmetle ebedi uykusuna daldı. Derisi, içini saman doldurulup bir seren direğine astıktan sonra Hristiyanlarla alay etmek için Suriye ve çevre bölgelerde dolaştırıldı.

Türk ordusu, sayıları 200000 bulan her çeşit askerden oluşmaktaydı. Bunların arasında yer alan 80000 maaşlı askerin yanı sıra Suriye, Karaman ve Anadolu'dan getirilen 14000 Yeniçeri bulunmaktaydı. Bir kısmı ise; Mustafa'nın, Mağusa'nın Lefkoşa'dan daha zengin ganimetler barındırdığına dair yaydığı dedikodu üzerine, Zalim Türk'ün diyarından kendi masraflarını karşılayarak gelen 60 bin maceracıydı.

Şehrin kuşatılıp bombardımana tutulduğu bu 75 gün boyunca düşmanın 150000 kadar top atışı yaptığı sayıldı. Mustafa'nın yanı sıra başka saygın insanlar da kuşatmaya katıldı. Bunların arasında Halep Paşası, Anadolu Paşası, Lefkoşa'dan gelen Muzaffer Paşa, Karaman Paşası, Yeniçeri Ağası, Canbulat Bey, Trablusşam Sancakbeyi, Yunanistan Beylerbeyi, Sivas ve Maraş Paşası, Ferca Framburaro, Antep Sancakbeyi, Süleyman Bey, Arabistan'dan üç Sancakbeyi, Maceracıların Komutanı Mustafa, Malatya Beyi Fergat, Divriği'den gelen Framburaro bulunmaktaydı. Kuşatmaya katılan bahsi geçen komutanlardan Anadolu Paşası, Maceracıların Komutanı Mustafa, Trablusşam Sancakbeyi, Malatya Beyi Fergat, Antep'ten gelen Feramburaro, Divriği'den gelen Framburaro, Arabistan'dan gelen bir Sancakbeyi ve diğer pek çok sancakbeyiyle birlikte toplamda 80000 Türk hayatını kaybetti. Bu rakam, Mustafa Paşa'nın kendi yaptırdığı sayımın ardından ortaya çıktı. Daha önce Rodos Beyi olan Framburaro Mağusa'ya vali olarak atandı. Ada'da toplamda 20000 piyade ve 2000 süvari bırakıldı, fakat gördüğüm kadarıyla bunlar pek iyi durumda değildi.

Son olarak, Yüce Yaradan'ın yardımı ve merhametiyle onların elinden nasıl kurtulduğumu anlatmadan sözlerimi bitirmek istemiyorum. 42 Günlük esaretin ardından Trablusşam'dan buradaki kampa gelen Fransız Tüccar Konsolosunun yardımıyla 500 Dukatlık kurtulmalığımı ödedim. Fakat efendimin beni bırakmaya niyeti yoktu. Beni, Asya'da yer alan Fırat Nehri üzerindeki Sancakbeyliğine götürerek oraya yerleştirmeyi ve daha sonra serbest bırakmayı istiyordu. Beni Hristiyanlıktan çıkarmak istediği hain planını sezdikten sonra kaçmaya karar verdim. Şehre gitmeme izin verilen bir gün, Rum bir balıkçıdan aldığım; sadece iki tane küreği ve iki tane gömlekten yaptığımız yelkeni olan kayık ile geceleyin yola çıktık. Büyük bir tehlike yaşamadan Trablusşam'a vardık.

Eylül'ün 25'ine kadar birkaç Hristiyan'ın evinde konaklayarak orada kaldım. Daha sonra Saint Victor adındaki bir Fransız gemisiyle Kandiye'ye yelken açtık ve Kıbrıs Adası'nın Batı yakınlarından geçerken Delle Gatte Burnu'na (Kedi Burnu) demir attık. Karaya ayak bastığımda köylü birkaç seyyar satıcıya denk geldim. Toprağı nasıl ekip biçtiklerini ve Türklerin onlara nasıl davrandığını sordum. Bana cevap vererek, bundan daha kötü muamele göremeyeceklerini çünkü bütün mallarının ellerinden alındığını ve sürekli şiddet gördüklerini söyleyerek; Merhametli Hristiyan hakimiyetini mumla aradıklarını ve en kısa zamanda yeniden gelmeleri için dua ettiklerini ekledi. Ada'nın batısında ekinler yetişmekteydi. Bu taraf biraz uzakta olduğu için buranın halkı Türkler tarafından görece daha az şiddete maruz kalıyordu. Fakat Ada'nın iç kesimlerine doğru ekinler nadiren yetişmekte, tek tük büyük baş hayvan ve ikamet eden çok az insan bulunmaktaydı; çünkü halk Türklerin verdiği rahatsızlıktan huzur bulamamaktaydı. Ardından oradan yelken açtık ve Kandiye'ye vardık. Orada, Bey Latino Urfino beni giydirip kuşattı ve saygıyla ağırlandım. Daha sonra Bir Kıbrıs gemisi ile mutlu ve huzurlu bir şekilde Venedik'e vardım.

Şan ve şeref, ebediyete dek Yüce Yaratana şükürler olsun, âmin.

Mağusa'da hayatını kaybeden Kont, Bey ve diğer komutanların listesi:

Bey Estor Baglione.

Bey Aluigi Martinengo.

Astalı Şövalye, Vali yardımcısı.

Feldmareşal Komutan David Noce.

Perugialı Kumandan Bey Mignanau.

Casoldolu Kont Sigismondo.

Cremanolu Kont Francesco de Lobi.

Komutan Francesco Troncauillo.

Fermolu Komutan Hannibal Adam.

Castelli Komutan Scipio.

Cremonalı Komutan Carl Ragonasco.

Stracolu Komutan Francesco.

Komutan Ruverto Mauezzo.

Aduersalı Komutan Cesare.

Agubiolu Komutan Bernardinu.

Veronalı Komutan Francesco Bugon.

Fabinolu Komutan Jacobo.

Floransalı Komutan Bastion dal Sole.

Bressalı Komutan Hector, Komutan Cesaeri'nin yerine atanmıştı.

Floransalı Komutan Flaminio, Komutan Bastion dal Sole'nin yerine atanmıştı.

Fermolu Komutan Erasmo, Komutan Cernole'nin yerine atanmıştı.

Komutan Gio:Battista da Riuarole

Venedikli Komutan Gio:Francesco

Mağusa'da bulunup esir düşen bey ve komutanların listesi:

Kont Hercule Martinengo ile birlikte Bressalı Cesare Ghelfo.

Kont Nestor Martinengo, kaçıp kurtuldu.

Komutan Marco Criuellatore.

Bey Hercole Malatesta.

Komutan Pietro Conte.

Komutan Oratio da Veletri.

Komutan Aluigi Pezanu.

Corbarolu Komutan Jacobo.

Istria'dan gelen Komutan Giovan.

Agubiolu Komutan Soldatelli.

Ascolili Komutan Giovan.

Ascolili Komutan Antonio.

Ascolili Komutan Bastian.

Castelli Komutan Salganu.

Fermolu Komutan Marchetto.

Pizcenzalı Komutan Gio:Antonio.

Naldolu Komutan Carletto.

Komutan Lorenzo Fornareti.

Komutan Bernardo von Bressa.

Komutan Bernardino Coco.

Komutan Simone Bagnose, Komutan David Noce'nin yerine atanmıştı.

Komutan Tiberio Ceruto, Kont Sigismondo'nun yerine atanmıştı.
 Komutan Gioseppe, Komutan Francesco Troncauilla'nın yerine atanmıştı.
 Komutan Margante, Komutan Annibal'ın yerine atanmıştı.
 Komutan Scipione'nin yerine atanan teğmen.
 Sancaktar Komutan Ruberto.
 Ariminolu Komutan Octavio.
 Fabianolu Komutan Marco.
 Venedikli Komutan Francesco.
 Capualı Komutan Matteo.
 Veronalı Komutan Gio: Maria
 Komutan Mancinu.
 Mühendisler:
 Giovanni Marmorini hayatını kaybetti.
 Şövalye Maggio esir düştü.

Mağusa'da bulunan ve hayatını kaybeden Türk komutanların listesi:

Mustafa, Muharebe komutanı.
 Halep Paşası.
 Anadolu Paşası, hayatını kaybetti.
 Lefkoşa Paşası Muzaffer.
 Karaman paşası.
 Yeniçeri Ağası.
 Canbulat Bey.
 Trablusşam Sancakbeyi, hayatını kaybetti.
 Yunanistan Beylerbeyi.
 Sivas ve Maraş Paşası.
 Ferca Framburarı.
 Antep Sancakbeyi, hayatını kaybetti.
 Süleyman Bey, hayatını kaybetti.
 Arabistan'dan gelen üç Sancakbeyi, hayatlarını kaybettiler.
 Maceracıların komutanı Mustafa Bey, hayatını kaybetti.
 Malatya Beyi Fergat, hayatını kaybetti.

Diviğri'den gelen Framburaro, hayatını kaybetti.

Son.

Ek 3: Etik Kurul İzni Muafiyet Formu

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 21/06/2019

Tez Başlığı Kaleden Yıldız Kale'ye: Lefkoşa ve Mağusa Kuşatmaları Örneğinde Kale Mimarisindeki Değişim

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

21/06/2019

Adı Soyadı: Kemal Ersenal
Öğrenci No: N15223290
Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Tezli Yüksek Lisans
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Uygundur.

Prof. Dr. Anne FRODOAN SCORUS
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Telefon: 0-312-2976860

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

Ek 4: Orijinallik Raporu

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 21/06/2019

Tez Başlığı : Kaleden Yıldız Kale'ye: Lefkoşa ve Mağusa Kuşatmaları Örneğinde Kale Mimarisindeki Değişim

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 98 sayfalık kısmına ilişkin, 21/06/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

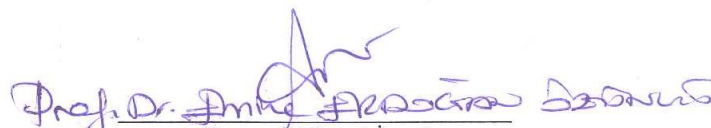
Gereğini saygılarımla arz ederim.

21/06/2019

Adı Soyadı: Kemal Ersenal
Öğrenci No: N15223290
Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Tezli Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr.
(Unvan, Ad Soyad, İmza)